ATHANASIUS

ALS BESTRIJDER DER ARIANEN,

DOOR

G. DE WILDE, H.W^{z}

GRONINGEN. — J. B. HUBER.
1868.

BR
65
A47
W5

PRO
VERITATE
ET
REGNO
DEI
CHARLES HOLBROOK LIBRARY
Pacific School of Religion

15
18-XII-42

ATHANASIUS

ALS BESTRIJDER DER ARIANEN.

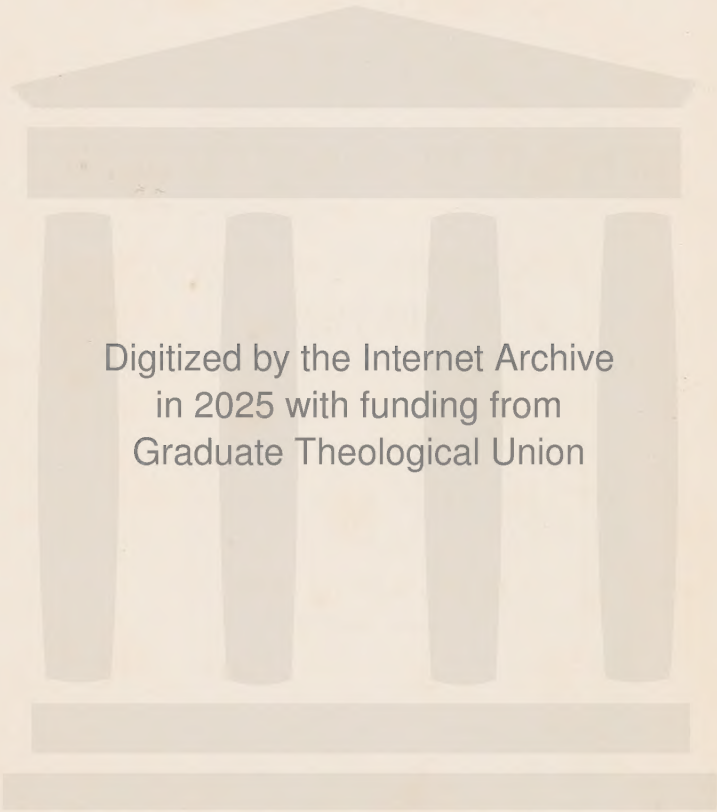
Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
Graduate Theological Union

https://archive.org/details/athanasiusalsbes00unse

ATHANASIUS

ALS BESTRIJDER DER ARIANEN.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN

RECTOR MAGNIFICUS

D^r. W. HECKER,

Hoogleeraar in de letterkundige faculteit,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN,

DOOR

G. DE WILDE, H.W^z.,

geb. te *Doetinchem*,

op Vrijdag den 6^den November 1868, 's middags te 12 uur.

GRONINGEN. — J. B. HUBER.

1868.

CBPac

HOLBROOK LIBRARY
PACIFIC SCHOOL
OF RELIGION

117910

BR
65
A47
W5

SNELPERSDRUK VAN M. DE WAAL, TE GRONINGEN.

OPGEDRAGEN

AAN

MIJNE OUDERS.

'k Heb bij de uitgave van het boekske, waarmede ik van de academie wensch afscheid te nemen, weinig te zeggen. 't Is het proefschrift van iemand, die het zelf zeer goed weet en gevoelt, dat hij pas de eerste schrede op den weg der wetenschap heeft gezet. Deze opregte bekentenis stemme den lezer tot eene welwillende en verschoonende beoordeeling. — Mogt ik mij hier of daar wat al te vermetel hebben uitgedrukt, wil het toeschrijven aan mijne onkunde.

De keuze van het onderwerp zal welligt bij menigeen de grootste bedenking baren. Niet ten onregte. Had ik, toen het mij werd aangeraden, vermoed welk eene omvangrijke en moeijelijke taak ik aanvaarde, 'k zou er zeker voor terug gedeinsd zijn. Omstandigheden echter, die ik hier niet behoef te noemen, drongen mij het eens begonnen werk voort te zetten en ten einde te brengen, al geschiedde dit met de min aangename bewustheid, dat tot eene grondige behandeling vereischt werden: en een langere tijd dan waarover ik kon beschikken en meer geoefende krachten dan ik de mijne durf noemen. Ik heb gedaan wat ik kon, ik geef wat ik heb, en

wensch niets vuriger dan dat mijne gebrekkige poging anderen moge opwekken mijn werk te verbeteren.

Welkom is mij deze gelegenheid om aan de behoefte van mijn hart te voldoen en een woord van welgemeenden dank te rigten tot hen, die tot nog toe op mijnen levensweg en in mijne studiën mijn hooggewaardeerde leidslieden en leermeesters zijn geweest. En dan denk ik in de eerste plaats aan U geliefde Ouders! wien ik meer verschuldigd ben dan ik uitspreken kan. Met dank aan God erken ik het groote voorregt U beiden zoo langen tijd in het leven gespaard te mogen zien. 't Zou U niet aangenaam zijn hier eene breede optelling te vinden van de weldaden mij door U bewezen. De opdragt van dit geschrift zij U een klein bewijs van mijne erkentelijke wederliefde. Ook U, mijne aanstaande levensgezellin, zij bij dezen mijnen welgemeenden dank gebragt, gij hebt voorzeker niet het minst er toe bijgedragen om mij te doen besluiten herwaarts te komen en mijne studiën te volbrengen, daarvoor zij U bij dezen mijne voortdurende hoogachting verzekerd.

Met dankbare genegenheid hoop ik uwer steeds te gedenken HoogEerw. Hooggel. Heeren, HOFSTEDE DE GROOT, MUURLING en DIEST LORGION. Mogt ik betrekkelijk slechts korten tijd Uw voortreffelijk onderwijs genieten, zoo wel daardoor, als door uwe vriendschappelijke behandeling hebt gij mij ten duurste aan u verpligt. In het bijzonder breng ik u mijnen

dank, DIEST LORGION, waarde promotor, voor de belangrijke wenken, die gij mij aangaande den inhoud en de bewerking van mijn proefschrift, met voorkomende vriendschap hebt willen mededeelen.

U aller zoo nuttig leven worde met nog menig jaar verlengd, onze Hoogeschool, der kerk van Christus en het Vaderland tot eer en zegen.

Hulde brengende aan hen die mij vooral in de laatste jaren met raad en daad bij mijne studiën behulpzaam zijn geweest kan en mag ik wel het allerminst uw naam verzwijgen Wel-Eerwaarde Heer UDEN MASMAN, predikant te Groningen, dien ik het mij tot eere reken mijn vriend te mogen noemen.

Onvergetelijk zullen mij steeds die uren blijven waarin ik het voorregt had, met den rijken schat uwer wetenschap winst te doen, uwen even nuttigen als aangenamen omgang te genieten; een enkele warme handdruk zal op welsprekender wijze dan vele woorden u zeggen, hoe dankbaar ik u ben voor alles wat gij ten mijnen behoeve geweest zijt en gedaan hebt. Onthoud mij ook voortaan uwe vriendschap niet. Nog met een enkel woord wil ik hen gedenken, die, al ware het dan ook niet met vriendschappelijke bedoelingen mij bewogen hebben herwaarts te komen, om naar den titel van Theol. doct. te dingen. Met het oog op hen maak ik gaarne het woord van Jozef (Gen. 50: 20*a*) tot het mijne. Van mijne hiergenoemde leermeesters en vrienden weet ik het dat zij zich van heelerharte

zullen verblijden, indien ik later toon dat hunne vriendschap niet aan een geheel onwaardige was verspild, en hun onderwijs goede vruchten draagt.

Het opregte voornemen daartoe is de hulde en dank die ik Hem toebreng, Wien ik meer dan allen verschuldigd ben.

En u mijne vrienden, u roep ik bij dezen van harte het: „vaartwel" „vaart allen wel" toe!

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

Levensbeschrijving van Athanasius. . . . . Bladz. 1.

HOOFDSTUK II.

Leer omtrent de Godheid van Christus in de eerste drie eeuwen. . . . . „ 31.

HOOFDSTUK III.

Het gevoelen van Arius en Arianen . . . . . „ 38.

HOOFDSTUK IV.

Begin der Ariaansche twisten. Kerkvergadering te Nicea en invloed van Athanasius aldaar . . . . „ 50.

HOOFDSTUK V.

Dogmatische bestrijding der Arianen door Athanasius . . . . . Bladz. 59.

HOOFDSTUK VI.

Exegetische bestrijding der Arianen door Athanasius. „ 76.

HOOFDSTUK VII.

Beoordeeling van Athanasius als bestrijder der Arianen . . . . . „ 106.

HOOFDSTUK I.

Levensbeschrijving van Athanasius.

In het jaar 373 overleed te Alexandrië een man door velen geacht en bemind, maar ook door velen gehaat en veracht. Men kon omtrent dezen man, die zooveel gerucht maakte, niet onverschillig zijn. De regtzinnige kerk kende hem den naam van den groote, den heilige toe. Epiphanius noemt hem zelfs „den vader der regtzinnigheid." Velen zagen iets hoogers in hem. Vandaar dan ook, naar wij meenen, de verhalen omtrent zijn lijk, waarvan men zegt, dat het in handen is geweest van de vereerders van reliquiën en dat het zoo van het eene land naar het andere zou zijn gevoerd. Zoo zou het dan eerst naar Constantinopel zijn overgebragt, maar bij de verovering dezer stad door de Turken naar Venetië zijn

vervoerd, waar door dit lijk vele wonderen zouden zijn gedaan en waar het nog in de kerk van het heilige kruis bewaard zou worden, — echter zonder hoofd, dat zich in een klooster, Valvanera, in Spanje, of in de kerk van een dorp, Duservin, niet verre van Tours in Frankrijk moet bevinden. Spanjaarden en Franschen zijn het hier nog niet over eens. Papenbroch, die hier veel over geschreven heeft, betwijfelt het, of een van beide het hoofd van Athanasius bezit. — Wij hechten aan deze verhalen weinig of geen waarde, zij doen niets ter zake. Wij willen alleen nagaan wat zijn geest, de geest van Athanasius, al op de kerk en het Christelijk leven heeft uitgewerkt.

Onzeker is het, wanneer Athanasius zijn eerste levenslicht aanschouwde. Waarschijnlijk was het omstreeks het einde der derde eeuw. Zijne eerste levensjaren liggen in het duister. Men verhaalt, dat Alexander, Bisschop van Alexandrië, de gedachtenis van Petrus in de kerk gevierd hebbende, hem op zijn terugkeer onder een aantal jongens aan het strand zag spelen en daarbij het ambt van Bisschop en andere kerkelijke verrigtingen zag waarnemen. Hierover eenigzins ongerust, zoo als ligt voortsproot uit de bijgeloovige denkbeelden dier dagen, liet hij hem door een geestelijke bij zich ontbieden en vernam, dat Athanasius als Bisschop onder die jongens was opgetreden en dat zich eenigen door hem hadden laten doopen. Zoowel in vragen als antwoorden had hij hierbij alles naar den eisch

in acht genomen, zelfs de geheime godsdienst-verrigtingen niet vergeten; waarom Alexander besloot de aldus gedoopte kinderen geen anderen doop te doen ondergaan, maar hen alleen kerkelijk te bevestigen. Bovendien ontbood hij de ouders bij zich en verpligtte hen, die kinderen tot de dienst der kerk op te voeden 1).

Wat hiervan al of niet waar is, valt moeijelijk te bepalen. Zeker is het, dat hij in de letterkunde, alsmede in de Grieksche kunsten en wetenschappen onderwezen werd, zoolang tot Alexander hem tot zich nam, ten einde zijn kerkelijke vorming te voltooijen. Gregorius van Nazianzus verhaalt, dat hij zich zooveel met de Heidensche geleerdheid 2) bemoeide, als noodig was om niet onkundig te zijn van hetgeen hij later zoude verachten 3). Uit zijne schriften blijkt het, dat hij met de Ouden goed bekend is geweest 4). Sulpicius Severus noemt hem een regtsgeleerde, — waarom is niet juist te zeggen. Het meest echter maakte hij zijn werk van het onderzoeken der heilige Schrift. Möhler zegt dat zijn geheele leven gewijd was

---

1) Socrat. *H. E.* Lib. I. cap. 15. Sozom. Lib. II. cap. 17, hebben uit Rufinus dit verhaal overgenomen.

2) *τα ἐγκύκλια.*

3) *Encom. s. Athan.* in Opp. Athan. Edit. Benedict. a° 1698. Tom. I. p. XCV.

4) Sulp. sev. *Hist. Sacr.* Lib. II. cap. 36.

aan de vaststelling der Christelijke geloofsleer. In vele opzigten schijnt hij wel Origenes ten gids gekozen te hebben.

Reeds in 319 was hij Diaken te Alexandrië, nadat hij al de lagere trappen van den geestelijken stand was doorgegaan. Spoedig werd hij Archidiakonus (Aartsdiaken) of opziener der kerkdienaren. Toen was hij naauwelijks twintig jaar oud, en toch riep Bisschop Alexander in gewigtige gevallen reeds zijne hulp in. Men meent dat hij in zijne jeugd zijne twee boeken tegen de Heidenen geschreven heeft 1), waarom de Benedictijnen in hunne uitgave van zijne werken daaraan de eerste plaats hebben toegekend. Naar hun gevoelen zijn ze nog voor het jaar 319 geschreven. Wij weten er echter niet meer van dan dat het waarschijnlijk is, dat zijne eerste werken die tegen de Heidenen zijn geweest. Het blijkt althans dat zij uit tijden zijn, die vóór de Ariaansche geschillen gingen; want daar Athanasius in al zijne werken, waar zulks maar eenigzins kan, van die ketterij gewag maakt, zou hij dat ook in deze boeken, waar daartoe gedurig aanleiding was, niet hebben nagelaten, indien die twist toen reeds was uitgebroken. Een bewijs dat hij van de Theologische en Klassieke opleiding, waarvoor te Alexandrië eene uitnemende gelegenheid bestond, goed gebruik heeft gemaakt, zijn voorzeker deze twee boeken, namelijk 2):

1. *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων*, waarin hij hoofdzakelijk de afgoden-

1) Möhler, *Athan. der Gr.* S. 1.

2) *Vita s. Athan.* in Opp. Athan. l. c. p. VIII.

dienst bestrijdt en vervolgens aantoont dat de God der Christenen de alleen ware is.

2. *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ λόγου.* — Eene rede over de menschwording van den Zoon van God en zijne verschijning onder ons in het ligchaam. Uit deze twee boeken blijkt het wel dat het Athanasius aan de noodige bekwaamheid voor zulk een werk niet ontbreekt; maar hij zou gelukkiger geslaagd zijn, indien hij hier ook korter en bondiger in zijne opheldering en vergelijkingen, strenger in de keuze zijner bewijzen ware geweest, en zich niet zoo dikwijls aan herhalingen had schuldig gemaakt.

Alexander had Athanasius over de Ariaansche oneenigheden, die te dier tijde ontbrandden, geraadpleegd. Men denkt zelfs dat deze de hand zou gehad hebben in den brief van dien Bisschop tegen Arius 1) naar aanleiding van een twist, ontstaan ongeveer ten tijde dat Athanasius diaken van Alexandrië werd. Deze twist, die later naauwkeuriger zal worden voorgesteld, liep daarover, of de Zoon van God van eeuwigheid bestond, dan of hij uit niets door God geschapen was.

Eene Kerkvergadering te Alexandrië in 321 gehouden be-

---

1) Alexander heeft twee brieven geschreven over die zaak, één aan de Bisschoppen der Orthodoxsche Kerk (SOCR. *Hist. Eccl.* Lib. I. cap. 6) en nog een aan zekeren Bisschop insgelijks Alexander geheeten, misschien te Constantinopel of het toenmalige Byzantium. THEODORET. *Hist. Eccl.* Lib. I. cap. 4.

sloot tot de afzetting van Arius, die echter bij andere Bischoppen ondersteuning vond; waardoor zich de twist, die eerst alleen te Alexandrië, vooral, zoo niet enkel, tusschen Alexander en Arius gevoerd werd, verder en verder verbreidde. Dit gaf aanleiding dat Constantijn de Groote, die de eenheid van zijn rijk en van de Kerk wilde bewaren, eene poging in het werk stelde om dien twist te doen ophouden. Hij schreef daartoe een brief aan Arius en Alexander, waarin hij hen tot vrede vermaande. Maar toen de twist desniettemin toch toenam, riep hij, nadat hij, door de zending van den Bischop Hosius van Cordova naar Alexandrië, meer overtuigd was geworden van het gewigt der zaak, eene Kerkvergadering te Nicea in Bythynië bijeen ten jare 325.

Niets is er wat aan Athanasius meer roem verschafte, dan zijn gedrag op deze groote Kerkvergadering. Alexander had hem derwaarts medegenomen. Weldra blonk hij daar uit als de kloekste twistredenaar en bestrijder van Arius 1). Ook Rufinus roemt de vlugheid waarmede Athanasius de kunstgrepen dezer ketters, zooals hij ze noemt, ontdekte 2). Het gesprek van Arius en Athanasius op de Kerkvergadering te Nicea zou, naar men zegt, overgebleven en in een geschrift vervat zijn. Eigenlijk behelst dat geschrift een gesprek met

---

1) Zie daarover GREGORIUS NAZIANZ. l. c. p. XCVIII.

2) *H. E.* Lib. X. cap. 14.

een Ariaan bij eene andere gelegenheid gehouden 1) en draagt daarenboven nog verscheidene sporen van onechtheid. — Wat de vergadering te Nicea aangaat, de Arianen hebben wel met de onkunde en onbevoegdheid der bijeengekomen Bisschoppen den spot gedreven, maar Möhler noemt dit natuurlijk, „daar hun Christus geen Christus des geloofs was, „maar een schepsel van hun eindig begrip, terwijl de Bis„schoppen van Nicea den Heiland in hun hart droegen; deze „wisten, hetgeen de Kerk steeds geleerd had, dat hij waar God „was." Athanasius getuigt dat men Arius hier op deze vergadering zacht en mild ondervraagd heeft 2).

Ook Arius verdedigde met de meeste scherpte de leer, dat de Zoon uit niets geschapen is. Velen der Bisschoppen gedroegen zich kloek in den kamp tegen Arius, maar de geschiedschrijvers noemen Athanasius daarbij boven allen met name. Door hem werd Arius bij den Keizer en het hof ongunstig bekend, maar ook hij zelf werd bij de Arianen gehaat 3).

Arius bleef eindelijk met Theonas van Marmarica en Secundus van Ptolemaïs alleen staan 4), werd met deze Bisschop-

---

1) *Disputatio s. Athan. in concil. Nicen. contra Arium.* Opp. Athan. T. II. p. 159—180.

2) Athan. *de decret. Nic.* cap. 3.

3) Möhler, *Athan. d. Grosse.* S. 207.

4) Philost. *Hist. Eccl. Epit.* Lib. I. cap. 9.

pen uit de gemeenschap der Kerk gesloten 1) en met eenige aanhangers naar Illyrië verbannen. De Keizer gebood dat alle schriften van Arius zouden verbrand worden, en meende toen dat nu de zaak tot rust was gekomen en alles één in geloof zou zijn, namelijk in het Niceesche. Na een tijdsverloop van drie jaren was echter deze ziens- en denkwijze jegens de Arianen geheel veranderd; de Keizer zelf was gunstiger jegens de verbannen Bisschoppen en jegens Arius gestemd.

Kort echter na het uiteengaan der Kerkvergadering te Nicea stierf Alexander, in het jaar 328 2), nadat hij nog voor zijn dood Athanasius als zijn opvolger had aangeprezen, die ook gekozen werd. Meletianen 3) en Arianen bestreden echter de wettigheid dezer verkiezing; en de onlusten te Alexandrië vernieuwden zich, waar nu de partij der Arianen met kracht het hoofd opstak 4).

Athanasius was bij zijne verkiezing niet te Alexandrië, welligt om die verkiezing te ontwijken 5), misschien evenwel

---

1) Volgens den Synodalen brief bij SOCRAT. *H. E.* Lib. I. cap. 9.

2) Er is verschil over het sterfjaar van Alexander. Doorgaans stelt men dat in het jaar 326. Men deed dat volgens een berigt van Athanasius zelven, hetwelk echter door later gevonden boeken van hem wordt tegengesproken.

3) Eene Egyptische partij in de kerk, ontstaan door het oordeel over de al of niet wettige benoeming van den Bisschop Meletius.

4) SOZOM. *Hist. Eccl.* Lib. II. cap. 17.

5) SOZOM. l. l.

door zijn Bisschop uitgezonden naar het hof om over het een of ander te spreken. Möhler echter beweert dat hij zich op de vlugt heeft begeven 1).

Vele Bisschoppen waren, naar Athanasius eigen berigt, te Alexandrië vergaderd, en Athanasius werd door de Katholieken eenparig tot Bisschop begeerd. Velen zelfs bleven dagen en nachten in de kerk en lieten niet toe dat de vergadering uiteen zoude gaan voordat Athanasius gekozen was. In den Synodalen brief van de Bisschoppen wordt het aldus verhaald 2). Dit spreekt echter het berigt, dat de Arianen van de verkiezing geven, tegen 3).

Volgens hen zouden er namelijk 54 Bisschoppen, gedeeltelijk Alexander, gedeeltelijk Meletius, den schismatieken Bisschop, toegedaan, onder eede overeengekomen zijn, niet uiteentegaan dan nadat zij eerst hunne verschillen hadden bijgelegd, om dan met algemeene toestemming een Bisschop te verkiezen. Zeven daarvan hadden intusschen Athanasius tot Bisschop gewijd. Daarom hadden vele geestelijken van Alexandrië en ook andere Christenen zich van de gemeenschap met hem onthouden.

Philostorgius, een Ariaan, heeft nog een ander verhaal

---

1) *Athan. d. Grosse.* S. 300.

2) In ATHAN. *Apolog. contra Arian.* in Tom. I. Opp. Athan. P. I. p. 107.

3) SOZOM. *Hist. Eccl.* Lib. II. cap. 17.

omtrent deze verkiezing 1). Athanasius had zich namelijk onder het verschil der Bisschoppen naar de kerk van Dionysius begeven. Daar had hij twee Bisschoppen gevonden, die door zijne aanhangers, nadat zij de deuren gesloten hadden, gedwongen waren hem tot Bisschop te benoemen, en de overige Bisschoppen spraken daarom het banvonnis tegen hem uit. — Hoe het zij, Athanasius meldde den Keizer zijne verkiezing, en deze bekrachtigde die in naam der geheele stad.

En de vrienden van Athanasius hebben vele wonderen verdicht, om zijne verkiezing te verheerlijken. Zoo zoude de monnik Pachomius eene openbaring gehad hebben, dat God zelf Athanasius „tot den krachtigsten verdediger des geloofs voor Christus" bestemd had 2).

Het vermoeden rijst hier echter gemakkelijk bij ons op, dat de verkiezing van Athanasius niet zonder kuiperijen heeft plaats gehad.

De Arianen, zooals zoo even gezegd is, namen hiermede geen genoegen. Constantia, de zuster van Constantijn, bragt er veel toe bij, dat Arius zelfs teruggeroepen werd. De Keizer schreef hem, dat hij terug zoude komen, om zich „in het Keizerlijke bijzijn" te verblijden, en bood hem een rijtuig tot zijn overkomst aan. Arius verscheen met Euzoïus, een Diaken van Alexandrië. Beide hielden zij vol, dat zij met het ge-

1) *Epit. Hist. Eccles.* Lib. II. cap. 11.

2) *Vita S. Pachom.* in *Actis S.S. Mens. Maji*, Tom. III. p. 330.

loof der Kerk instemden en overhandigden eene geloofsbelijdenis, die den Keizer voldeed, waarop de verbannenen weder in de gemeenschap werden opgenomen.

Athanasius, waarschijnlijk in datzelfde jaar Bisschop geworden, verzette er zich met kracht tegen en vond zich nu gedrongen zijne gronden tegen het Arianisme schriftelijk voor te dragen, opdat hij langs dien weg de leer der Arianen onschadelijk mogt maken. Met jeugdig vuur en vurigen ijver aanvaardde hij overigens zijne taak. In 326 wijdde hij Frumentius tot eersten Bisschop der Aethiopiërs, die later door de Abyssiniërs, die hem zeer hoog achtten, *Abba Salama* geheeten werd.

De Meletiaansche scheuring in Egypte duurde nog steeds voort. Meletius had zich, volgens besluit der Niceensche Kerkvergadering, wel met Alexander verzoend en verbonden; maar eer deze overleed, benoemde hij een zekeren Johannes tot opvolger in zijn bisdom. Hierdoor werden de Meletianen, die door den Bisschop Alexander zeer verdrukt waren, in hunne halstarrigheid versterkt; een verschil dat lang en hevig woedde, ofschoon de geheele twist niet van leerstelligen aard was, maar enkel kerkelijke regten aanging. Athanasius wendde alles aan om de onlusten te beteugelen. Hij bezocht zelf meermalen de onderhoorige kerken buiten de stad, ofschoon dit niet altijd het gewenschte doel bevorderde. Zoo toch gebeurde het eens bij zulk een bezoek, dat een Diaken en

eenig volk van Athanasius in eene vergaderplaats der Meletianen inbraken, en kerkelijk huisraad (eene kelk) braken, waardoor het tusschen beide partijen tot een gevecht kwam 1).

Eusebius van Nicomedië wist, nadat de Arianen wederom in gunst bij het hof stonden, door listige maatregelen, de Meletianen met de Arianen te verbinden tegen den Bisschop van Alexandrië. Hij beloofde hun, bij den Keizer vrijheid van hunne godsdienstoefening te zullen bezorgen, indien zij met Arius kerkelijke gemeenschap wilden houden. Hierin bewilligden zij en werden zóó naauw met de Arianen verbonden, dat deze ook den naam van Meletianen voerden, terwijl de Meletianen verscheidene stellingen der Arianen overnamen 2).

Eusebius eischte nu van Athanasius dat hij Arius in de kerkelijke gemeenschap zoude opnemen. Athanasius weigerde dat. Nu schreef de Keizer aan hem, met bedreiging, om zoo hij niet gehoorzaamde, hem te zullen afzetten en uit Egypte voeren. Men had den Keizer diets gemaakt, dat hij de grootste tegenstander was van vrede op kerkelijk en burgerlijk gebied. Daarbij bragten Eusebianen, Arianen en Meletianen eene reeks van beschuldigingen tegen Athanasius in. Zij betichtten hem van moord, ontucht, tooverij, ophitzing tot oproer, eigendommelijke oplegging van schattingen en mis-

---

1) Epiphan. *Haer.* LXVIII. cap. 6. p. 723.

2) Athan. *Apol. contra Arian.* p. 14; socrat. Lib. I, cap. 6.

bruik van kerkelijke goederen. Maar Athanasius verdedigde zich zelven bij den Keizer zoodanig, dat deze een brief zond aan de Katholieke gemeente te Alexandrië om hem in zijne eer te herstellen 1). Eenige beschuldigingen hadden echter te veel schijn van waarheid, en men begon bijna te gelooven, dat de Bisschop Arsenius door hem vermoord was, omdat die langen tijd vermist werd. Deze kwam echter weder te voorschijn en verklaarde dat hij zich op dringend aanhouden der Meletianen had moeten verbergen. Het schijnt evenwel dat Athanasius zich minder gelukkig heeft kunnen verdedigen ten opzigte van gewelddadigheden en baldadigheden door een van zijne ouderlingen, Macarius geheeten, bij gelegenheid van eene reis, die deze met zijn Bisschop deed, aan zekeren Ischyras gepleegd. Macarius namelijk zou in het huis van Ischyras gedrongen zijn, de kapel waar hij dienst deed hebben ontheiligd, en behalve een heilige kelk, dien hij verbroken had, een altaar hebben omvergeworpen. Athanasius verdedigde zich daarmede, dat Ischyras geen wettig Presbyter en dus ook zijne kapel geen kerk mogt genoemd worden. Er werd eindelijk over deze zaak in 333 eene Kerkvergadering te Caesarea gehouden, waar Athanasius echter niet verscheen. Nergens heeft hij zich over dit wegblijven verdedigd. Latere geschiedschrijvers beweren, dat hij bevreesd was voor de beide Eusebius-

1) *Apol. contra Arian.* p. 141.

sen, te weten die van Caesarea en Nikomedië, hem ongenegen 1); want Athanasius schijnt ook wel Eusebius van Caesarea, hoewel deze geen Ariaan was, verdacht gehouden te hebben 2). Thans werd er, op uitdrukkelijk bevel van den Keizer, eene andere Kerkvergadering, en dat wel te Tyrus, belegd in het jaar 335, waarop Athanasius op 's Keizers bevel verschijnen moest. Athanasius achtte dit niet raadzaam en maakte tegenwerpingen. Hij werd echter tot de afreis gedwongen en moest dus voor eene Synode te regt staan 3), waar de Meletianen klagers, de Arianen regters waren.

Athanasius verscheen dan met een groot gevolg van Egyptische Bisschoppen, 'tgeen hem later verweten werd, als een middel gebruikt te zijn om onrust in de vergadering te verwekken 4). Op deze Kerkvergadering werd Athanasius van twee beschuldigingen, onkuischheid en moord, vrijgesproken. De vergadering zond verder eenige Bisschoppen af, om in de Mareotische landstreek, waar de gewelddadigheden gepleegd waren, persoonlijk onderzoek te doen. Deze ontvingen te Alexandrië van de geestelijkheid der stad en van die van het Mareotische gewest verzekeringen van de onschuld van Athanasius, en deze bood te vergeefs aan zich aldaar insgelijks te verantwoorden.

---

1) Sozom. Lib. II. cap. 25. theod. Lib. I. cap. 28.

2) *Apol. contra Arian.* p. 183.

3) Möhler, *Ath. d. Gr.* S. 311.

4) Sozom. Lib. II. cap. 25.

Te Mareotis ontvingen zij, door list en geweld, verklaringen van Katechumenen, Joden en Heidenen tegen Athanasius, en dat terwijl te Alexandrië, naar de berigten van Athanasius zelf, voor hunne oogen het schandelijkste geweld gepleegd werd. Onder deze omstandigheden verliet nu Athanasius de stad Tyrus en begaf zich naar Constantinopel tot den Keizer. De Bisschoppen bragten een berigt terug zoo als men kon verwachten, maar vonden Athanasius te Tyrus niet meer 1). Op de Synode aldaar werd dan tot de afzetting van Athanasius besloten en hem verboden naar Alexandrië terug te keeren. Te Constantinopel kon hij in den beginne niet veel uitrigten. Spoedig kwam het er echter toe dat de Keizer dezelfde Bisschoppen, die te Tyrus vergaderd waren geweest, maar die daarna ook in 335 eene andere vergadering te Jeruzalem gehouden hadden, en daar toen Arius in hun kerkelijke gemeenschap hadden opgenomen, dwong voor hem te verschijnen, opdat Athanasius tegenover hen zijne klagten zou kunnen inbrengen 2). — Maar wederom kwam er een nieuwe klagt tegen Athanasius in. Hij zou nu namelijk gedreigd hebben dat er geen koren meer van Alexandrië naar Constantinopel zou worden vervoerd. Volgens Sozomenus herhaalden de Eusebianen al de oude klagten en beriepen zich daarbij op getuigen. Hoe het ook zij, Constantijn scheen er geloof aan te slaan

1) Sozom. Lib. II. cap. 25. Theod. Lib. I. cap. 28.

2) Athan. l. c. p. 159. socrat. Lib. I. cap. 34.

en meenende dat de veelvermogende Bisschop den vrede verstoorde, verbande hij hem naar Trier 1). Maar zoowel Socrates als Sozomenus 2) betwijfelen of het den Keizer met zijnen toorn tegen Athanasius, wegens het hem ten laste gelegde vergrijp, ernst is geweest. — Athanasius werd te Trier door Maximus, den Bisschop aldaar, met groote achting ontvangen. Terwijl hij zich daar bevond, kwam Arius in hetzelfde jaar, 336, te Constantinopel, door een plotselingen dood, om het leven. De Arianen hadden hierover argwaan, de Katholieken dankten er God voor, en Athanasius, van wien wij hierover een brief aan Serapion hebben, zag er de hand van God in.

Constantijn stierf in 337 en werd opgevolgd door zijn drie zonen, Constantijn, Constans en Constantius.

Spoedig na hunne troonbeklimming hielden zij eene zamenkomst in Pannonië, waar ook tot de terugroeping van de verbannene Bisschoppen besloten werd. Twee jaren en vier maanden had de verbanning naar Trier geduurd, en het volk verheugde zich zeer over de terugkomst van Athanasius. De Eusebianen echter gaven zich voortdurend alle moeite om het geloof der kerk, zoo als Athanasius dat leerde, te ondermijnen. Spoedig ontstonden er dan ook nieuwe twisten. — Constantius, die het Oosten en dus ook Egypte beheerschte, was den

1) SOCRAT. Lib. I. cap. 35. SOZOM. Lib. II. cap. 28.

2) De geschiedenis zijner mishandelingen vindt men bij ATHAN. *Apol. secunda* p. 673.

Arianen genegen. Maar Athanasius bragt een brief van den jongen Constantijn aan de Alexandrijners mede, even zoo nadeelig voor zijne tegenpartij, als roemrijk voor hem 1).

Athanasius stelde terstond overal zijne Katholieke Bisschoppen in plaats der Arianen aan; hij deed dat zelfs over de grenzen van zijn kerkelijk gebied 2). Spoedig bragt men dan ook weer klagten tegen hem in. De Arianen herhaalden al de oude beschuldigingen en voegden er nieuwe bij 3). — Eusebius, het hoofd der Arianen, werd in 339 Bisschop van Konstantinopel. Athanasius verdedigde zich op eene Kerkvergadering te Alexandrië, in het jaar 340, waar meer dan 100 Bisschoppen waren, die hem verdedigden, door het rondzenden van een brief aan alle Katholijke Bisschoppen 4). — De Eusebianen wendden zich ook tot andere Bisschoppen, vooral tot Julius, Bisschop van Rome, en haalden hem over tot het beleggen eener Kerkvergadering. Deze werd dan ook te Rome gehouden, waar Athanasius, op zijn verzoek, met eenige monniken verscheen, in het jaar 340. Op deze Kerkvergadering, waar Bisschop Julius de voorzitting had, werd Athanasius vrijgesproken.

Eene Kerkvergadering te Antiochië in 341 gehouden, deed de Eusebianen beter slagen. Daar was Keizer Constantius zelf

---

1) Socrat. en sozom. l. c.

2) Socrat. Lib. II. cap. 24.

3) Athan. *Apol. contra Arian.* pag. 99. Socrat. Lib. II. cap. 3.

4) *Apol. contra Arian.* p. 99—100.

tegenwoordig. Van de negentig of zeven en negentig Bisschoppen, die aldaar verschenen, waren er veertig Eusebianen. Men heeft dus geen regt deze Kerkvergadering voor een geheel Ariaansche te houden 1).

De Bisschoppen schijnen daar vrij gemeenschappelijk gehandeld te hebben.

Men ontzeide daar aan eenen Bisschop, die door eene Kerkvergadering, en aan eenen geestelijke, die door een Bisschop afgezet was, indien hij eigenmagtig zijn ambt nog waarnam, alle hoop om ooit weder in zijne waardigheid hersteld te worden. Dit werd natuurlijk op Athanasius toegepast.

Gregorius, de door de Arianen in Athanasius' plaats aangestelde Bisschop, had met geweld het bisdom van Alexandrië genomen, zoodat Athanasius te naauwernood met de vlugt ontkwam. In het jaar 341 schreef hij waarschijnlijk den brief aan alle Katholieke Bisschoppen, waarin hij de rampen beschreef, die deze opgedrongen Bisschop veroorzaakte. Hij nam de toevlugt naar Rome, waarvan zoo even gezegd is dat hij daar vrijgesproken was. Daar ook zou hij toen het Symbolum of de Geloofsbelijdenis hebben opgesteld, die het *Symbolum quicunque* geheeten wordt, en ook naar hem genoemd is 2).

---

1) Baronius hield deze vergadering voor Ariaansch, maar hij is hierin door Pagi weerlegd.

2) Vossius, in zijn werk *De tribus Symbolis*, Amsterdam 1624, heeft het eerst de onechtheid van dit stuk aan het licht gebragt.

Nu zou er, meende men, een einde aan de zaak van Athanasius gemaakt worden. Maar de Westersche Bisschoppen, die zich te Milaan bevonden, verzochten Constans het geloof van Nicea te bevestigen, en daartoe werd, in 343, eene Kerkvergadering, op bevel van Constans en Constantius, welke laatste door den eerste daartoe was overgehaald, uitgeschreven, en dat wel eene vergadering te Sardica. Hier echter kwam het tot eene volkomene kerkelijke scheuring. De meeste Bisschoppen, hier vergaderd, waren Westersche vrienden van Athanasius. De Eusebianen dat bespeurende, verlieten al spoedig de vergadering en zeiden dat de Westerschen, waaronder Athanasius, geen gedaagden en regters te gelijk konden zijn. Beiden bleven zij bij hun stuk. De Eusebianen gingen, twee uitgezonderd, naar Galipolis in Thracië, waar zij onder voorzitting van Stephanus, Bisschop van Antiochië, de vergadering voortzetten en deze alleen voor de echte Sardische wilden gehouden hebben.

Te Sardica ging men ondertusschen met de aangevangen vergadering voort en besloot men de Niceensche geloofsbelijdenis te bevestigen, zonder daarin veranderingen aan te brengen; vervolgens werden de Oostersche Bisschoppen, als begunstigers der Arianen, met den ban geslagen. Hier werd dan Athanasius weder in het gelijk gesteld, en nu ook door Constans, die hem persoonlijk leerde kennen en door den indruk zijner persoonlijkheid gunstig gestemd werd, in bescherming genomen.

Na de volledige scheuring, welke er ten gevolge van deze

beide Kerkvergaderingen was ontstaan, woedden de beide partijen met de meeste hevigheid tegen elkander. Doodstraffen en verbanningen waren aan de orde van den dag, zoodat Athanasius met regt kon betuigen, dat deze vervolging de hevigste van allen was geweest. Wat evenwel niemand kon vermoeden, gaf plotseling een geheel andere wending aan de zaak. Onverwacht schreef Constantius aan Athanasius een brief, dat hij gerust kon terugkeeren, hetzij hij dit gedaan hebbe overtuigd van zijne onschuld 1) of, wat waarschijnlijker is, op aandrang van Constans. — In 346 keerde Athanasius terug, werd in eene vergadering te Jerusalem plegtig in de gemeenschap der Kerk hersteld en ging weder naar Alexandrië 2). Hij zette ook nu weer al de Ariaansch-gezinde Bisschoppen af, ook nu weder buiten zijn kerkelijk gebied 3). Doch in 350 werd Constans, zijn beschermer, om het leven gebragt, en nu beklaagden zich de Eusebianen over Athanasius bij Constantius. Deze kon zich echter, van wege den oorlog met de Perzen en met Magnentius, daarmede niet ophouden, waarop zij zich vervoegden bij Julius, den Bisschop van Rome, en, nadat deze in 352 overleden was, bij zijn opvolger Liberius.

Deze ontbood Athanasius al weder naar Rome, die het ech-

---

1) Athan. *Apol. cont. Arian.* cap. 51.

2) Athan. *Apol. cont. Arian.* cap. 51.

3) Socrat. Lib. II. cap. 23, 34. sozom. Lib. II. cap. 20, 21, sqq.

ter in de tegenwoordige omstandigheden beter vond daar niet te verschijnen. Beter slaagden de Eusebianen verder bij Constantius, die intusschen geheel voor de Arianen gewonnen was. Athanasius had reeds te vergeefs eene verantwoording aan hem gezonden 1).

De Keizer dwong zelfs nu en dan de Bisschoppen om Athanasius uit hunne gemeenschap te weeren. Daarna werd in het jaar 352 door de Eusebianen eene Kerkvergadering te Sirmium gehouden. Echter is het niet geheel zeker of men ook deze wel eene Ariaansche vergadering noemen mag 2).

Hier kregen de Arianen niet wat zij zochten; maar op een volgende vergadering, in 353, waar Constantius tegenwoordig was, te Arles gehouden, bereikten zij beter hun doel. Op verlangen van Liberius werd door den Keizer weder eene Synode verzameld, en waarschijnlijk had de Keizer de toestemming der Bisschoppen tot afzetting van Athanasius reeds verkregen.

Vincentius, Bisschop van Capua, was komen opdagen met alle verdedigingsmiddelen voor Athanasius. Hem was door de regtzinnige Bisschoppen opgedragen, het geloof tegen de Arianen te handhaven en er voor te zorgen dat de zaak van Athanasius goed onderzocht werd. Hij nam dan de plaats in van den Bisschop Liberius op de Synode, en daarop werd

1) *Apol. ad imperat. Constant.* p. 295, sqq.

2) Athan. *de Synodd.* T. I., P. II. p. 741, Socrat. Lib. II. cap. 30.

zonder omstandigheden van de Bisschoppen gevorderd, Athanasius te veroordeelen. Daar zij nu daartoe geen gronden meenden te hebben, weigerden zij hunne toestemming. Alleen de aandrang des Keizers deed de Bisschoppen eindelijk hun hand teekenen. Zelfs Vincentius onderteekende dat besluit. Alleen Paulinus, Bisschop van Trier, bleef weigeren, waarom hij in ballingschap naar Frygië gezonden werd 1).

De Romeinsche Bisschop zond een nieuw gezantschap aan den Keizer, om dezen tot bijeenroeping eener andere Synode te bewegen. Hiertoe bood zich Lucifer, Bisschop van Cagliari, een vrijmoedig man, maar vol overdreven ijver, aan; de Priester Pankratus en de Diaken Hilarius werden hem medegegeven. Nog werd, door Liberius, Eusebius, Bisschop van Vercelli, verzocht, zich daarbij aan te sluiten 2). — De Keizer werd tot bijeenroepen eener nieuwe Synode overgehaald, die gehouden werd te Milaan in het jaar 355.

Constantius, dien het reeds eenmaal gelukt was de toestemming der Bisschoppen te bekomen, achtte dat ook ditmaal niet moeijelijk. Eusebius van Vercelli voorzag echter al dadelijk niet veel goeds van deze vergadering, en wilde daarom niet verschijnen; maar, zoowel op verzoek der Katholieke Bisschoppen als op dat van Constantius, kwam hij. Tien da-

1) ATHAN. *Apol. ad imp. Constant.* pag. 312. SULPIT. SEVER. *Hist. Sacr.* Lib. II. cap. 39.

2) Brief van LIBERIUS aan den Keizer, HILAR. *frag. f.* 1329.

gen moest hij wachten eer hij toegelaten kon worden. Toen de voorbereidsels in orde waren, wilden de Ariaansche Bisschoppen dat Athanasius verbannen werd, de Katholieken daarentegen dat vóór alles het besluit van Nicea onderteekend moest worden. Dionysius, Bisschop van Milaan, had hun reeds een blad ter teekening voorgehouden. Valens rukte het hem uit de handen, en het symbool van Nicea werd niet aangenomen. Eindelijk kwam het zoover dat de vergadering in het Keizerlijk paleis moest voortgezet worden, waar nu de Keizer zelf als aanklager optrad, bewerende dat zijn wil een kerkelijk gebod was en men daaraan diende te gehoorzamen of, dat men anders gebannen werd. Men eindigde met de verbanning van Athanasius en eenige hem toegenegen Bisschoppen; anderen gingen tot de Arianen over 1).

In het jaar 356 werd Athanasius door Syrianus, den Keizerlijken veldheer, met geweld verdreven 2). Hij bevond zich, bij nacht, met vele anderen in eene kerk, die door soldaten omringd werd. Met groot gevaar redde hij zich en verborg zich in de Egyptische woestijn. Constantius gebood nu Athanasius te verlaten en de kerken voor de Arianen in te ruimen. Men weigerde dit, en nu verscheen Heraclius, 's Keizers staatsdienaar, met een troep jongelieden en Heidenen voor de hoofd-

1) Athan. *Hist. Arian.* cap. 33, 34, 76. Möhler, *Ath. d. Gr.* S. 410.

2) Sozom. *Hist. Eccl.* Lib. IV. cap. 9.

kerk 1). Kort daarna verscheen Georgius, als opvolger van Athanasius, te Alexandrië 2) Onder voorwendsel van den gevlugten Athanasius op te sporen, werden vele huizen te Alexandrië geplunderd en menschen mishandeld, en al de Katholieke leeraars verdreven.

Zoo had dan de Ariaansche partij bijna overal de overhand. Men moet hierbij echter niet vergeten dat allen, die de geloofsbelijdenis van Nicea niet aannamen, Arianen genoemd werden, zoo zij slechts zich tegen Athanasius verklaarden. Vandaar dan ook, dat onder hen, die men Arianen noemde, spoedig eene scheuring losbrak en zoo de Semi-Arianen ontstonden.

In het jaar 361 besteeg Julianus den troon en riep al de verbannene Bisschoppen terug. Aan de Donatistische Bisschoppen gaf hij niet alleen hunne vrijheid, maar ook hunne kerken weder. Hij was er echter vertoornd over dat Athanasius naar Alexandrië en tot zijn bisdom teruggekeerd was en aanzienlijke Heidensche vrouwen gedoopt had. Hij had de gebannenen in Gallië wel vergund naar hun vaderland, maar niet in hunne vorige betrekkingen tot hunne gemeenten terug te keeren, en beval dat Athanasius in Egypte niet geduld zou worden.

In Alexandrië bood ondertusschen het volk aan Athanasius de behulpzame hand, om de Arianen hunne kerken te ont-

---

1) Athan. *Hist. Arian.* cap. 49.

2) Athan. *Epist. ad Episcop. Aeg. et Lib.* cap. 7.

nemen 1). Een der eerste verrigtingen van Athanasius was, eene Kerkvergadering te Alexandrië te beschrijven in 362, welke handelen zoude over de Bisschoppen, die door de Arianen gedwongen waren hunne geloofsbelijdenis te onderteekenen en nu tot de Katholieke kerk wilden terug keeren, en welke tevens dienen moest, om de verschillen onder de Katholieken bij te leggen. Op deze Kerkvergadering werden ook pogingen in het werk gesteld om de Meletiaansche scheuring te heelen, die de Alexandrijnsche gemeente reeds 30 jaren had geteisterd 2).

De vergadering slaagde er echter niet in, den vrede te herstellen 3).

Wij zien uit deze vergaderingen, hoe men zich spoedig te vreden stelde, wanneer kettersche namen vervloekt, en maar een woord, bij de Kerkvaders in eene Kerkvergadering vastgesteld, aangenomen en erkend werd.

In 363 overleed Julianus. Zijn opvolger Jovianus was den Katholieken gunstig. Naauwelijks had hij de regeering aanvaard, of hij beval dat alle Bisschoppen uit hunne ballingschap zouden terugkomen en de kerken aan de belijders van het Niceensche geloof zouden worden afgestaan.

Allen zeide hij vrijheid van geloof toe en Athanasius kreeg

---

1) Socrat. Lib. III. cap. 4; Sozom. Lib. V. cap. 7.

2) Athan. *Epist. ad Rufin.* Opp. T. I. P. II. p. 961: rufin. *Hist. Eccl.* Lib. I. cap. 28.

3) Athan. l. c. et in *Ep. ad Jovian. Imp.* cap. 1 et 2.

verlof zijn bisdom weder te aanvaarden. De Keizer schreef zelf hem een brief, om hem zijne sympathie te betuigen. Ook verzocht hij Athanasius hem een naauwkeurig onderrigt aangaande het ware geloof te geven. Jovianus wenschte Athanasius persoonlijk te leeren kennen. Te dien einde moest hij zich naar Antiochië begeven. Ook waren daar weder Arianen om hem aan te klagen; maar de Keizer wilde niets van hen weten. Het Niceensche geloof werd hier wederom aangenomen.

Deze zegepraal duurde maar kort. Jovianus stierf in het begin van 364. Valentinianus, zijn opvolger, liet aan zijn broeder Valens het bestuur der Oostersche gewesten over.

Spoedig beleed Valentinianus het Niceensche geloof, maar Valens werd, tot vervolging toe, een Ariaan. Niet lang nadat hij de regeering aanvaard had, hield hij, op verzoek van vele Macedonische Bisschoppen, eene Kerkvergadering te Lampsacus, in het jaar 361, waar het geloof der Antiocheensche Kerkvergadering bevestigd werd. — Athanasius werd onder Valens voor de vijfde maal in ballingschap gezonden. De Keizer werd evenwel, door vrees voor het misnoegen van het volk, bewogen om hem terug te roepen; en van dien tijd af heeft Athanasius rust gehad.

Veel heeft deze man geschreven.

Zijn brief over de besluiten der Niceensche Kerkvergadering 1) rekent men tusschen de jaren 330 en 354 geschreven te zijn.

---

1) *De decretis Nicaenae Synodi.* Opp. Tom. I, P. I. p. 208—243. *Edit. Bened.* 1698.

Evenzoo plaatst men zijnen brief over de gevoelens van Dionysius van Alexandrië 1) omstreeks het jaar 354.

Het voornaamste verdedigingsgeschrift van hem tegen de Arianen, hetwelk men gewoonlijk zijn tweede noemt, is waarschijnlijk in 356 opgesteld 2).

In datzelfde jaar schreef hij zijn verdedigingsschrift aan Keizer Constantius.

In 357 vatte hij de pen andermaal op, om zijne vlugt te verdedigen 3).

Nog gaf hij, op verzoek van eenige monniken, eene beschrijving van de vervolging, welke hij en de Katholieken door de Arianen ondergaan hadden. In zijne afzondering werkte hij ook zijne voornaamste wederleggingen van de dwalingen der Arianen af 4). Niet lang na deze verhandeling schijnen de brieven aan Serapion geschreven 5).

In 359 gaf hij een verhaal van de twee Kerkvergaderingen te Ariminium en Seleucia 6).

Waarschijnlijk schreef hij in 360 zijne twee brieven aan

---

1) *Epist. de sententia Dionysii Alexandr.* T. I. P. I. p. 243—263.

2) *Apolog. contra Arian. sive apolog. secunda.* T. I. P. I. p. 123—208.

3) *Apol. de fuga sua* p. 320—340.

4) *Oratt.* IV *contra Arian.* p. 405—645.

5) *Epistolae ad Serap.* T. I. P. II. p. 648—716.

6) *Epist. de Synod.* T. I. P. II. p. 716—770.

Lucifer. Ook heeft hij het leven van den H. Antonius beschreven 1).

In 365 schreef hij over de menschwording van het Woord Gods en tegen de Arianen, of over de Drieëenheid en Menschwording 2). Nog wil men, dat een geschrift van denzelfden inhoud tot dat jaar behoort 3).

Verder schreef hij een rondgaanden brief aan de Bisschoppen 4) in 369. Een van zijn voornaamste brieven is die aan Epiktetus 5).

Ook schreef hij een brief aan den Bisschop Adelphius 6).

Ongeveer in 372 schreef hij aan eenige Ouderlingen te Caesarea 7). Men kent hem nog een schrijven over de uitlegging der Psalmen toe 8).

---

1) *Vita S. Anton.* T. I. P. II. p. 793—867.

2) *De incarnatione Dei verbi, et contra Arian, vel de Trinitate et incarnatione.* Tom. I. P. II. p. 871—893.

3) *De Trinitat. et Spirit. S.* T. I. P. I. p. 969—981.

4) *Epistola Catholica.* T. II. p. 22—23; *Epistola ad Afros*, T. I. P. II. p. 172.

5) Athan. *Epist. ad Afros.* T. I. P. II. p. 893—901 en 901—911.

6) *Epist. ad Adelph.* ibid. p. 911—918.

7) *Epist. ad Johann. et Antioch.* p. 956; *Epist. ad Palladium*, T. I. P. II. p. 956.

8) *Epist. ad Marcellinum in interpretat. Psalmorum.* ibid. p. 784—800, en *Expositiones in Psalmos*, ibid. p. 1009—1241.

Nog zijn er andere schriften op zijnen naam, waaronder twijfelachtigen, maar de meesten onecht, te veel om hier op te noemen. De bovengemelden bewijzen genoeg voor 's mans werkzamen geest.

Zoo was het leven van den man, dien velen, Arianen en Heidenen, voor een onruststooker hielden. Bijna 50 jaren lang is hij het hoofd der Katholieke kerk in het Romeinsche rijk geweest. Naar ons Christelijk oordeel was hij in der daad niet altijd zoo vredelievend, als hij zich voordeed, noch ook zoo afkeerig van daden van geweld en vervolgzucht, als een man had betaamd van zulk een invloed. Maar daarentegen kan men zijnen ijver voor leerstellingen, die hij voor de ware hield, niet anders dan prijzen. Wat aangaat de beschuldigingen van velerlei aard, die tegen hem werden aangevoerd, zij werden meest roemrijk door hem wederlegd. En al stelt dan een Philostorgius 1) hem ver beneden Basilius en Gregorius van Nazianzus, wij mogen daaraan niet te veel geloof hechten, wetende dat hij gewoon was hem altijd met de zwartste kleuren af te malen.

Wanneer wij zelven zijne schriften lezen, zullen wij moeten inzien dat Philostorgius hem wel is waar te onbillijk vonnist, maar tevens de waarheid erkennen dat hij die Kerkleeraars

---

1) *Epit. Hist. Eccl.* Lib. III. cap. 12.

niet zoo ver overtroffen heeft als velen gelooven. Athanasius levert ons, behoudens zijne gebreken, die veelal de gebreken van zijnen tijd waren, het voorbeeld van een groot man, zoo als die zijn geheele leven door, of aan buitengewonen lof, of aan buitengewonen laster onderworpen is geweest. Later in deze onze verhandeling zullen wij nog gelegenheid hebben ons oordeel over hem uit te spreken, bepaaldelijk ten opzigte van zijn houding in den Ariaanschen strijd.

HOOFDSTUK II.

Leer omtrent de Godheid van Christus in de eerste drie eeuwen.

Wij kunnen Athanasius in zijnen strijd tegen de Arianen niet regt beoordeelen, tenzij wij een overzigt van het leerstuk van de Godheid van Christus, zoo als dat tot op zijnen tijd in de Kerk is voorgedragen, hebben gegeven.

Bij de Apostolische vaders vinden wij nog geene opzettelijke behandeling der leer omtrent de Godheid van Christus. Het blijkt wel uit hunne schriften, dat zij aan Christus eene hoogere natuur, dan de menschelijke toekenden, ja hem verheven achtten boven alle schepselen en het naast bij God komende; maar zij stelden hem niet met God gelijk. Zelfs moet ontkend worden, wat sommigen beweerd hebben, dat bij hen reeds de grondtrekken eener immanente Triniteitsleer gevonden wor-

den 1). Over den Heiligen Geest toch wordt nergens in hunne schriften gesproken als over een persoon, behalve in den *Pastor;* doch hier komt hij niet voor als onderscheiden van den Zoon van God, maar wordt zelf de Zoon genoemd 2).

Wel wordt Christus door de Apostolische vader meermalen θεὸς genoemd; maar hieromtrent vinden wij opheldering in de woorden van Tertulllanus, die gezegd heeft, dat het woord God een algemeen woord is geworden door de schuld der menschelijke dwaling 3). In het Oude Testament zelfs worden menschen meermalen Goden genoemd. Hebben de Apostolische vaders dien naam ook aan Christus gegeven; toch hebben ze daardoor niet bedoeld, dat hij in den eigenlijken zin des woords God was, want klaarblijkelijk is het, dat zij hem beneden den eeuwigen God en aan Hem ondergeschikt zich voorstellen. Christus komt zelfs bij de oudsten van hen niet voor als de Logos. Als zoodanig vinden we hem noch in den *Brief van Barnabas*, noch in den *eersten Brief van Clemens*, noch in den *Brief van Polycarpus*, noch in den *Pastor van Hermas* voorgesteld.

---

1) Hagenbach, *De ontwikkelings-geschiedenis der Christelijke leerstukken*, vertaald door Dr. a. pierson, bl. 98 [91 der Hoogd. uitg. aanteek. 3].

2) „Filus spiritus sanctus." Hermas *Pastor.* Lib. III. Sim. V. cap. 5. Verg. IX. cap. 9.

3) Tertull. *Adv. Marc.* Lib. V. cap. 11.

De Christologie van Justinus Martyr is meer ontwikkeld. — Volgens hem is de naam God eigenlijk geen naam, maar alleen eene, der menschelijke natuur ingeschapene, voorstelling van iets onuitsprekelijks 1). Verder onderscheidt hij God, in zoover Hij boven alles verheven is, van God, in zoover Hij in betrekking tot de wereld staat.

Uit den boven alles verheven zijnde God is, door zijne magt en het besluit van zijnen wil 2), de Zoon, de Logos geboren, die als Logos, als eerstgeborene Gods, ook God genoemd wordt en is, maar toch den wil des Vaders dient en *in alles ondergeschikt is aan den Vader* 3).

Op soortgelijke wijze hebben ook de andere Kerkvaders der tweede eeuw zich over de Godheid van Christus uitgelaten. Het zal voldoende zijn hier de meest bekende als getuigen te laten optreden.

Door Irenaeus wordt uitdrukkelijk gezegd, dat, even als de Vader, zoo ook de Zoon God genoemd wordt en God is 4). Maar even uitdrukkelijk verklaart hij, dat de Vader *boven alles* is, ook boven den Zoon, waartoe hij zich beroept op

---

1) Justinus Martyr, *Apol.* II. cap. 6.

2) *Dial. cum Tryph.* § 100, 128.

3) Waubert de Puisseau, *De Christologie van Justinus Martyr.* bl. 134 vg., en de daar aangehaalde plaatsen.

4) *Contra Haeres.* Lib. III. cap. 6. § 1, 2.

de woorden: „Mijn Vader is grooter dan ik" (Joh. XIV: 28) 1). En dit doet hij tot opheldering van het gezegde: „Van dien dag en die ure weet niemand, ook de Zoon niet, behalve de Vader" (Marc. XIII: 32) 2). Zoo leert hij ook, dat de Zoon de heerschappij *ontvangen* heeft van zijnen Vader 3).

Tertullianus was insgelijks van gevoelen, dat Christus met regt God genoemd wordt, maar dat Hij toch geenszins met den Vader gelijk te stellen is. „Indien," zoo spreekt hij, „de Vader en de Zoon te gelijk genoemd moeten worden, noem ik den Vader God en Jezus Christus den Heer. Christus alleen zal ik echter God kunnen noemen .... Want ook de straal der zon afzonderlijk zal ik de zon noemen; de zon echter noemende, van welke de straal is, zal ik niet ook de straal dadelijk de zon noemen 4)." Elders zegt hij: „De Vader is de geheele substantie, de Zoon echter eene afleiding van de geheele en een gedeelte 5)." Zelfs heeft Tertullianus

---

1) Lib. II. cap. 28. § 8.

2) Lib. II. cap. 38. § 6. De aldaar aangehaalde woorden luiden aldus: „*De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus.*"

3) Lib. III. cap. 6. § 1.

4) Tertull. *Adv. Praxean.* cap 13.

5) Als boven, cap. 9.

zich op zulk eene wijze uitgedrukt dat de eeuwige generatie van den Zoon volgens hem ontkend moet worden, in deze woorden: „Vóór alles was God alleen, zelf voor zich èn de wereld èn de plaats èn alles. Alleen echter, in zoover er niets buiten Hem bestond. Overigens was Hij toen zelfs niet alleen; want Hij had met zich, wat Hij in zich zelven had, zijne Rede namelijk." Daarna laat hij de opmerking volgen, dat de *Rede* door de Grieken *Logos* genoemd wordt; dat deze uitdrukking ook *Woord* beteekent; en dat het daardoor gebruikelijk is geworden, te zeggen dat *het Woord* in den beginne bij God is geweest, terwijl nogtans *de Rede* voor ouder gehouden moet worden, omdat het Woord niet van den beginne bij God was, maar de Rede wel *(quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium)* 1).

Bij Clemens van Alexandrië komt de Logos voor als verre boven de menschen en zelfs boven de Engelen verheven, maar toch beneden God. Wel spreekt Clemens soms aldus, dat Photius in zijne woorden aanleiding kon vinden tot het verwijt dat hij aan den Vader nog een anderen Logos heeft toegekend, dan den op aarde verschenenen; maar al moest dit worden toegegeven, dan zou het mede een bewijs zijn, dat de Godheid van Christus door Clemens beneden die van den Vader was gesteld, omdat de op aarde verschenene Logos

1) Als boven, cap. 5.

volgens hem geringer was dan die andere 1). Op dezen toch heeft hij het oog, als hij zegt: „Een is het ongeborene, de almagtige God, één het voortgebragte, door wien alles geworden is en zonder wien niets geworden is 2)." Den Zoon noemt hij ook *de tweede oorzaak* 3).

Door Origenes wordt de Zoon genoemd δεύτερος θεός 4); die de tweede eer na den God van alle dingen waardig is 5); die aan den Vader ondergeschikt is 6), en wiens heerschappij alleen over de redelijke schepselen zich uitstrekt, terwijl die van den Vader over alles gaat 7). Uitdrukkelijk verwierp Origenes ook het bidden tot den Zoon 8). Overigens heeft Origenes de eeuwige generatie van den Zoon geleerd; maar het is niet duidelijk of deze door hem aan *het wezen* dan of ze door hem aan *den wil* van God werd toegeschreven 9).

Een leerling van Origenes, de Alexandrijnsche Bisschop Dionysius, moet daarentegen beweerd hebben dat de Zoon niet van eeuwigheid gegenereerd was, en niet van nature eigen, maar

1) Baur, *Trin.-Lehre.* S. 195.

2) Clem. Al. *Strom.* Lib. VI. cap. 7. § 58 (Ed. Klotz).

3) Als boven. Lib. VII. cap. 3. § 16.

4) Orig. *Contra Cels.* Lib. V. p. 608.

5) Als boven. Lib. VII. p. 735.

6) *De Orat.* I. p. 222.

7) *De princ.* I. 3, 5.

8) *De Orat.* cap. 15.

9) Baur. l. l. S. 204.

naar zijn wezen vreemd aan den Vader was; dat Hij, als een maaksel (ποίημα) er niet was, vóór Hij bestond. Hij vergeleek den Zoon bij den wijnstok, den Vader bij den landman, of den Zoon bij het schip en den Vader bij den scheepstimmerman 1).

Men heeft derhalve regt om vast te stellen dat, over het algemeen, de Kerkvaders vóór de vierde eeuw de ondergeschiktheid van den Zoon aan den Vader hebben geleerd, en dat zij het eeuwig bestaan van den Zoon niet hebben erkend. Eene volkomene gelijkstelling van den Zoon met den Vader komt derhalve niet bij hen voor. Deze treft men alleen aan bij de Monarchianen, die echter het onderscheid tusschen den Vader en den Zoon geheel ophieven. Zoo leerden Praxeas en Noëtus, dat de Vader zelf in Christus in de wereld verschenen was. Men noemde hen *Patri-passianen*, dewijl uit hunne leer volgde dat de Vader dan ook zelf geleden had. Sabellius en Paulus Samosatenus poogden, ieder op zijne wijze, het Monarchianisme van die smet te zuiveren. Volgens hen was de Godheid van den Zoon wel dezelfde met die des Vaders, maar was het toch alleen ééne bepaalde werking der Godheid, welke zich den Zoon, gelijk mede eene andere, welke zich den Heiligen Geest tot woonplaats en zetel verkozen had. Paulus Samosatenus zeide „dat Gods eeuwig Woord, dat is zijne Wijsheid, zich met den mensch Jezus vereenigd had."

---

1) Athan. *Epist. de sententia Dion. Al.* § 4.

Het Monarchianisme werd eindelijk in al zijne verschillende vormen, nadat er reeds onderscheidene Kerkvergaderingen over gehouden waren, door eene Kerkvergadering te Antiochië ten jare 269 als ketterij veroordeeld. Om het persoonlijk verschil van Vader en Zoon te handhaven, verklaarde die Kerkvergadering: „De Zoon van God is niet eenswezend (ὁμοούσιος), maar ondergeschikt aan den Vader" 1).

Met een enkel woord zij nog herinnerd dat er nog ten tijde van Justinus Martyr Christenen waren, die Jezus voor een bloot mensch hielden 2). En Hase meent zelfs dat uit de woorden van Tertullianus blijkt, dat dit in zijne omgeving de heerschende volksmeening was 3).

---

1) Zie N. C. KIST, *De Ariaansche strijd;* in *Geschiedenis der Chr. Kerk in tafereelen.* D. II. bl. 135 vg.

2) *Dial. cum Tryph.* § 48.

3) HASE, *Kirchengesch.* S. 112. (8te Auflage).

HOOFDSTUK III.

Het gevoelen van Arius en de Arianen.

Bronnen van Arius' gevoelen. — Het zal wel noodig zijn, indien wij Athanasius als bestrijder van de Arianen willen leeren kennen, vooraf ook in het licht te stellen, welke de gevoelens van Arius waren; en daar Athanasius ook die van Asterius bespreekt, den bekwaamsten schrijver der eigenlijke Arianen, ook de gevoelens van dezen op te geven.

Men kan het Arianisme niet in zijn volle kracht beoordeelen, indien men niet ook daarbij opneemt de ontwikkeling door Eunomius daaraan gegeven; doch daar deze eerst in een later tijdvak valt, en vooral door Gregorius van Nazianzus en Basilius den Groote bestreden is, staat hij buiten het door ons opgegeven plan. Men zal dus alleen hier en daar de

toelichtingen van Eunomius kunnen gebruiken tot opheldering van Arius' gevoelen.

De naaste bronnen, om het gevoelen van Arius te leeren kennen, zijn:

1°. Een brief van Arius aan Eusebius van Nicomedië 1).

2°. Een brief van hem aan Alexander den Bisschop van Alexandrië 2).

3°. Eene geloofsbelijdenis door Arius bij den Keizer Constantijn ingediend 3).

Als bronnen van den tweeden rang komen nog in aanmerking: Fragmenten uit de *Thalia*, te vinden bij Athanasius 4); Brief van Alexander, den Bisschop van Alexandrië, aan Alexander, den Bisschop van Constantinopel 5), en een rondgaande Brief aan de Bisschoppen van denzelfde 6).

---

1) Epiphan. *Haeres.* LXIX. cap. 6. Theodoret. *Hist. eccles.* Lib. I. cap. 5.

2) Epiphan. *Haeres.* LXIX. cap. 7. Athan. *De Syn. Arim. et Seleuc.* cap. 16.

3) Socrat. *Hist. Eccles.* Lib. I. cap. 26. Sozom. *Hist. Eccles.* Lib. II. cap. 27.

4) *De Syn. Arim. et Seleuc.* cap. 15. *Orat. I. contra Arian.* cap. 5, 9, en elders.

5) Theodoret. Lib. I. cap. 4.

6) Socrat. Lib. I. cap. 6.

Wat Asterius' gevoelen aangaat, dàt is alleen te vinden in tegenschriften van Athanasius 1).

Arius' gevoelen genetisch ontwikkelende, kunnen wij tot uitgangspunt nemen eene negatie, namelijk: dat de Zoon niet ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς afkomstig is. Hij ging daarbij uit van het opzettelijk onderwijs van Origenes, die uitdrukkelijk had geleerd dat de Zoon niet ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς kon wezen, in dien zin dat de ondeelbare God deelbaar en ligchamelijk zoude worden 2). Arius loochende de generatie van den Zoon niet, maar stelde die gelijk met de wording van een ποιήμα of κτίσις. Op den bodem van zijne zienswijze ligt eigenlijk dat Arius datgene, wat hij Zoon noemt en gelijk stelt met J. C., niet voor denzelfde houdt als den λόγος, het Verstand, de Rede, het Woord *in* God. Hij had ook daarin een voorganger uit de Alexandrijnsche school; want het is niet ten onregte dat Photius aan Clemens van Alexandrie verwijt dat deze beroemde leeraar een dubbelen λόγος van den Vader heeft geleerd en aangenomen, van welke twee de minst waardige op aarde verschenen was 3).

Tot dusverre stond derhalve Arius op den grond van het vroeger bij de Alexandrijnsche school geleerde.

---

1) *Orat. II. contra Arian.* cap. 38, en elders.

2) Orig. *In Joh.* Tom. XX. § 16.

3) Zie boven, bl. 35 vg.

Na Clemens en Origenes was echter de strijd tegen Sabellius ook door een Alexandrijnschen leeraar, Dionysius van Alexandrie, gevoerd. Deze ging in zijne bestrijding zóó ver dat hij eene bijna volledige scheiding tusschen den Vader en het Woord aannam. Hij kende eene volstrekte subordinatie aan den Zoon toe. Naar zijn gevoelen was het: „God was niet immer Vader; de Zoon bestond niet altijd; er was alzoo een tijd toen Hij nog niet bestond; ἦν πότε ὅτε οὐκ ἦν; want Hij is niet van eeuwigheid, maar eerst later ontstaan 1)." Het was op deze voorstelling dat de Romeinsche Bisschop Dionysius aanmerking maakte. De Alexandrijnsche Bisschop verdedigde zich daarop en zeide dat hij zich met het ὁμοούσιος, om des vredes wille wel kon vereenigen. Daarmede was nu voor het oogenblik de strijd wel verschoven, maar zijn kiem was er, en Basilius 2) oordeelt regt, wanneer hij zegt dat Dionysius het geweest is, die het eerst het zaad van de leer heeft uitgestrooid dat de Zoon ἀνόμοιος was aan den Vader. Wanneer dus Arius in den strijd tegen zijnen Bisschop Alexander het ἦν ὅτε οὐκ ἦν gebruikte, dan wordt dat ten onregte een nieuwe leer, een nieuwe ketterij genoemd. De Presbyter bleef hier evenwel niet bij, maar verstoutte zich, als consequentie daarvan dat de Zoon een κτίσμα was, van dezen te getuigen

---

1) Athan. *De sententia Dionys.* cap. 5. Verg. boven, bl. 36 vg.

2) *Epist.* IX. § 2.

dat Hij niet ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, maar ἐξ οὐκ ὄντων ontstaan was. Door deze getuigenis scheen Arius den Zoon geheel in de rij der schepselen te plaatsen. Hij poogde evenwel voor dien Zoon een hoogere plaats te bewaren, door te bepalen dat Hij wel een κτίσμα was, maar niet gelijk de andere κτίσματα; een ποιήμα maar niet gelijk de andere ποιήματα. Hij was het κτίσμα θέου τελειον, ἀλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων, en Arius weerde uitdrukkelijk van zich af zoowel het gevoelen van Valentinus, die den Zoon een προβολη (uitwerpsel) van den Vader noemde, als dat van Sabellius, die de eenheid vaneen scheurde (διαίρων) en dat van Hierakas, die sprak van het eene licht, ontleend aan het andere licht, gelijk mede dat van Manes, die hem een μέρος ὁμοούσιον noemde (een gelijkwezend deel) en ook dat van diegenen, die meenden dat hij wel vroeger had bestaan, maar later tot Zoon was gegenereerd of geschapen 1).

Naar Arius' leer was dus de Zoon niet alleen eene andere hypostase dan de Vader, maar zelfs van een andere natuur, en ook de namen van λόγος, υἱὸς en θεὸς waren hem door den Vader geschonken. Niettemin stond Hij aan het hoofd der schepping. Arius laat zich in zijnen brief aan den Alexandrijnschen Bisschop aldus uit:

„Wij kennen éénen God, den eenig ongeborene, ... die „eenen Zoon heeft gegenereerd vóór de tijden der eeuwen, door

---

1) *Epist. ad Alexandr.* en ATHAN. *De Syn. Arim et Seleuc.* cap. 16,

„wien Hij al het overige heeft gemaakt; dezen heeft Hij ge-
„genereerd, niet δοκήσει (in schijn) ἀλλ' ἀληθείᾳ (in waarheid);
„die een bestaan heeft naar zijn eigen wil, onveranderlijk en
„niet wisselbaar (ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον)..... Aan dezen Zoon
„heeft Hij de erfenis van alle dingen geschonken, het leven
„en het zijn bij den Vader, en de heerlijkheid (δόξα) van den
„Vader daarbij voegende.

„De Vader evenwel is de bron van alle dingen. Er zijn
„drie ὑποστάσεις. God, de oorzaak van alles, is geheel alleen
„zonder begin. De Zoon echter, buiten den tijd door den
„Vader gegenereerd en vóór de eeuwen geschapen en gegrond-
„vest (θεμελιωθείς), bestond niet voordat Hij gegenereerd was,
„maar buiten den tijd vóór alle dingen gegenereerd, had
„Hij zijn bestaan alleen van den Vader. Hij toch is niet
„eeuwig, noch mede eeuwig of mede ongeboren, zooals de
„Vader, en heeft niet tegelijk met den Vader het bestaan 1)."

Zoo drukt zich Arius uit in den bovengenoemden brief. In het geschrevene aan den Bisschop Eusebius van Nicomedië 2) verklaart Arius zijne woorden en beklaagt zich er over dat hij vervolgd wordt om zijne uitdrukking: „De Zoon heeft *een begin*." Hij had dat gezegd, omdat God alleen

---

1) *Epist. ad Alexandr.*

2) Epiphan. *Haeres.* LXIX. § 6. Theodoret. *Hist. eccles.* Lib. I. cap. 5.

zonder begin is. Hij werd vervolgd, verzekert hij, omdat hij gezegd had: „De Zoon is uit niets." Hij had dat gezegd, omdat de Zoon noch een gedeelte van God (*μέρος*), noch van iets anders was. — Wij hebben ook in dezen brief de stelling dat de Zoon *θελήματι καὶ βουλῇ* van den Vader is ontstaan, *πλήρης θεὸς, μονογενὴς, ἀναλλοίωτος*. Derhalve, naar Gods wil en raad (vrijmagtig welbehagen) had de Zoon zijn oorsprong vóór de eeuwen van God ontvangen.

Wij vinden in de schriften van Athanasius verscheidene fragmenten van een werk, hetwelk Arius zou geschreven hebben tijdens zijn verblijf bij Eusebius van Nicomedië, gedurende den tijd van zijne verbanning uit Alexandrië vóór het jaar 323. Hij had dit werk *Thalia* (gastmaal) genoemd. Dit geschrift was in gebonden stijl vervaardigd en wordt berispt wegens wekelijkheid, waarin het de geschriften van zekeren overigens onbekenden Griekschen dichter Sothakes evenaarde 1).

Het gevoelen van Arius komt in deze fragmenten veel scherper uit. Het is evenwel zeer moeijelijk om zich op de goede trouw van Athanasius in het aanhalen dezer fragmenten te verlaten; want het is niet onduidelijk dat Athanasius aan

1) Athanasius geeft daarvan brokstukken in zijne *Orat. contra Arian.* I. § 9. II. § 5, en in zijnen brief *De Syn.* cap. 15.

Arius consequentiën toeschrijft, die niet door hem zelven zijn gemaakt.

Wij weten 1) dat de Kerkvaders door hunnen twistijver wel eens werden vervoerd om hunnen tegenstanders woorden in den mond te leggen, die zij niet hadden gesproken. Over het algemeen liet men de gronden niet eenvoudig spreken, maar bezigde niet zelden eene valsche welsprekendheid, meer tot overreding dan tot overtuiging 2).

Er zijn bovendien nog twee redenen waarom wij beweren dat het getuigenis van Athanasius niet aanneembaar is. De eerste is, dat volgens het bevel van Constantijn, na de Synode van Nicea, met de geschriften van Arius op de strengste manier moest gehandeld worden; zijne geschriften moesten worden verbrand, en op het bezit daarvan werd de doodstraf gesteld. Wij vragen, hoe Athanasius het bevel van den toen zoo hoog bij hem geachten Keizer zou hebben durven overtreden? Ten tweede was het boek de *Thalia* 3) in dichtmaat geschreven en werd *inter pocula* gezongen 4), terwijl in de fragmenten van Athanasius geen zweem van dichtmaat voorkomt. Het schijnt dus wel dat hij eene omwerking van een

---

1) Ullmann, *Leven van Gregorius Nazianz.* D. II. bl. 92, 137.

2) Ullmann. D. I. bl. 178.

3) Socrates maakt in zijn *Hist. Eccles.* Lib. I. cap. 6 gewag van dat boek als veroordeeld door het Niceensche Concilie.

4) *Orat. I. contra Arian.* cap. 4.

andere hand voor de eigenlijke *Thalia* uitgeeft; en op zijne berigten, daaruit genomen, die veel meer van de leer, welke later door Kerk werd aangenomen, afwijken, kan niet worden afgegaan, dan alleen in zooverre als zij met Arius' eigene getuigenissen in zijne brieven overeenkomen 1).

Wij moeten een onderscheid maken tusschen de waarlijk Ariaansche gevoelens en tusschen de consequentiën, die hem

---

1) Het kan ons niet verwonderen dat Möhler en ook Baur, in hunne boven aangehaalde geschriften, de uitdrukkingen der *Thalia*, zooals zij door Athanasius worden opgegeven, als bewoordingen van Arius aannemen. Zij zijn eenigermate te waarderen als juiste gevolgtrekkingen. Beide schrijvers zijn niet geheel onzijdig in het beoordeelen van deze ketterij. Möhler, die reeds, in zijne geschiedis van het dogma vóór Arius, getoond heeft gedreven te worden door de zucht om het Niceensche gevoelen bij al de vroegere Kerkvaders weder te vinden, moet al de zwaarte zijner veroordeeling op dezen ketter laten rusten. Bauer, uitgaande van zijn Hegeliaansch standpunt, volgens hetwelk hij het Hegeliaansch proces van eenheid, verscheidenheid en keering (subjectiviteit, objectiviteit, subject-objectiviteit) evenzoo als in de leer der verzoening, zoo ook in de Christelijke leer der Drieëenigheid weet weder te vinden, — hoewel hij in Arius het element van redelijke ontwikkeling, door welke de λόγος tot zijne hoogte van Godheid zoude geklommen zijn, tot eere brengt, — heeft er te veel belang bij om de scherpere gevoelens van deze afwijking te doen in het oog springen, dan dat hem de consequentiën, door Athanasius aan Arius toegedicht, niet zouden schijnen door Arius werkelijk te zijn ontwikkeld.

zijn toegedicht. Op het voetspoor van den bezadigden Venema 1), die ook zulk eene onderscheiding heeft aangenomen, brengen wij het Ariaansche gevoelen tot de volgende hoofdzaken:

I. De ware en hoogste God is alleen *ἀγέννητος*.

II. De Zoon is een *κτίσμα*, door Gods wil voortgebragt *ἐξ οὐκ ὄντων*.

III. De Zoon is *ἀνόμοιος* aan den Vader (Eunomius).

IV. De Vader en de Zoon zijn verschillende *οὐσίαι*.

V. De wereld is door den Zoon geschapen en vernieuwd als *ὑπουργὸς τελειότατος*, hoogste dienaar (Eunomius).

VI. Gelijk alles door den Zoon geschapen is, zoo ook de Heilige geest.

Het waren voornamelijk Bijbelteksten, van welke Arius en de zijnen meenden te moeten uitgaan. Dit moet wél in het oog worden gehouden. Wanneer men de meeste geschriften, waarin over Arius en zijne volgelingen gehandeld wordt, inziet, zou men vermoeden dat zij alleen van redeneering uitgingen en op Bijbelplaatsen geen acht sloegen 2), op welke zij zich nogtans gedurig beriepen.

Deze waren inzonderheid de volgende: Spr. VIII: 22,

---

1) *Institut. Hist. Eccles.* T. IV. p. 272.

2) Men zie b.v. DORNER, *Die Lehre von der Person Christi.* Th. I. S. 814 ff.

waar de wijsheid een schepsel van God wordt genoemd, naar de Grieksche vertaling der Septuaginta *κύριος ἔκτισε με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.* — Handd. II: 36. *God heeft Hem tot Christus gemaakt* (ἐποίησε); verg. Hebr. III: 2. — Joh. XIV: 28. *Mijn Vader is meerder* (μείζων) *dan Ik.* — 1 Cor. XV: 28. *De Zoon onderworpen aan den Vader.* — Marc. XIII: 32. *Van den dag des oordeels weet de Zoon niet.* — Matth. XIX: 17. *Niemand is goed dan één.*

Niet weinige gevoelens werden er aan Arius en de Arianen toegedicht, bij consequentie uit hun gevoelen afgeleid, maar welke zij voor het grootste gedeelte hebben tegengesproken, als b. v. dat de Zoon hetzelfde wezen zou bezitten als de overige schepselen; dat zij den Zoon volstrekt ongelijk maken aan den Vader; dat de Zoon God genaamd wordt om zijne gehoorzaamheid aan den Vader en uit genade; dat de Zoon veranderlijk was (*τρέπτος*), als kunnende zondigen en afvallen; dat de Zoon in den tijd geboren was; dat Arius aan Christus eene menschelijke ziel ontzeide; dat de Doop der Arianen een andere Doop was dan die der Katholieken 1). Wij moeten dus bij de bestrijding van Arius door Athanasius gedurig acht geven op het al of niet geldige van zijne tegenwerpingen en zullen niet zelden bevinden dat hij den weg der billijkheid niet altijd juist in het oog houdt.

1) Vergel. VENEMA. p. 273.

HOOFDSTUK IV.

Begin der Ariaansche twisten. — Kerkvergadering te Nicea en invloed van Athanasius aldaar.

In het jaar 318 ontstond er een woordenstrijd te Alexandrië tusschen den Bisschop dezer plaats Alexander en zijnen Presbyter Arius. Deze, uit Lybië afkomstig, doch blijkens zijn eigen getuigenis een kweekeling der school van Antiochië, had zich waarschijnlijk met zijne familie te Alexandrië gevestigd. Eerst was hij gemengd geweest in den strijd door de scheuring van den Bisschop Meletius veroorzaakt; maar later Meletius' partij verzakende en door den Bisschop van Alexandrië Petrus hersteld, had hij het tot de waardigheid van Presbyter in de kerk van Bacaulis gebragt.

Op zekeren dag dat de Bisschop met zijne Geestelijken vereenigd was, werd, gelijk meermalen geschied schijnt te

zijn, eene dogmatische twistrede tusschen hen gehouden. De Bisschop, door ijdelheid gedreven, wijdde uit in gezegden nopens de natuur van den Logos, om eer te behalen. De Presbyter Arius, in zijne uitdrukkingen Sabellianisme vermoedende, komt voor het tegenovergestelde gevoelen uit, en dat wel op zulk eene wijze dat hij zich bloot geeft aan de ver denking van aan de eer van Christus te kort te doen. Hierdoor gevoelt de Bisschop zich beleedigd. Hij laat het betwiste punt niet varen, maar lokt eenen verderen strijd uit, in welken Arius aan den Bisschop aanleiding geeft tot de beschuldiging van ketterij.

De twist tusschen Arius en Alexander liep eerst niet over de gelijkheid der natuur van den Vader en den Zoon, maar alleen over de generatie van den laatste, namelijk of de Zoon al dan niet van eeuwigheid was geboren; of Hij uit de natuur des Vaders dan of Hij uit niets, ἐξ οὐκ ὄντων, was voortgebragt. Daaruit vloeide een verder verschil voort over de natuur des Zoons: of deze de natuur des Vaders was dan die van het schepsel; voorts, of de Zoon altijd in en met den Vader geweest was, dan of de Vader eerder geweest was dan de Zoon 1).

1) Socrat. Lib I. cap. 5, 6. Er zijn ook andere berigten omtrent den oorsprong van den twist tusschen Arius en den Bisschop van Alexandrië. Het boven medegedeelde schijnt echter het meest onpartijdig en gezaghebbend te zijn. Zie Kist, t. a. p. bl. 138.

Alexander hield vol dat de Logos altijd in den Vader geweest was en gegenereerd was uit Zijn wezen (οὐσία), en niet door Zijnen wil uit niet geschapen. Hij beweerde, dat de generatie eene uitvloeijing was (emanatie) van de Rede (Logos) des Vaders tot eene personeele zelfstandigheid. Arius daarentegen hield staande, dat die generatie eene vrije voortbrenging was van een nieuw wezen en eene nieuwe substantie, die vroeger niet had bestaan.

Uit dezen twist dan werd de zooveel gerucht makende Ariaansche strijd geboren. Alexander berustte namelijk niet bij het voorgevallene, maar schreef overal brieven heen om de Kerk te waarschuwen tegen het gevoelen van Arius. Zij hadden de bedoelde uitwerking echter niet. De strijd werd wijd en zijd verbreid en verwekte overal groote verdeeldheid.

Keizer Constantijn, een twist die geheel het Oosten in oproer bragt, in die mate dat in de Heidensche schouwspelen het Christendom deswege bespot werd 1), willende eindigen, schreef een brief aan Arius en Alexander, om hen tot eensgezindheid aan te sporen. Toen dit niet baatte en het twistvuur nog heviger begon te ontvlammen, riep hij eene algemeene Kerkvergadering te Nicea bijeen.

Bij Eusebius 2) vindt men omtrent die vergadering het

---

1) Theodoret. Lib. I. cap. 6.

2) Eusebius, *Vita Constant.* Lib. III. cap. 13.

volgende verhaal. De Keizer zelf verscheen in de vergadering. Hij werd het eerst toegesproken door Eusthatius, Bisschop van Sebaste. Daarop hield de Keizer eene uitvoerige rede over den vrede. Doch al dadelijk ontstond er een hevig rumoer onder de leden der vergadering, die met beschuldigingen tegen elkander voor den dag kwamen. Aan de zijde van Alexanders partij voerde Athanasius het hoogste woord 1). Hem ter zijde stond Marcellus van Ancyra.

Het was te vergeefs dat de Arianen eene geloofsbelijdenis overleverden. De meeste Bisschoppen waren tegen hen ingenomen en verscheurden dadelijk die geloofsbelijdenis, er den blaam van godslastering op werpende 2). Eusebius van Caesarea leverde daarop eene andere geloofsbelijdenis in 3), welke volkomen aan den Keizer voldeed, zooals ook aan de overige leden. Alleen ontbrak daaraan het woord *ὁμοούσιος*. Tot dat woord kwam men eerst van lieverlede. Men bragt verschillende woorden en zegswijzen in het midden, om de Ariaanschgezinden te kunnen veroordeelen; b. v. dat de Zoon uit den Vader was; dat de Zoon de afspiegeling des Vaders en het uitgedrukte beeld van zijne zelfstandigheid was; dat de Zoon

---

1) Sozom. *Hist. Eccles.* Lib. I. cap. 17. Gregorius nazianz. *Orat.* XXI.

2) Theodoret. Lib. I. cap. 7.

3) Socrat. Lib. I. cap, 8.

er altijd was. De Arianen wilden dat alles toestemmen. Maar eindelijk kwam het ὁμοούσιος voor den dag 1). Het noemen van dit woord verwekte eerst een geduchte opschudding. Het vond zware tegenspraak, niet alleen van de zijde der Arianen, maar ook van vele anderen. Redenen daarvan waren, dat dit woord niet schriftuurlijk was, en dat het vol gevaar en ongeoorloofd was om in zoo duistere geheimnis bepalingen te geven met woorden buiten de Schrift. Er werd nog bijgevoegd dat dit woord ongeschikt was omdat het door de Sabellianen was gebruikt en een verkeerd denkbeeld gaf van de generatie; alsof deze eene deeling was, gelijk wanneer drie versierselen uit ééne klomp gouds werden vervaardigd; of gelijk eene uitstraling als die van stralen uit de zon; of gelijk een geboren worden, zooals van kinderen uit hunne ouders, hetwelk eene verandering en verdeeling van het wezen zou insluiten. Anderen bragten daartegen in dat zij met dit woord alleen wilden uitdrukken eene gemeenschap en mededeeling van wezen (οὐσία) en toch een verschil van wezen tusschen Vader en Zoon, tegenover eene generatie uit niets (ἐξ οὐκ ὄντων) en dat zij geenszins daarmede eene verdeeling of afsnijding of verandering van het wezen des Vaders wilden invoeren 2).

---

1) Theodoret. Lib. I. cap. 8.

2) Zie Eusebius bij theodoret. Lib. I. cap. 12.

Opmerkelijk is het dat Ambrosius 1) getuigt, hoe de Arianen en anderen dit woord meenden te moeten vermijden, om het Sabellianisme. Hij noemt als kenmerkend onderscheid tusschen Katholicisme en Arianisme alleen de woorden οὐσία en ὁμοούσιος, als aan de eene zijde aangenomen, aan de andere verworpen. Hij beweert, dat, met uitzondering van deze woorden alleen, de Arianen niets anders leerden dan de Katholieken. Die woorden zijn ten laatste aangenomen en in de geloofsbelijdenis gevoegd, maar eerst na veler tegenstreven.

Eusebius echter meldt in zijnen brief aan de gemeente van Caesarea 2), dat keizer Constantijn, bij de goedkeuring van zijne geloofsbelijdenis, het woord ὁμοούσιος heeft ingelascht, waaruit men zou moeten opmaken, dat dit woord door het gezag van Constantijn is aangenomen en dat de Bisschoppen door hem zijn bewogen om hunne toestemming te geven tot deze wijziging der belijdenis. Dit is het, wat Eusebius ook uitdrukkelijk beweert 3).

Wij hebben gemeend in de opgave van het verhaal, zooals wij het hier mededeelden, het berigt te moeten volgen van den beroemden H. Venema 4) en te moeten afwijken van de

---

1) *De fide.* Lib. III. cap. 7.

2) Socrates. Lib. I. cap. 8.

3) *Vita Constant.* cap. III. § 13.

4) T. a. p. § 256—261.

eenzijdige voorstelling, die men vindt bij Möhler 1). Opmerkelijk is de voorstelling, welke in het in sierlijke stijl geschreven werk van Albert de Broglie 2) van het beloop der Synode gegeven wordt. Zij is geheel ingerigt om het gunstigste gevoelen van de handelingen der Synode te doen koesteren, maar komt minder overeen met hetgeen ons de geschiedschrijvers van dien tijd hebben medegedeeld. Uit die geschiedschrijvers blijkt, dat Athanasius tot den uitslag, waarbij de Arianen veroordeeld werden, het meest heeft bijgedragen. Wel zijn er geene redenen van hem, bij die gelegenheid gesproken, overgebleven; maar het algemeene getuigenis is dit, dat hij op den Keizer een gunstigen indruk heeft gemaakt en door zijne persoonlijkheid Constantijn heeft overgehaald om te stemmen voor het bewuste *ὁμοούσιος*.

Athanasius is echter het meest als bestrijder der Arianen opgetreden in zijne boven reeds opgenoemde geschriften.

Tot de beschouwing van zijnen strijd tegen de Arianen wordt het meest gewezen op de vier zoogenoemde oratiën tegen de Arianen (*Λόγοι κατὰ Ἀριανῶν*). Het is moeijelijk den inhoud van elk dezer vier redevoeringen in onderscheiding van de anderen naauwkeurig op te geven. Athanasius' rede stroomt

---

1) *Athan. der Gr.* S. 201—215.

2) *L'Église et l'empire Rom. au quatriéme siècle.* Tom. II. p. 31. (3me Ed.).

voort zonder een in het oogvallend plan. Het eene schakelt zich aan het andere, op zulk eene wijze, dat het niet zonder grond is als men hem van ordeloosheid beschuldigt. Hesler 1) meent evenwel eene zekere volgorde te kunnen opgeven. In de eerste rede zal Athanasius meer Soteriologisch, in de tweede meer Kosmologisch, in de derde meer Christologisch en in de vierde meer Trinitarisch zijn onderwerp hebben behandeld. Zulk eene opvatting moet echter gekunsteld heeten. Het een zoowel als het ander is in elk der redevoeringen te vinden. Opmerkelijk is het echter dat de laatste of vierde rede in sommige handschriften ontbreekt. Zij draagt ook eene geheel andere kleur dan de drie overigen, handelt over andere ketterijen (vooral die der Samosateners) evenzeer als over die der Arianen, en is niet vervuld met de bittere uitvallen, waardoor de drie anderen zich kenmerken. In logische scherpte staat zij boven de anderen.

Het is bekend, dat er vele schriften aan Athanasius zijn toegedicht. Vigilius Topzensis bekent zelf vele boeken onder Athanasius' naam te hebben geschreven 2). Welligt is de vierde redevoering ook van eene andere hand dan die van Athanasius.

---

1) *Athanasius als Vertheidiger der Homousie im Kampfe mit dem Arianern*, in NIEDNER'S *Zeitschr. für die hist. Theol.* Jahrg. 1856. S. 331 ff.

2) SEMLER, *Selecta. cap. hist. Eccles.* p. 315.

Als bronnen voor de kennis van den strijd tegen Arius mogen bij de redevoeringen gevoegd worden zijn tweede verdedigingsgeschrift en zijn brief over de besluiten der Niceensche Kerkvergadering, alsmede zijne feestbrieven 1).

1) *Die Festbriefe des h. Athan., Bisschofs von Alexandrië*, aus den Syrischen übersetzt und durch Anmerkungen erläutert von F. LARSON. Leipzig und Göttingen 1852.

HOOFDSTUK V.

Dogmatische bestrijding der Arianen door Athanasius.

Athanasius bestrijdt de Arianen op tweeërlei wijze, namelijk dogmatisch en exegetisch.

In dit Hoofdstuk vestigen wij de aandacht op zijne dogmatische bestrijding.

Triniteit. — Athanasius ging uit van het gevoelen, dat de leer der Drieëenheid een ware grondleer, ja liever zonden wij zeggen, de *eenige* grondleer van het Christendom is. Hij had haar overgenomen uit zijn eerste Christelijk onderrigt. Hij roemt er op 1) haar geleerd te hebben van discipelen van Jezus Christus, die door den Heiligen Geest waren aangeblazen, die mar-

1) *De incarnat. verb. Dei.* § 56.

telaren voor de Godheid van Christus zijn geworden; en hij vermeldt, dat Antonius, op zijn sterfbed liggende, de omstanders heeft aangemaand zich van alle gemeenschap zoowel met de Arianen als met de Meletianen te onthouden 1). Nu werd ook door Arius de Triniteit niet ontkend. Hij verklaart uitdrukkelijk in zijn brief aan Alexander 2), dat hij de *Τρεῖς ὑπόστασεις* vasthoudt. Doch volgens Athanasius' opvatting had Arius evenwel de waarheid der Triniteit verloochend, omdat deze eeuwig moet zijn. Athanasius laat zich in een van zijne brieven aan Serapion 3) aldus uit: „Indien er eene Triniteit is, en indien in de Triniteit het geloof gelegen is, dat men dan zegge, of er altijd eene Triniteit geweest is, dan of het eens was, dat die niet bestond (*ἢ ἦν ὅτε οὐκ ἦν τριὰς*).

Hoe zich Athanasius die Triniteit voorstelde, blijkt als een proeve uit het zesde hoofdstuk van dezen brief. Hij is aldaar bezig om over de miskenning te spreken, door de Arianen den Heiligen Geest aangedaan, en dat geeft hem gelegenheid om zich op volgende wijze uit te laten: „Voorzeker, toen hij (Paulus) de Corinthiërs heilwenschend toebad, bad hij in de Triniteit, zeggende: *„De genade van den Heer Jezus Christus, en de liefde Gods, en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij met u allen."* Want als wij deelgenooten zijn van den Heiligen Geest,

1) *Vita S. Antonii.* § 89.

2) EPIPHAN. LXIX. § 7.

3) *Epist.* III *ad Serapion.* cap. 7.

hebben wij de genade van den Logos, en in Hem de liefde van den Vader. Gelijk nu de genade der Triniteit één is, zoo is de Triniteit onverdeeld, hetwelk wij zien kunnen in de Heilige Maria; want de Engel Gabriël, gezonden om haar aan te kondigen dat de nederdaling van den Logos op haar zoude komen, zeide: *„De Heilige Geest zal over u komen."* Wetende echter dat in den Logos de Geest was, voegde hij dadelijk daarbij: *„En de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwen."* Christus toch is de kracht Gods en de wijsheid Gods. Daar nu de Geest in den Logos is, is het ook duidelijk, dat ook die Geest door den Logos in God is; en wanneer alzoo de Geest in ons komt, zal ook de Zoon en den Vader komen en woning in ons maken, want de Triniteit is onverdeeld, en ééne is hare Godheid; en één God is er boven allen en door allen en in allen. Dit is het geloof der Katholieke Kerk."

Elders spreekt hij aldus: „Alleen de heilige Triniteit der Godheid is eeuwig, onveranderlijk en aan geen afwisseling onderhevig" 1).

Men kan ligt gevoelen dat Athanasius, van dit beginsel uitgaande, het ἦν ὅτε οὐκ ἦν, van den Zoon gezegd, moest bestrijden. Hij doet dat op de volgende wijze 2).

„Laten zij ons zeggen, of liever laten zij hunne eigene god-

---

1) *Contr. Apoll.* Lib. I. § 3.

2) *Orat. I contr. Arian.* cap. 17.

deloosheid hieruit opmerken, waarmede zij zeggen ἦν πότε ὅτε οὐκ ἦν en οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ. Indien toch de Logos niet van eeuwigheid met den Vader is, dan is de Triniteit niet eeuwig, maar was er eerst eene eenheid, en is daarna uit toevoeging (ἐκ προσθήκης) later eene drieheid geworden .... Indien verder de Zoon niet een eigen teelt van het wezen des Vaders (ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γέννημα), maar uit niets geworden is, zal ook de Triniteit uit niets (ἐξ οὐκ ὄντων) ontstaan zijn en zal er een tijd geweest zijn, waarin er geen Triniteit, maar alleen eene eenheid was. De Triniteit was dus eens onvolmaakt en eens volmaakt; onvolmaakt namelijk, voor dat de Zoon ontstond, volmaakt nadat Deze ontstaan is .... Bovendien, wat nog erger is, de Triniteit zal dan ongelijk aan zich zelve bevonden worden, als bestaande uit vreemdsoortige naturen en wezens; dit weder nu is niets anders dan te zeggen dat het bestaan der Triniteit eene wording heeft gehad."

Er volgt nu eene opgave van zijn gevoelen omtrent de Triniteit.

„De Triniteit," zegt hij „is niet geworden, maar eeuwig, en ééne Godheid is er in de Triniteit, en ééne is de heerlijkheid der Heilige Triniteit. En deze durft gij in verschillende naturen splitsen! Terwijl de Vader eeuwig is, zegt gij van den met Hem gezetelden (συνκαθήμενον) Zoon: ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν! Terwijl de Zoon met den Vader gezeteld is, waagt gij het Hem van Dezen te verwijderen! De Triniteit is schep-

pende en werkende, en gij schroomt niet Haar onder het uit niets gewordene te verstooten. Gij schaamt u niet den adel der Triniteit aan slaven gelijk te maken, en den Koning Heer Sebaoth met Zijne onderdanen gelijk te stellen! .... Zij, die zulke dingen zeggen, brengen den Heer geen heerlijkheid en eer toe, maar schande en smaadheid. — Want die den Zoon onteert, onteert ook den Vader. Indien dan in de Triniteit de volmaakte Godskennis (*θεολογία*) is, en deze de ware en eenige godsdienst (*θεοσέβεια*) is, en dat het goede en het ware is, dan moet dat altijd zoo zijn, opdat niet datgene, wat goed en waar is, iets toevalligs geacht worde."

Er worden nog onderscheidene andere plaatsen in de schriften van Athanasius gevonden, waarin hij op soortgelijke wijze over de Triniteit spreekt. Het aangevoerde zal echter wel voldoende zijn, om in het licht te stellen, hoe dit dogma door hem gebezigd werd om de Arianen te bestrijden.

Vader. — Eene voorname plaats in de dogmatische bestrijding der Arianen door Athanasius neemt de leer in dat God *Vader* is.

Gelijk boven gebleken is, legde Arius er zich op toe den Vader scherp te onderscheiden van den Zoon. Hij betuigde dat er één God is, van Wien gezegd wordt dat Hij is *μονός ἀγέννητος, μόνος ἀΐδιος, μονός ἄναρχος, μονὸς ἀληθινός, μονός*

ἀθανασίαν ἔχων, μονὸς σοφός, μονὸς ἀγαθός, μονὸς δυνάστης 1). Athanasius rekent dat onder de lasteringen der Arianen en stelt daar tegenover het gezag van het Niceensche Concilie 2).

In 't bijzonder komt Athanasius er tegen op dat de Arianen God den eenigen ἀγεννήτος noemen, terwijl de Zoon γεννήτος is. Hij ziet daarin een arglistigen valstrik en werpt hun tegen dat zij van Grieksche philosophische woorden gebruik maken, en dat men God liever *Vader* moet noemen dan ἀγεννήτον. God is echter, volgens Athanasius, *Vader* te noemen bepaald en alleen in betrekking tot den Zoon 3).

Beweert nu Arius, naar het zeggen van Athanasius, dat de Vader eens niet Vader was, zoo beantwoordt Athanasius hem daarmede, den Zoon volstrekt gelijk stellende met den Logos, dat zij, Arianen, als rovers den Logos afscheuren van God, verzekerende, dat God eenmaal zonder Logos en zonder Wijsheid kon hebben bestaan; wat evenmin mogelijk is als dat een licht zonder glans en een bron zonder water zou zijn. Maar zulk een zijn van den Vader zonder Zoon is ook volstrekt onvereenigbaar met het denkbeeld dat Athanasius koestert omtrent de eeuwigheid en de eeuwige vol-

---

1) *Ep. ad Alexand.*

2) *De Syn. Arim. et Seleuc.* cap. 20, 21.

3) *De decretis Syn. Nic.* cap. 30. *Orat. I. contr. Arian.* cap. 33.

maaktheid van de Triniteit 1). De generatie des Zoons is dus een eeuwig werk 2). Gelijk God altijd is, zoo is Hij ook altijd Vader des Zoons 3). Het is het werk niet van Gods *wil* (gelijk de Arianen beweerden, dat de Zoon door den wil des Vaders was voortgebragt) maar van 's Vaders *natuur* 4). Athanasius noemt die generatie iets onbegrijpelijks 5). Hij waarschuwt er tegen, die generatie van Christus op te vatten als iets menschelijks; maar toch verklaart hij haar door te wijzen op het voortkomen van een straal uit de zon, van het water uit de bron, van een woord uit het verstand 6).

Wat overigens Athanasius' zienswijze omtrent den Vader aangaat, zoo heeft de Vader volgens hen niets boven den Zoon vooruit, dan dat Hij het van zich zelven heeft dat

---

1) *Epist.* IV *ad Serap.* cap. 7; *Orat.* 1 *Contr. Arian.* cap. 18.

2) *Orat* II. *contra Arian.* cap. 2.

3) *De decret. Syn. Nicaen.* cap. 12.

4) *Orat.* III. *contr. Arian.* cap. 64; zie ook cap. 61.

Het is derhalve lijnregt in strijd met het gevoelen van Athanasius, wat beweerd wordt door VOIGT, *Jahrb. für deutsche Theol.* B. III. Hefft II. S. 215, dat het werkelijk, persoonijk bestaan van den Logos, volgens Athanasius aan *den wil* des Vaders is toe te schrijven.

5) *De incarnat.* cap. 37.

6) *De decret. Syn. Nicaen.* cap. 23, 24; *Orat.* III. *contra Arian.* cap. 3.

Hij bestaat 1), en dat Hij daarin grooter is dan de Zoon, dat deze mensch geworden is, maar Hij niet 2); hoewel op eene andere plaats wordt verklaard, dat daarin het grooter zijn van den Vader zou hebben bestaan, dat de Vader den Zoon heeft gegenereerd 3). Daar overigens de Vader niets doet zonder den Zoon en geheel in den Zoon te aanschouwen is, zoo blijft er weinig eigendommelijks voor den Vader over.

Opmerkelijk is het dat Athanasius in al zijne werken zeer zelden van de moreele eigenschappen des Vaders spreekt, maar des te meer van de eeuwigheid, onveranderlijkheid, almagt, ondeelbaarheid, enz. De schoone woorden: „God is liefde" 4) zijn in al de werken van Athanasius niet eenmaal gebruikt.

Zoon. — Wij komen aan de behandeling van datgene, wat de hoofdzaak was in dezen strijd: de natuur van den Zoon.

Bij Athanasius is de Zoon dezelfde als de Logos, de Wijsheid van God. — Als *Zoon* moest Hij *eenswezend* met den *Vader* zijn, en daaruit volgde, zooals Athanasius aannam, dat Hij *volkomen gelijk* aan den Vader, en derhalve

---

1) *Expos. fidei.* Cap. I.

2) *De incarnat. et contr. Arian.* cap. 4.

3) *Orat. I contr. Arian.* cap. 58.

4) 1 *Joh.* IV: 8, 16.

ook *zonder begin* was en eeuwig had bestaan. Belangrijk zijn vooral de volgende woorden van Athanasius: „Gelijk wij niet zeggen dat de vaders de makers zijn, maar de genereerders, en men ons zelven niet een schepsel der vaders noemt, maar zonen en in natuur eenswezenden met de vaders; zoo ook is God, indien Hij Vader is, Vader van een Zoon, die ook in nature eenswezend (met Hem) is. Abraham heeft zeker zijnen zoon niet geschapen, maar gegenereerd. Beseleël en Eliab hebben al de werken in den tabernakel niet gegenereerd, maar gemaakt; en een scheepstimmerman en bouwmeester van een huis genereeren niet hetgeen zij maken, maar ieder vervaardigt het, gene het schip, deze het huis. Isaäc heeft zeker Jacob niet gemaakt, maar naar de natuur gegenereerd, en Jacob insgelijks Juda en diens broeders. Gelijk men nu dwaas zou zijn indien men zeide dat het huis eenswezend was met den bouwmeester en het schip met den scheepstimmerman, zoo zal men naar behooren zeggen, dat ieder zoon eenswezend is met zijnen vader. Indien er derhalve een vader en een zoon is, is het noodzakelijk dat de zoon in natuur en waarheid zoon is, dat is eenswezend met den vader 1)."

Uit deze woorden blijkt duidelijk, wat Athanasius door eenswezend verstond. Uit die eenswezendheid van den Zoon

1) *Epist.* II *ad Serap.* cap. 6.

met den Vader nu leidde hij af dat de Zoon onafscheidbaar is van den Vader 1), en hij stemde volkomen in met hetgeen de Sijnode van Nicea had te kennen gegeven, dat, uithoofde van die eenswezendheid, de zoodanigen te veroordeelen waren, die zeiden dat de Zoon van God een schepsel of een maaksel was, of ἐξ οὐκ ὄντων, of ἦν πότε ὅτε οὐκ ἦν 2).

Ook de *Logos* of Woord en *Wijsheid* van God is de Zoon, volgens Athanasius, van eeuwigheid. „Indien God, zoo spreekt Hij, „de Maker en Schepper is, maar door den Zoon het gemaakte schept, en er niets geworden is dat niet door den Logos geworden is, is het dan geene blasphemie, te zeggen, daar God de Maker is, dat Zijn scheppend Woord en de Wijsheid er eens niet was 3)?"

Bovendien is de eenswezende Zoon *het beeld* van den Vader. Nu beweert Athanasius: „De Vader is eeuwig, onsterfelijk, magtig, Licht, Koning, Albeheerscher, God, Heer, Schepper en Maker; dat moet in het beeld zijn, opdat waarlijk ieder, die den Zoon ziet, den Vader ziet 4)."

Als Arius stelt: ἦν πότε ὅτε ὁ υἱὸς οὐκ ἦν, en opzettelijk zich onthoudt van eene bepaling *wanneer* dan de Zoon zou

---

1) *De Synodis Arim. et Seleuc.* cap. 48.

2) *Ad Afros Episc. Epist.* cap. 9.

3) *Orat.* I. *contra Arian.* cap. 17.

4) *Orat.* I. *contra Arian.* cap. 20, 21.

ontstaan zijn, omdat Hij naar zijn gevoelen vóór den tijd was geschapen, dan ziet Athanasius in dat weglaten van eene tijdsbepaling eene arglistigheid om de eenvoudigen te bedriegen en dringt zijnen tegenstander de door hem afgewezene uitdrukking op: ἦν χρόνος ὅτε ὁ υἱὸς οὐκ ἦν 1). Daarop betoogt Athanasius dat de Zoon dan niet *het leven* kon zijn.

Noemden de Arianen den Zoon een schepsel (κτίσμα) des Vaders; Athanasius tracht hen te weerleggen door de leer dat alles door den Zoon geschapen is, en wil het ongerijmde daarvan doen uitkomen, dat Hij, toch ook onder dat *alles* behoorende, zich zelven dan zou geschapen hebben 2).

Daar alle schepselen naar Pred. XII: 14 in het gerigt komen, zou dan de Zoon, die zelf regter is, ook niet in het gerigt moeten komen 3)? Hoe kan hij dan aangebeden worden, zooals God aangebeden wordt (Joh. XX: 28) zelfs van de Engelen 4)?

Zegt Arius dat de Zoone en schepsel is, maar niet als de andere schepselen, dan noemt Athanasius dat bedriegerij. De uitdrukking *„niet als de andere"* onderscheidt den Zoon niet genoegzaam. Onder alle schepselen is niet één gelijk aan een ander. De Zoon als schepsel genomen, zou dus schepsel blij-

1) *Orat.* I. *contra Arian.* cap. 13.

2) *Orat.* II. *contra Arian.* cap 24. *Orat.* I *contr. Arian.* cap. 19.

3) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 6.

4) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 23.

ven 1). Zegt Arius: „de Zoon is geschapen uit niets;" Athanasius wederlegt hem door de verklaring dat de Zoon dan niet kan scheppen, òf dat wat Hij geschapen heeft, het door het schepsel geschapene, ook weder moet kunnen scheppen 2). Zegt Arius dat de Zoon als eerste schepsel de wereld heeft geschapen, dan plaatst Athanasius daartegenover dat Hij daardoor toch in de rij der schepselen gesteld wordt en dat dit eene goddelooze stelling is 3). Wanneer de Arianen zeggen dat God door Mozes het volk uit Egypte heeft geleid en door hem de Wet heeft gegeven, ofschoon hij een mensch was, en dan daaruit afleiden, dat God zoo ook door Christus alles heeft kunnen scheppen, dan stelt Athanasius het onderscheid in het licht tusschen wetgeving en schepping. De eerste, beweert hij, had ook door bemiddeling van een ander kunnen gebeuren, de schepping niet 4).

Wij vinden eene opheldering door den Ariaanschen Sophist Asterius van dat scheppen gegeven. Deze zeide, dat de Zoon dat scheppen had *geleerd*. Athanasius beantwoordt dit op spottenden toon: „Indien de kunst van scheppen aangeleerd kan worden," zegt hij, „laten ze dan toezien dat

---

1) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 19 20.

2) *Orat.* II. *contra Artan.* cap. 21.

3) *Orat.* II. *contra. Arian.* cap. 28.

4) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 27. sqq.

zij niet zeggen dat God niet van natuur maar door kunst Schepper is, zoodat Hij ook van dat vermogen weder beroofd kan worden. Verder, als de Wijsheid Gods het vermogen om te scheppen door onderwijs verkregen heeft; hoe is ze dan, als onderwijs behoevende, nog wijsheid 1)?"

Wat betreft de tegenwerping der Arianen, dat de Zoon, indien hij eeuwig was, niet Zoon, maar Broeder van den Vader genoemd moest worden; daarop antwoordt Athanasius: „Wij belijden dat de Zoon geboren is uit den Vader; hoe zou men dan kunnen meenen, dat de gegenereerde de broeder is van den genereerder?" 2).

Ook hier zouden wij nog veel kunnen bijvoegen, om in het licht te stellen hoe Athanasius de Arianen bestreed op grond van zijne voorstelling van den Zoon; maar wij achten het gezegde genoegzaam om zijne wijze van bestrijding ook van deze zijde te doen kennen.

Verlossingswerk. — Het gevoelen van Arius was naar Athanasius' zienswijze ook eene vernietiging van de kracht der verlossing door den Zoon van God te weeg gebragt. Athanasius zegt dat, tenzij Christus eenswezend ware met den

---

1) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 28.

2) *Orat.* I. *contra Arian.* cap. 14.

Vader, de mensch niet met God had kunnen vereenigd worden. „Dit geschiedt," zooals hij verzekert, „nademaal Hij, die het eigen woord van God en uit den Vader is, het vleesch heeft aangedaan en mensch is geworden. Want indien Hij een schepsel zijnde mensch was geworden, zou de mensch niet anders gebleven zijn, dan hij was, niet vereenigd zijnde met God. Want hoe zou hij, een maaksel, door een maaksel met God vereenigd worden? Of wat hulp zou aan gelijken door een gelijke gegeven kunnen worden, daar zij dezelfde hulp noodig hebben? Hoe zou de Logos, indien Hij een schepsel was, het vonnis van God hebben kunnen ontbinden en de zonde vergeven, terwijl door de Propheten geschreven is dat dit Gode toebehoort..... Maar de Heer zelf ontbindt het, gelijk Hij zelf zegt: „tenzij de Zoon u hebbe vrijgemaakt." En daarin betoont zich de Zoon, als bevrijder, niet geschapen noch gemaakt te zijn, maar de eigen Logos en het beeld van het wezen des Vaders 1)."

Wanneer de Arianen daartegen inbragten dat God door Zijn magtwoord den vloek had kunnen losmaken, al was de Zaligmaker een schepsel, dan werpt Athanasius hun tegen, dat God, ook zonder de komst van den Logos, maar te spreken had, en de vloek zou ontbonden zijn geweest; maar dat wij moeten acht geven op hetgeen voor de menschen

1) *Orat II contr. Arian.* cap. 67.

nuttig is, en niet op datgene wat God al doen kan. „Want ook vóór de ark van Noach had Hij de menschen, die gezondigd hadden, kunnen verdelgen; maar Hij heeft het na de ark gedaan. Hij had ook zonder Mozes, alleen door spreken, het volk kunnen uitleiden uit Egypte, maar het was voegzamer dat Hij dat door Mozes deed 1)." Zoo acht Athanasius ook die ware Godheid van Christus noodzakelijk, zal de mensch onsterfelijk worden. Hij zegt: „Indien de Zoon een schepsel ware, dan zou de mensch toch sterfelijk wezen, omdat hij dan met God niet was vereenigd; want een schepsel kan andere schepselen niet met God vereenigen, omdat het zelf nog iemand noodig heeft die de vereeniging daarstelt; noch ook een gedeelte der schepping zoude een behoudenis kunnen zijn van de schepping, omdat zij zelve de verlossing behoeft. Opdat dit niet gebeuren zoude, zond God zijnen Zoon, die een Zoon des menschen werd, het geschapene vleesch aannemende, opdat, nademaal allen onderworpen zijn aan den dood, Hij, anders zijnde dan allen, zelf voor allen zijn eigen ligchaam aan den dood zou overgeven; en vervolgens, als zijnde allen door Hem gestorven, het woord van het vonnis zoude vervuld worden. Allen toch zijn in Christus gestorven. Allen nu worden door Hem in het vervolg bevrijd, zoowel van de zonde, als van den vloek, die door haar

1) *Orat. II contr. Arian.* cap. 68.

is ontstaan; in waarheid blijven zij voor altijd opstaande uit de dooden en met onsterfelijkheid en onverderfelijkheid bekleed 1).

't Is echter van belang, om meer opzettelijk na te gaan hoe Athanasius de verlossing der menschen heeft voorgesteld. God — op deze wijze laat hij zich uit — heeft alles door Zijn Woord, onzen Heer Jezus Christus, gemaakt uit niets.

De schepping der menschen naar Gods beeld was een toevoegsel van Gods goedheid. Zij ontvingen als het ware een schaduw van het Woord, om te kunnen volharden in een zalig leven van heiligen in het Paradijs. Zij bleven evenwel niet gehoorzaam aan hetgeen God hun geboden had. En nu bragt de overtreding hen terug tot den toestand hunner eigene natuur, die sterfelijk was, als uit niets gemaakt. Bij volhardend opzien tot God zou de mensch dit sterfelijke overwonnen hebben en het natuurlijk verderf ontweken zijn; want God heeft ons niet alleen uit niets gemaakt, maar ook door de genade van den Logos ons vergund volgens God te leven. De menschen echter, van de eeuwige dingen afkeerig en door de misleiding van den Duivel zich wendende tot het verderf, zijn zelven de oorzaak van hun bederf in den dood geworden.

De ondergang van den mensch zou echter iets ongerijmds en onvoegzaams zijn. Aan den eenen kant stond wel de

---

1) *Orat. II contr. Arian.* cap. 69.

door God bepaalde straf; maar aan de andere zijde het onvoegzame, dat de mensch, eens een redelijk schepsel en deelgenoot van Gods Logos geweest zijnde, zoude verloren gaan. Nu kon er geen ander wezen gevonden worden dat het bedorvene onbedorven maakte, dan hetzelfde Woord van God, dat van het begin af alles uit niets had gemaakt. Alleen de Logos kon voor allen lijden en voor allen tusschenkomen bij den Vader. Niemand anders kon de gelijkheid aan het beeld, naar hetwelk de menschen gemaakt zijn, herstellen, dan het beeld des Vaders zelf. Niemand kon aan het sterfelijke de onsterfelijkheid geven, dan onze Heer Jezus Christus, die het leven zelf is. Niemand kon aan de menschen de kennis des Vaders schenken en de dienst der afgoden te niet doen, dan de Logos, die alles bestuurt en alleen de eeniggeboren Zoon des Vaders is 1).

---

1) *De incarnat verbi Dei*, cap. 3—7, 13, 20.

HOOFDSTUK I.

Exegetische bestrijding der Arianen door Athanasius.

De exegetische bestrijding der Arianen door Athanasius kan van twee zijden beschouwd worden. De eene zijde is: de wederlegging der Bijbelplaatsen, die de Arianen tot staving van hun gevoelen bijbragten; de andere: het aanhalen en uitleggen van plaatsen uit de Heilige Schrift door Athanasius om zijn gevoelen tegen dat der Arianen te handhaven.

Wederlegging der Bijbelplaatsen, die de Arianen tot staving van hun gevoelen bijbragten.

Het is zeker eene verkeerde beschuldiging, gelijk reeds boven gezegd is 1), wanneer men Arius en de zijnen toedicht dat

1) Bl.

zij alleen op hun verstand steunden. Zij meenden in ruime mate in de Heilige Schrift voor hun gevoelen bewijzen te hebben.

Geheel naar waarheid is het, wat de Ariaan Maximinus aan Augustinus toevoegde, dat de Arianen leerlingen wenschten bevonden te worden van de Goddelijke Schriften 1).

Van de Bijbelplaatsen, op welke de Arianen zich beriepen, mag wel het eerst genoemd worden Spr. VIII: 22, waar volgens de LXX gezegd wordt: *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχην ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.*

Volgens deze woorden meenden de Arianen regt te hebben om — daar zij alles wat van de Wijsheid in het Oude Testament gezegd wordt, gelijk zulks het algemeen aangenomen gevoelen was, op Christus te mogen toepassen — te beweren, dat de Zoon een schepsel, een *κτίσμα*, was, geschapen *in 't begin van Gods wegen*, van Gods schepping werken, *tot zijne werken*, om

---

1) Volgens AUGUSTINUS, *Coll. cum Maximino*, Opp. Tom. VIII. p. 478, zeide de Ariaansche Bisschop Maximinus tot hem: „Oro et opto discipulus esse divinarum Scripturarum — — — si affirmaveris de divinis Scripturis, si alicubi scriptam lectionem protuleris, nos divinarum Scripturarum optamus inveniri discipuli." — Nog sterker drukt Maximinus zich in het begin van het gesprek uit: „Si quid enim de divinis Scripturis protuleris, necesse est ut audiamus; eae vero voces, quae extra Scripturam sunt, nullo casu a nobis suscipiuntur; praeterea cum ipse Dominus moneat nos et dicat: sine causa colunt me, docentes mandata et praecepta hominum." L. l. p. 459.

die te maken en ten hunnen dienste. Zoo verklaarden zij deze woorden.

Athanasius telt zelf 1) deze plaats onder degenen, die door de Arianen werden aangehaald, en stelt die vooraan. Hij tracht het bewijs uit deze woorden getrokken te ontzenuwen. In de eerste plaats brengt hij daartegen in den hermeutischen regel, dat de woorden in de Spreuken *(Proverbia)* gebezigd ook *Proverbialiter* moeten worden verstaan. Volgens hen nu is ἔκτισε overdragtig ἐγέννησε; waarbij hij vergelijkt Joh. XVI, 25, waar Jezus zegt, dat Hij tot tot zijne discipelen ἐν παροιμίαις sprak 2). Hij beweert 3), dat hier van de menschelijke natuur van Christus sprake is; dat het woord *heeft geschapen* niet noodzakelijk te kennen geeft de natuur of wording, en dat derhalve niet datgene, wat gezegd wordt geschapen te zijn, naar zijn natuur en wezen geschapen is. Dit wordt aldus opgehelderd 4): „Dat het gezegde ἔκτισε niet altijd het wezen en de wording te kennen geeft, blijkt uit David, die in de Psalmen zegt: γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν κύριον Ps. CII: 19), en: καρδίαν καθαρὸν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ θεὸς. — Want David sprak niet van een volk, dat naar zijn wezen gescha-

1) *Orat. I. contr. Arian.* cap. 53.

2) *Orat. II. contr. Arian.* cap. 44 enz.

3) Als boven, cap. 45.

4) Als boven, cap. 46.

pen zou worden, noch bad dat hij een ander hart mogt ontvangen dan hetgeen hij had; maar hij bedoelde die herstelling en vernieuwing, welke naar God is." — Ook zegt Athanasius, dat de Arianen, wanneer zij in Spr. IX: 1: ἡ σοφιὰ ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, het woord οἶκον allegorisch opvatten, zij onregt doen als zij in Spr. VIII: 22 het ἔκτισε in eigenlijken zin nemen. Dat woord is door den Heer φιλανθρώπως gezegd 1). Verder wijst hij op Gal. III: 13: „*Christus is een vloek voor ons geworden*," hetgeen wil zeggen, dat Hij onzen vloek op zich genomen heeft. Salomo zelf leert, gelijk Athanasius verder betoogt, dat de Wijsheid niet geschapen is, daar hij Spr. III: 19 zegt: „*de Heer heeft de aarde door Wijsheid gegrond*," en Spr. IX: 1: „*De Wijsheid heeft een huis voor zich gebouwd* 1)." Maar ook in de woorden zelve ἔκτισέ με εἰς ἔργα, *tot zijne werken* ligt eene wederlegging van de Arianen; want volgens hen bestonden dan die ἔργα reeds. De uitdrukking moet dus verstaan worden van Jezus' menschheid. Verder: dat εἰς ἔργα is gebezigd toen de Zoon er reeds was 2). Athanasius heldert dat op door het beeld van een zoon, die om verlorene slaven terug te brengen het slavenkleed aantrekt. Hij beweert voorts dat overal, waar de Schrift van de menschwording des Zoons spreekt, er bijgevoegd wordt waartoe Hij gekomen is; terwijl het anders, zonder zulk eene bepaling,

1) Als boven, cap. 47.

2) Als boven, cap. 50.

van de Godheid gebezigd wordt. Gelijk Gods wet is om iets, zoo is ook zijn afschijnsel om iets 1). Duidelijk wordt daarenboven de Zoon van de schepselen onderscheiden Van den Zoon geldt Ps. II: 7: *„Gij zijt mijn Zoon, heden heb Ik U gegenereerd;"* van de schepselen: Ps. CXIX: 73: *„Uwe handen hebben mij bereid en gemaakt."* Van den Zoon geldt Joh. I: 1: *„In het begin was het Woord;"* van de schepselen Gen. I: 1: *„In het begin schiep God den hemel en de aarde."* Indien gezegd wordt: ὁ κύριος ἔκτισε με ἀρχήν, dan moet dit genomen worden in de beteekenis van ἀπ' ἀρχῆς 2). Daarom heeft Johannes: ἐν ἀρχῇ ἦν. Dat ἦν is de generatie, die eeuwig is. En het is goddeloos van de Arianen dat zij dit niet zoo verklaren 3). — Tot opheldering van Spr. VIII: 22, wijst Athanasius ook op vers 25, waar niet van een κτίζειν sprake is. Daar zegt de Wijsheid γεννᾷ με 4). Wordt de Zoon genoemd ἀρχὴ τῶν ὁδῶν, zoo geschiedt dit, dewijl Hij, nadat de eerste weg door Adam verloren was, nu een nieuwen weg geeft door zijn vleesch, volgens Hebr. X: 20. 4)

Eindelijk verklaart Athanasius ook nog dat de Wijsheid kon zeggen dat de Heer Haar geschapen heeft, met het oog op

---

1) Als boven, cap. 52.
2) Als boven, cap. 53.
3) Als boven, cap. 57.
4) Als boven, cap. 60.
5) Als boven, cap. 65.

de wijsheid, die aan de menschen is gegeven en een beeld is der eeuwige Wijsheid 1).

Een tweede Bijbelplaats waarop de Arianen zich beriepen was Handd. II: 36: „κύριον αὐτόν καὶ χριστὸν ὁ θεός ἐποίησε." Athanasius bestrijdt de kracht daarvan, terwijl de Arianen meenden dat in dat *gemaakt heeft* de minderheid van den Zoon werd uitgedrukt, op volgende wijze:

„Hier is niet geschreven," zegt hij, „Hij heeft Hem zich tot een Zoon gemaakt, of Hij heeft Hem zich tot een Logos gemaakt.... Dat zij onderzoeken of ergens geschreven staat dat God zich een Zoon heeft gemaakt of dat Hij zich een Logos heeft geschapen; of ergens duidelijk geschreven staat, de Logos is een maaksel of schepsel.

„Indien zij zoo iets niet kunnen vinden, zoo vrees ik, als zij hooren: in het begin maakte God den hemel en de aarde, maakte Hij zon en maan, maakte Hij de zee — dat zij komen zullen en zeggen dat Hij de hemel zal zijn en het licht, hetwelk op den eersten dag gemaakt is, en de aarde en elk van de schepselen, opdat zij aan diegenen gelijk worden die Stoicynen worden genoemd. Want deze breiden God uit tot alles, en zij stellen den Logos van God in elk van de schepselen, zeggende dat Hij een van de schepselen is 2)."

1) Als boven cap. 78.

2) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 11.

Als de Arianen, zegt Athanasius op eene andere plaats, het eigenaardig spraakgebruik van de Schrift maar kenden, zouden zij spoedig zich zelven veroordeelen. Want Salomo wordt, hoewel hij zoon was, toch dienstknecht genoemd; daarentegen ontkennen de ouders niet dat hunne zonen, ofschoon zij gezegd worden geformeerd en geboren te zijn, van nature zonen zijn. Van daar bad Hizkia: „Van dezen dag af zal ik kinderen verwekken (ποιήσω), die Uwe geregtigheid zullen verkondigen, o Heer mijns heils 1)." Hij zelf zeide derhalve: „ποιήσω". Maar de Propheet spreekt in hetzelfde boek en in het vierde der Koningen 2) aldus: „En uwe zonen, die uit u zullen voortkomen (ἐξελεύσονται) 3)." Hij heeft derhalve in plaats van γεννᾶν gebruikt ποιήσω 4). Men moet daarom aan hen die vragen, of de Heer een schepsel en maaksel is, eerst vragen, of Hij Zoon en Logos en Wijsheid is; want dit erkend zijnde, vervalt alle gedachte aan het maaksel en schepsel; want het schepsel kan geen Zoon en Logos zijn, noch de Zoon een maaksel. Daar dit zoo is, is het klaarblijkelijk dat het gezegde *„die Hem gemaakt heeft,"*

---

1) *Jes.* XXXVIII: 19, volgens de LXX.

2) Het *vierde* boek der Koningen is in de LXX wat in onze overzetting het *tweede* is.

3) *Jes.* XXXIX: 7 en 2 *Kon.* XX: 18.

4) *Orat.* II. *contra Arian.* cap. 4.

niet tot hulp is voor hunne ketterij, maar veeleer tot veroordeeling 1).

Bovendien wijst Athanasius er op, dat op de woorden: *„Hij heeft Hem tot een Heer en Christus gemaakt,"* dadelijk volgt: *„Dien Jezus, dien gij gekruisigd hebt."* Hieruit blijkt, dat Petrus niet van den Logos zegt dat Hij gemaakt is, maar van de door den Logos aangenomene menschelijke natuur. En dat *gemaakt heeft*, zal hier hetzelfde beteekenen als *getoond heeft*. „Want uit de teekenen en wonderen, die de Heer gedaan heeft, is Hij betoond niet eenvoudig een mensch te zijn, maar een God in een ligchaam, en de Heer en Christus. En dit is het, wat in de Evangeliën door Johannes gezegd wordt: „Daarom vervolgden de Joden Hem te meer, omdat Hij niet alleen den Sabbath schond, maar God ook Zijn eigen Vader noemde, zich zelven aan God gelijk makende." Want de Heer maakte zich zelven toen niet God; want er is in 't geheel geen gemaakte God; maar Hij toonde het door Zijne werken 2)."

Te meenen dat de Zaligmaker geen Heer en Koning is geweest voordat Hij mensch was geworden en gekruisigd was, noemt Athanasius Samosateensch. Hij was dat al van eeuwigheid. Abraham heeft Hem als zoodanig reeds aangebeden en

---

1) Als boven, cap. 5.

2) Als boven, cap. 12.

Mozes zegt (Gen. XIX: 24): *„De Heer regent over Sodom en Gomorrha vuur en zwavel van den Heer;"* en David noemt, Ps. CXLIV: 13, zijn rijk *„een rijk van alle eeuwen* 1)." Athanasius verklaart dit verder zoodanig, dat de Logos, Gods Zoon zijnde, de Heer van alles is, maar dat wij onderworpen waren, van den beginne af, aan de slavernij des verderfs en den vloek der Wet; dat toen wij riepen om hulp, Hij voor ons geworden is als een huis van toevlugt en een beschermende God, en dat Hij alzoo onze Heer is geworden. „Want Hij begon toen niet te bestaan, maar wij hebben een begin van Zijne heerschappij over ons 2)."

Hetzelfde geldt van de plaats waarop de Arianen zich ook beriepen: *„πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν,"* Hebr. III: 2. Met nagenoeg dezelfde argumenten betoogt Athanasius dat ook deze woorden geheel te onregt door de Arianen werden aangehaald als een bewijs dat de Zoon gemaakt, en er dus niet van eeuwigheid geweest was, maar een begin van bestaan had 3).

De Arianen beriepen zich verder op Joh. XIV: 28: *ὁ πατήρ μου, ὁ πέμψας με μείζων μου ἐστί.* Athanasius verklaart

---

1) *Orat.* II *contr. Arian.* cap. 13.

2) Als boven, cap. 14.

3) Als boven, cap. 1 sqq.

deze woorden op twee verschillende wijzen. Op eene plaats laat hij er zich aldus over uit: „En wanneer Hij (de Zoon) zegt: „Mijn Vader, Die Mij gezonden heeft, is grooter dan Ik," zegt Hij dat de Vader daarom grooter is dan Hij, omdat Hij mensch is geworden 1)." Op eene andere plaats echter spreekt Athanasius op deze wijze: „De Zoon is van dezelfde substantie als de Vader en heeft dezelfde natuur. Want daarom ook heeft de Zoon zelf niet gezegd: „*ὁ πατήρ μου κρείττων μου ἐστιν*", opdat niet iemand zou denken dat Hij vreemd is aan Diens natuur, maar heeft Hij gezegd „*μείζων*," niet door eenige grootheid, of door tijd, maar door de geboorte uit den Vader zelf. Hij heeft zelfs door te zeggen „*μείζων ἐστί*" de gelijkheid van wezen aangetoond 1)."

Eene belangrijke plaats bekleeden in den Ariaanschen strijd de woorden: „Van dien dag en ure weet niemand, noch de Engelen, noch de Zoon," Marc. XIII: 32. Aan deze woorden werd groot gewigt gehecht door de Arianen.

Athanasius begint zijne wederlegging daarvan met als bewezen aan te nemen, dat de Zoon van dien dag en die ure wel wist, wat juist het punt in verschil was. Hij zegt: „Hier meenen zij vooral, zeer onkundig zijnde en in dezen in blindheid rondtastende, een groot bewijs te hebben voor

---

4) *De incarn. et contra Arian.* cap. 4.

hunne ketterij. Wanneer zij hiervan spreken, beschouw ik hen als de Giganten, wederom de Godheid bestrijdende. Want de Heer van hemel en aarde, door Wien alle dingen geworden zijn, wordt geoordeeld door hen over een dag en een uur, en de Logos, die alles weet, wordt door hen beschuldigd als onkundig te zijn ten opzigte van dien dag, en de Zoon, die den Vader kent, wordt gezegd het uur van den dag niet te weten. Hoe kan iemand iets dwazer dan dit zeggen? Welke dwaasheid zou iemand hiermede gelijk kunnen stellen? Door het woord zijn alle dingen gemaakt, tijden en gelegenheden, en nacht en dag, en ieder schepsel. En zal de Schepper gezegd worden zijn werk niet te kennen?"

Er wordt verder nog het een en ander bijgevoegd om te bewijzen dat de Zoon wel wist, wat Hij zeide niet te weten; en daarop gaat Athanasius op deze wijze voort. „Om welke reden nu Hij, terwijl Hij het wist, het niet openlijk aan zijne discipelen zeide, zoo moet niemand nieuwsgierig indringen in hetgeen Hij verzwegen heeft. Want wie heeft den zin des Heeren gekend? Of wie is Hem tot raadsman geweest? Maar waarom Hij, het wetende, zeide dat ook de Zoon het niet wist, meen ik dat aan niemand der geloovigen onbekend is, daar Hij dit niet anders dan om het vleesch, als mensch, zeide. Want dit is geen gebrek van den Logos, maar aan de menschelijke natuur is het eigen onwetend te zijn." Ver-

der beweert Athanasius, dat de Zaligmaker in die woorden spreekt als mensch; dat Hij als Logos wel van dien dag en die ure wist, maar niet als mensch; waarom Hij dan ook niet gezegd had: „noch *de Zoon van God* weet het;" opdat niet de Godheid onwetende zou schijnen, maar alleen: „noch *de Zoon*," opdat de onwetendheid die van den uit menschen geworden Zoon zou zijn.

Daarenboven maakt hij de opmerking, dat er niet gezegd is, dat ook de Heilige Geest er niet van wist, en daaruit leidt hij ingewikkeld de gevolgtrekking af, dat Deze er dus wel van wist. Hieruit nu volgen twee dingen, vooreerst dat, indien de Geest het weet, de Logos het nog veel meer weet; en ten tweede, dat Christus, door van den Geest te zwijgen, duidelijk getoond heeft dat Hij van zijnen menschelijken toestand sprak. De Arianen, die dat niet inzien, moeten gerekend worden razenden te zijn. Het scheelt weinig of zij zullen ook den Vader minder dan het schepsel achten. Zij moeten dan ook geene vergeving verwachten want zij lasteren den Geest 1).

Tegen de volstrekte gelijkheid van den Zoon aan den Vader voerden de Arianen verder 1 Cor. XV: 24—28 aan' vooral vs. 28, waar gezegd wordt dat de Zoon zelf eens onderworpen zal worden aan Hem, Die alles aan den Zoon

1) *Orat.* III. *contra Arian.* cap. 42 sqq.

onderworpen heeft. Door Athanasius wordt hiertegen ingebragt dat in die woorden alleen sprake is „van de onderwerping der wereld, die in het vleesch van Christus onderworpen wordt." „Want aangaande Zijn Goddelijk Koningrijk," zoo spreekt hij, „heeft Daniël aldus gesproken: „En van Zijn Koningijk zal geen einde zijn;" gelijk ook Lucas zegt, dat de Engel Gabriël aangaande den Heer tot de maagd gezegd heeft: „En Hij zal Koning zijn tot in eeuwigheid, en van Zijn Koningrijk zal geen einde zijn." De Apostel zegt echter, dat Zijn Koningrijk een einde heeft. „Want Hij moet als Koning heerschen," zegt hij, „totdat Hij alle vijanden onder Zijne voeten zal gesteld hebben." Maar op gelijke wijze heeft ook David gesproken: „De Heer zegt tot mijnen Heer, zit aan Mijne regterhand, totdat Ik Uwe vijanden tot een voetbank Uwer voeten zal hebben gesteld." Dat Hij zegt *zit*, beteekent *heerschappij*; en het zeggen *totdat Uwe vijanden zullen gesteld zijn*, wijst een einde aan. Wanneer echter alle dingen aan Hem onderworpen zijn, dan zal ook de Zoon onderworpen worden Dien, Die Hem alle dingen onderworpen heeft." Dat is: wanneer, zegt hij, wij allen aan den Zoon onderworpen en Zijne leden bevonden zullen zijn, en wij door Hem zonen van God zullen zijn geworden („want gij" zegt hij „zijt een in Christus Jezus"), dan zal ook Hij zelf met ons aan den Vader onderworpen worden, als hoofd voor Zijne eigene leden. Want als Zijne leden nog

niet allen onderworpen zijn, is Hij zelf, hun Hoofd, nog niet aan den Vader onderworpen, verwachtende Zijne eigene leden. Als Hij echter een was van hen, die onderworpen moeten worden, zou Hij van den beginne af aan den Vader onderworpen zijn geweest, en dit zou niet bij het einde geschieden. Want wij moeten met Hem onderworpen worden aan den Vader, en wij zijn het, die als Koningen heerschen, totdat onze vijanden onder onze voeten zullen gesteld zijn. Want om onze vijanden is de Heer des hemels in de gelijkheid van ons geworden en heeft den menschelijken troon van David, die Zijn Vader was naar het vleesch, ontvangen, om dien weder op te bouwen en te herstellen; opdat, wanneer die weder hersteld zal zijn, wij allen in Hem als Koningen heerschen en Hij het herstelde menschelijk Koningrijk overgeve aan den Vader, opdat God zij alles in allen, als Koning heerschende door Hem als door den Logos Gods, nadat Hij door Hem geheerscht heeft als door den mensch zijnde Zaligmaker 1)."

De Arianen beriepen zich tot staving van hun gevoelen ook op de woorden van Jezus: „Wat noemt gij Mij goed? Niemand is goed dan één, (namelijk) God" 2). Hierop ant-

1) *De incarn. et contra Arian.* cap. 20.

2) Volgens den *Textus receptus* leest men dit *Matth.* XIX: 17. Daar is het echter de ware lezing zeker niet, maar wel *Marc.* X: 18.

woordt Athanasius als volgt: „God zich mede rekenende met de menschen, heeft dit gezegd volgens Zijn vleesch, en naar het verstand van dengene, die tot Hem kwam. Deze toch meende dat Hij alleen een mensch was, en niet God en dezen zin heeft het antwoord. Want indien gij meent, zegt Hij, dat Ik een mensch ben, en niet God, noem Mij dan niet goed; want niemand is goed. Want het goede komt niet aan de menschelijke natuur toe, maar aan God. En Hij voegt er bij: „Kent gij de geboden?" Als hij zeide: „Welke?" sprak Hij: „Gij zult geen overspel doen, gij zult niet dooden enz." Hij antwoordde zeggende: „Dit alles heb ik onderhouden van mijne jeugd af; wat ontbreekt mij nog?" Hij sprak: „Indien gij volmaakt wilt zijn, ga heen, verkoop alles wat gij hebt en geef het aan de armen, en gij zult een schat hebben in den hemel, en uw kruis opnemende volg Mij." Hierdoor toonde Hij dus dat ook Hem het goedzijn toekwam. Want die den goede niet volgt, hoe kan hij het eeuwige leven beërven?" 1)

Behalve de genoemde, werden er nog andere Bijbelplaatsen door de Arianen aangevoerd om hun gevoelen te verdedigen. Athanasius meldt, dat zij ook het volgende tegenwierpen: „Hoe kan de Zoon uit de natuur van den Vader zijn en Hem gelijk naar het wezen? Hij, die zegt: „Mij is alle

1) *De incarn. et contra Arian.* cap. 7.

magt *gegeven*;" en: „De Vader oordeelt niemand, maar heeft al het oordeel aan den Zoon *gegeven*;" en: „De Vader heeft den Zoon lief en heeft alles in Zijne hand gegeven; die in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven." En wederom: „Alle dingen zijn Mij overgegeven door den Vader, en niemand kent den Vader dan de Zoon en wien het de Zoon wil openbaren;" en wederom: „Al wat Mij de Vader gegeven heeft, zal tot Mij komen." Dan zeggen zij daarbij: indien de Zoon naar Zijne natuur was, zooals gij zegt, zou Hij niet noodig hebben te *ontvangen*, maar zou het hebben naar zijne natuur, als Zoon. Of hoe kan Hij van natuur (de kracht) en de ware kracht des Vaders zijn, die tegen den tijd van het lijden zeide: „Nu is mijne ziel bedroefd, en wat zal Ik zeggen? Vader, verlos mij uit deze ure? Maar daarom ben Ik in deze ure gekomen. Vader, verheerlijk Uwen naam!" Er kwam dan eene stem uit den hemel: „Ik heb verheerlijkt en zal wederom verheerlijken." En wederom sprak Hij op gelijke wijze: „Vader, indien het mogelijk is, laat deze drinkbeker van Mij voorbijgaan!" en: „Als Jezus dat gezegd had, werd Hij ontroerd in den geest, en betuigde en zeide: voorwaar, voorwaar zeg Ik ulieden, een van u zal Mij verraden!" En de slecht denkenden zeggen daaromtrent: als Hij de kracht was, zou Hij niet gevreesd hebben, maar eerder aan anderen gegeven hebben kracht te hebben. Nog zeggen zij: indien Hij van natuur de ware en eigene Wijsheid des Vaders

was, hoe is er dan geschreven: „En Jezus nam toe in wijsheid en in leeftijd en in genade bij God en menschen?" En in de deelen van Caesarea Philippi komende vroeg Hij aan zijne discipelen, wien de menschen zeiden dat Hij was. In Bethanië gekomen, vroeg Hij, waar Lazarus lag. Bovendien zeide Hij tot zijne discipelen: „Hoe vele brooden hebt gij?" Hoe kan het dan zijn, zeggen zij, dat Hij de Wijsheid is, die in wijsheid toeneemt, en niet weet wat Hij van anderen wenscht te vernemen? Ook dit is door hen gezegd: „Hoe kan Hij de eigen Logos zijn van den Vader, zonder Wien de Vader nooit geweest is, door Wien Hij alles doet, zooals gij denkt, Hij, die aan het kruis zeide: „Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?" Vroeger had Hij gebeden: „Verheerlijk Uwen naam en verheerlijk Mij, Vader, met de heerlijkheid, welke Ik bij U had eer de wereld was." Hij bad ook in de woeste plaatsen, en beval aan Zijne discipelen te bidden om niet in verzoeking te komen; en Hij zeide: „De geest is gewillig, maar het vleesch is zwak;" en! „Van dien dag en die ure weet niemand, noch de Engelen, noch de Zoon." Daaromtrent nu zeggen die boozen: indien, volgens uwe meening, de Zoon altijd bij God was geweest, zou Hij niet onkundig zijn van dien dag, maar als de Logos dien kennen, en Hij zou niet van den Vader verlaten zijn, (Hij) de zamen met Hem bestaande, en Hij zou geene heerlijkheid vragen te ontvangen, daar Hij die in den Vader

had, en Hij zou in 't geheel niet gebeden hebben, daar Hij als Logos niets noodig had. Maar dewijl Hij een schepsel is en een van de gewordene dingen, daarom sprak Hij zoodanig en had noodig wat Hij niet had. Want het is eigen aan schepselen behoefte te hebben aan hetgeen zij niet hebben 1)."

Dit alles wordt door Athanasius bestreden door de bewering dat de Zaligmaker altijd God geweest is, en dat Hij de Zoon is, zijnde de Logos en het afschijnsel en de Wijsheid des Vaders; en dat Hij mensch is geworden. Het Woord is vleesch geworden; en alles nu, wat van dien aard, als de Arianen tegenwierpen, in de Schrift voorkomt, moet van de menschelijke natuur, die het Woord heeft aangenomen, worden opgevat 2).

Op zulk eene wijze trachtte Athanasius de Bijbelplaatsen, die de Arianen tot staving van hun gevoelen bijbragten, te wederleggen.

Plaatsen uit de Heilige Schrift, door Athanasius aangehaald, om zijn gevoelen tegen dat der Arianen te handhaven.

Tegenover de Bijbelplaatsen, op welke de Arianen zich beriepen, stelt Athanasius vele andere over, die zijne zienswijze

1) *Orat.* III. *contra Arian.* cap. 26.

2) Als boven, cap. 27 sqq.

moeten bevestigen. De meeste waarde hechtte hij zeker aan de door hem bijgebragte in zijne eerste rede tegen de Arianen, wanneer hij de eeuwige Godheid van den Zoon wil betoogen. Het komt ons ook nu het best voor zijne eigene woorden mede te deelen.

„Het is duidelijk," zoo spreekt hij, „dat Hij (de Zoon) altijd en eeuwig en tegelijk met den Vader bestaan heeft. Want *in den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God* (Joh. I: 1); en in de Apocalypse zegt Hij dit: *Die is, en die was, en Die komen zal* Openb. I: 4, 8). Wie zal eeuwigheid ontnemen aan Hem, Die is en Die was? Zoo heeft ook Paulus in den Brief aan de Romeinen, om de Joden te overtuigen, geschreven: *Uit welke Christus is naar het vleesch, Die boven allen God is, te prijzen tot in eeuwigheid* (Rom. IX: 5). Om de Heidenen te weêrleggen zeide hij: *Want het onzigtbare van Hem wordt van de schepping der wereld af uit de schepselen verstaan en doorzien, Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid* (Rom. I: 20). Welke nu de kracht van God is, leert hij wederom, zeggende: *Christns is de kracht Gods en de wijsheid Gods* (1 Cor. I: 24). Want dit zeggende heeft hij niet den Vader willen aanwijzen, gelijk gij (Arianen) onder elkander gewoon zijt te verklaren, zeggende: de Vader is de eeuwige kracht van Hem. Dit is niet zoo; want hij heeft niet gezegd: God zelf is de kracht; maar is de kracht van Hem. Nu is het voor ieder duidelijk,

dat dit *van Hem* niet is Hij zelf; maar dat is *niet vreemd van Hem*, maar veeleer *zijne eigene*. Leest toch de volgende woorden en bekeert u tot den Heer: *De Heer nu is de Geest* (2 Cor. III: 17), en gij zult zien, dat dit van den Heer verstaan moet worden.

„Want de schepping vermeld hebbende spreekt hij ook, bij gevolg, van de kracht des Scheppers in de schepping, welke is de Logos van God, door wien alle dingen geworden zijn. Indien de schepping van zich zelve alleen genoegzaam is, zonder den Zoon van God te kennen, zie toe, dat gij niet valt, meenende dat de schepping ook zonder den Zoon geworden is. Indien ze door den Zoon geworden is en in Hem alles te zamen bestaat, zal Hij, die de schepping regt beschouwt noodzakelijk ook den Logos die haar geschapen heeft zien, en door Hem den Vader beginnen te leeren kennen. Bijaldien, volgens den Zaligmaker, niemand den Vader kent dan de Zoon en wien het de Zoon openbaart; indien Hij ook tot Philippus, die zeide: toon ons den Vader! niet sprak: beschouw de schepping! maar: die Mij gezien heeft, die heeft den Vader gezien! heeft Paulus gelijkelijk, de Heidenen beschuldigende dat zij, de harmonie en de orde der schepping ziende, niet gedachtig waren aan den in haar werkenden Logos, want de schepselen wijzen hunnen Maker aan, gezegd: „Zijne eeuwige kracht en Goddelijkheid," om den Zoon aan te wijzen. Dewijl nu de Heiligen zeggen: „Die vóór de eeuwen is en

door Wien Hij de eeuwen gemaakt heeft," verkondigen zij niet minder het altijd zijnde en het eeuwige van den Zoon, waardoor zij aanwijzen, dat ook Hij God is. Want Jesaja zegt: *De eeuwige God, die de grenzen der aarde toebereid heeft* (Jes. XL: 23), en Suzanna heeft gezegd: *O eeuwige God* (Dan. XIII: 42) 1) en Baruch heeft gesproken: *Ik zal tot den Eeuwige roepen in mijne dagen;* en een weinig verder: *Want ik heb gehoopt op den Eeuwige, uw heil, en mij is vreugde gekomen van den Heilige* (Bar. IV: 20, 22). En nademaal de Apostel aan de Hebreën schrijvende zegt: *Die het afschijnsel is van Zijne heerlijkheid en het uitgedrukte beeld is van Zijne zelfstandigheid* (Hebr. I: 3), en David in den negenentachtigsten Psalm 2) zingt: *En de glans des Heeren zij over u,* en: *In Uw licht zien wij het licht* (Ps. XXXV: 10); wie zal dan zoo onverstandig zijn om te twijfelen aan het altijd zijn van den Zoon? Want wanneer heeft iemand licht gezien zonder den glans van het afschijnsel, zoodat Hij ook van den Zoon zegt: het was eens dat Hij niet was? of: Hij was niet voordat Hij geboren werd? En dat gezegde in den honderdvierenveertigsten Psalm 3) tot den Zoon: *Uw koningrijk is een*

1) Volgens de LXX. In onze vertaling komt dit niet voor, omdat het tot de Apokryphen gerekend werd te behooren.

2) Volgens de LXX. In den Hebreeuwschen tekst en ook in onze vertaling Ps. XC: 17.

3) Ook volgens de LXX. In den Hebr. tekst en onze vertaling Ps. CXLV: 13.

koningrijk van alle eeuwen, laat niet toe eenige, zelfs niet de kleinste, tusschenruimte te denken, in welke de Logos er niet was. Want indien alle tusschenruimte in de eeuwen bepaald wordt, en de Logos de Koning en de Maker is van alle eeuwen, daar er voor Hem geene, ook niet de minste, tusschenruimte bestaat, is het zeggen onzinnigheid: „Het was eens dat de Eeuwige niet was; en de Zoon is uit het niet zijnde." En dewijl de Heer ook zelf gezegd heeft: *Ik ben de waarheid* (Joh. XIV: 6), en niet zegt: Ik ben de waarheid geworden, maar altijd dat *Ik ben* zegt: *Ik ben de herder* (Joh. X: 14), *Ik ben het licht* Joh. VIII: 12; en wederom: *Noemt gij Mij niet Heer en Meester? en gij zegt wel, want Ik ben (het)* (Joh. XIII: 3). Wie, zoodanige gezegden hoorende van God en de Wijsheid en den Logos des Vaders, als Hij van zich zelven spreekt, zal niet dadelijk gelooven, dat door dit *Ik ben!* het eeuwige en het vóór alle eeuwen aanvanglooze van den Zoon wordt aangeduid 1)?"

Behalve de Bijbelplaatsen, die in deze woorden van Athanasius voorkomen tot handhaving van zijn gevoelen tegen de Arianen, treffen wij nog onderscheidene andere in zijne schriften aan. Het schijnt niet noodig al die Bijbelplaatsen te vermelden, maar toch zullen wij nog op enkele exegetische bewijsvoeringen van hem de aandacht vestigen, opdat het duidelijk blijke van hoedanigen aard deze zijn.

1) *Orat.* I, *contra Arian.* cap. 11, 12.

Na eene verzekering dat, gelijk de Vader, zoo ook Zijn Logos eeuwig is, gaat Athanasius aldus voort: „Indien God de bron is en genoemd wordt van de Wijsheid en het Leven, zooals Hij door Jeremia zegt: *Zij hebben Mij, de bron des levenden waters verlaten;* en wederom: *Een zetel der heerlijkheid, hoog verheven, is ons heiligdom, Israëls verwachting, Heer, allen die U verlaten worden beschaamd gemaakt; die afgeweken zijn worden in de aarde geschreven, omdat zij de bron des levenden waters, den Heer, verlaten hebben,* (Jez. II: 13, XVII: 12, 13), en in Baruch is geschreven: *Gij hebt de bron der Wijsheid verlaten* (Bar. III: 12), volgt daaruit dat het Leven en de Wijsheid niet vreemd zijn, maar eigen aan het wezen der bron, en dat zij niet eenmaal niet bestaan hebben, maar altijd zijn. Dat nu is de Zoon, die zegt: *Ik ben het Leven* (Joh. XIV: 6), en: *Ik, Wijsheid, woon bij de schranderheid* (Spr. VIII: 12). Is hij derhalve niet een goddelooze, die zegt: „Het was eens dat de Zoon er niet was?" Want het is hetzelfde alsof er gezegd wordt: „Het was eens dat de bron droog was, zonder het Leven en de Wijsheid." Maar zoodanig eene bron zou geene bron zijn; want hetgeen niet uit zich zelve voortbrengt, is geene bron. Welk eene onzinnigheid is dit! Want God belooft aan hen, die Zijnen wil doen, eene bron te zijn, die nooit gebrek heeft aan water, zeggende door Jesaja den Profeet: „En gij zult verzadigd worden, gelijk uwe ziel begeert, en uw gebeente zal vet worden, en zal zijn als een welbe-

sproeide hof en als eene bron, die nooit uitdroogt" (Jes. LVIII: 11) 1).

Over de onveranderlijkheid van den Zoon, als beeld van den onveranderlijken God, sprekende, beroept Athanasius zich op deze Bijbelplaatsen: *Jezus Christus is heden en gister dezelfde en tot in eeuwigheid.* En ook David, zingende, zegt van Hem: *En Gij, Heer! hebt in den beginne de aarde gegrondvest en de hemel is het werk Uwer handen. Zij zullen vergaan, maar Gij blijft, en allen zullen als een kleed verouderen. Gij zult hen veranderen als een gewaad, en zij zullen veranderd zijn. Maar Gij zijt dezelfde, en Uwe jaren zullen niet eindigen* (Ps. CII: 26—28). De Heer zelf zegt van zich zelven door den propheet: *Ziet Mij, ziet dat Ik het ben en niet ben veranderd* (Mal. III: 6) 2).

Athanasius beroept zich ook op Ps. XLV: 7, 8: *Uw troon, o God! is eeuwig en altoos; de schepter Uws Koningrijks in een schepter der regtmatigheid. Gij hebt geregtigheid lief en haat goddeloosheid; daarom heeft U, o God, Uw God gezalfd met vreugde-olie, boven Uwe medegenooten.* Uit deze woorden zou men ligt kunnen afleiden, wanneer men den toegesprokene voor den Zoon houdt, dat deze hier in oneigenlijken zin *God* wordt genoemd, dewijl er van zijne *medegenooten* gesproken wordt. Volgens Athanasius is dat echter geenszins het geval.

1) *Orat.* I *contra Arian.* cap. 19.

2) *Orat.* I *contra Arian.* cap. 26.

Hij gaat na de aanhaling dezer plaats aldus voort: „Ziet, o Arianen! en erkent ten minste hieruit de waarheid. De Psalmist noemt ons allen medegenooten van den Heer. Indien Hij uit het niet zijnde was en één van het gewordene, zou Hij zelf ook één zijn van de medegenooten. Daar hij Hem echter als eeuwigen God heeft geprezen, zeggende: *Uw troon, o God! is eeuwig en altoos*, maar verklaard heeft dat al het andere medegenoot zal zijn van Hem; wat moet men anders denken, dan dat Hij onderscheiden is van het gewordene, en dat Hij alleen de waarachtige Logos is van den Vader, het afschijnsel en de Wijsheid, waarvan al het gewordene medegenoot is en door Hem geheiligd wordt, door den Geest. En derhalve wordt Hij gezegd gezalfd te worden, niet opdat Hij God worde, want dat was Hij ook te voren; noch opdat Hij Koning worde, want Hij was eeuwig Koning, het beeld zijnde van God, zoo als de Schrift aanwijst, ... maar Hij wordt gezegd nu gezalfd te worden, opdat Hij, als mensch gezegd wordende door den Geest gezalfd te worden, voor ons menschen, gelijk het verhoogd worden en het opgewekt worden, zoo ook de inwoning en gemeenzaamheid van den Geest zoude toebereiden 1)."

Om de exegetische bestrijding der Arianen door Athanasius te leeren kennen, zijn ook de volgende woorden belangrijk. „Indien, gelijk gij meent, o Arianen! de Logos Gods een maaksel is, door welke hand of wijsheid is Hij zelf dan ge-

1) *Orat.* I *contra Arian.* cap. 46.

maakt? Want alles, wat gemaakt is, is gemaakt door de hand en de wijsheid van God, daar God zelf zegt: *Mijne hand heeft dit alles gemaakt* (Jes. LXVI: 2), en David zingt: *En Gij, o Heer! hebt in den beginne de aarde gegrondvest, en de hemel is het werk Uwer handen* (Ps. CII: 26), en wederom in den honderd twee en veertigsten Psalm 1): *Ik gedacht aan de oude dagen en peinsde aan al Uwe daden, peinzende aan de werken van Uwe handen.* Derhalve, indien hetgeen gemaakt is door de hand van God is gewerkt, terwijl er geschreven staat dat *alle dingen door den Logos zijn gemaakt, en zonder Hem geen ding gemaakt is* (Joh. I: 3) en wederom: *Één Heer Jezus Christus, door Wien alles* (1 Cor. VIII: 6), en: *Alles bestaat door Hem* (Coloss. I: 17), is het duidelijk dat de Zoon geen maaksel is, maar Hij zelf is de hand van God en de Wijsheid. Dit wisten de Babylonische martelaars Ananias, Azarias en Misaël, en zij getuigen tegen de Ariaansche ketterij. Want gezegd hebbende: *Looft alle werken des Heeren den Heer* 2), noemden zij hetgeen in den hemel en hetgeen op de aarde is en de geheele schepping als werken; maar den Zoon noemden zij niet. Want zij zeiden niet: *Loof, o Logos! en prijs, o Wijsheid!* om aan te toonen dat al het andere dat looft ook maaksel is, maar dat de Lo-

1) Volgens de LXX. De aangehaalde woorden vindt men in onze vertaling in Ps. CXLIII: 5.

2) Deze woorden vindt men in de LXX Dan. III: 57.

HOLBROOK LIBRARY
PACIFIC SCHOOL
OF RELIGION

gos niet een maaksel is noch een van de lovenden, maar geloofd wordt met den Vader en aangebeden wordt en God wordt genoemd, als zijnde Zijne Logos en Wijsheid, en de Schepper van al wat gemaakt is. Dit heeft ook de Geest in de Psalmen uitnemend onderscheiden door te zeggen: *De Logos des Heeren is regt en al zijne werken zijn getrouw* (Ps. XXXIII: 4; gelijk Hij in een anderen zegt: *Hoe groot zijn Uwe werken, o Heer! Gij hebt die allen door wijsheid gemaakt* (Ps. CIV: 26)" 1).

Om de bewering der Arianen, dat de Zoon uit het niet zijnde, ἐξ οὐκ ὄντων, was voortgekomen, te bestrijden, spreekt Athanasius op deze wijze: „De Vader zegt door David: *Mijn hart heeft een goed Woord* (λόγον ἀγαθόν) *opgegeven* (Ps. XLV: 2), en: *Uit de baarmoeder heb Ik U voor den morgenstond gebaard* (Ps. CX: 3). De Zoon spreekt over zich zelven aldus tot de Joden: *Indien God uw Vader was, zoudt gij Mij liefhebben, want Ik ben van den Vader uitgegaan* (Joh. VIII: 42); en wederom: *Niet dat iemand den Vader gezien heeft dan Hij, die van God is, Deze heeft den Vader gezien* (Joh. VI: 46); en ook dit: *Ik en de Vader zijn een* (Joh. X: 30) en: *Ik in den Vader en de Vader in Mij* (Joh. XVI: 10), is hetzelfde als te zeggen: *Ik ben uit den Vader en kan niet van Hem gescheiden worden.* Johannes zegt ook: *De eeniggeboren Zoon, die in den schoot des Vaders is, die heeft Hem verklaard*

1) *Orat. II contra Arian.* cap. 71.

(Joh. I: 18), hetwelk hij gehoord had van den Zaligmaker. Want wat geeft dat *in den schoot* anders te kennen dan de geboorte van den Zoon uit den Vader?" 1).

Athanasius tracht vooral, tot weêrlegging van de Arianen, aan te toonen dat de Schrift hetzelfde, wat zij van den Vader zegt, ook zegt van den Zoon. Wij deelen nog eene plaats uit Zijne schriften mede, waarin hij zich daarmede bezig houdt: „De Zoon zelf zegt," zoo luiden zijne woorden: *„Al wat de Vader heeft, is het Mijne* (Joh. XVI: 15), en Hij zeide tot den Vader: *Al het Mijne is Uwe en het Uwe is Mijne* (Joh. XVII: 10). Zoodanig is ook dat God, want *de Logos was God* (Joh. I: 1), en dat Almagtige: *Dit zegt Hij, Die is en Die was en Die komen zal, de Almagtige* (Openb. I: 8); dat licht zijn: *Ik ben*, zegt Hij *het licht* (Joh. VIII: 12) dat scheppende oorzaak, want: *Alle dingen zijn door Hem gemaakt* (Joh. I: 3) en: *Wat Ik den Vader zie doen, hetzelfde doe ook Ik* (Joh. V: 19); dat eeuwig zijn: *Want zijne eeuwige kraeht en goddelijkheid* (Rom I: 20), en: *In den beginne was de Logos* (Joh. I: 1), en: *Hij was het waarachtige licht, dat ieder mensch verlicht, komende in de wereld* (Joh. I: 9); dat Heer zijn: *Want de Heer deed zwavel en vuur regenen van den Heer.* (Gen. XIX: 24). De Vader zegt wel: *Ik de Heer*, en: *Dit zegt de Heer, de Almagtige God;* maar van den Zoon zegt Paulus: *Één Heer, Jezus Christus,*

1) *De decret. Nicaen. Syn.* cap. 21.

door Wien alle dingen zijn (1 Cor. VIII: 6). De Engelen dienen den Vader, maar de Zoon wordt door hen aangebeden: *En dat alle Engelen Gods Hem aanbidden* (Hebr. I: 6). Hij wordt ook gezegd te zijn de Heer der Engelen, want: *De Engelen dienden Hem* (Matth. XXIV: 31). Dat geëerd worden gelijk de Vader; want Hij zegt: Opdat *allen den Zoon eeren, gelijk zij den Vader eeren* (Joh. V: 23); dat aan God gelijk zijn: *Hij heeft het geen roof geacht Gode even gelijk te zijn* (Philipp. II: 6); dat de waarheid zijn uit den Waarachtige, en het Leven uit den Levende, als werkelijk zijnde uit de bron, den Vader; dat de Zoon maakt levend en wekt de dooden op gelijk de Vader, want aldus is geschreven in het Evangelie. En van den Vader is geschreven: *De Heer uw God is een eenig God* (Deut. VI: 4), en: *De God der Goden, de Heer spreekt en roept de aarde* (Ps. L: 1); van den Zoon echter: *De Heer is God en heeft ons licht gegeven* (Ps. CXVIII: 27) en: *De God der Goden zal op Sion gezien worden* (Ps. LXXXIV: 8). En wederom zegt Jesaja van God: *Wie is een God gelijk Gij, de overtredingen wegnemende en de ongeregtigheden te boven gaande* (Jes. XLIII: 25); maar de Zoon zeide tot wie Hij wilde: *Uwe zonden zijn u vergeven* (Matth. IX: 5), en toen de Joden daarover murmureerden, toonde Hij door eene daad de vergeving, zeggende tot den geraakte: „Sta op, neem uw bed op, en ga naar uw huis" (Marc. II: 11). Van God heeft

Paulus ook gezegd: *Den Koning der eeuwen* (1 Tim. 1: 17); maar van den Zoon heeft David gezongen: *Heft uwe hoofden op, gij poorten, en verheft u, gij eeuwige deuren, opdat de Koning der eere inga* (Ps. XXIV: 9); en Daniël heeft gehoord: *Zijn Koningrijk is een eeuwig Koningrijk*, en: *Zijn Koningrijk zal niet verdorven worden*" (Dan. VII: 14) 1).

1) *Epist. de Synodis Arim. et Seleuc.* cap. 49.

HOOFDSTUK VII.

Beoordeeling van Athanasius als bestrijder der Arianen.

In den aanvang van ons geschrift is reeds gezegd dat Athanasius zeer verschillend beoordeeld is geworden. Dat was zoo bij zijn leven en kort na zijn dood. Later zijn er vele eeuwen voorbijgegaan gedurende welke Athanasius over het algemeen op het hoogste vereerd werd en men aan zijne woorden nagenoeg hetzelfde gezag toekende als aan de Heilige Schrift.

Sedert het midden der vorige eeuw is hij door velen minder gunstig of zelfs zeer ongunstig beoordeeld. Semler heeft verklaard dat Athanasius door alle geleerde Bisschoppen der Grieksch-Katholieke partij in de vierde eeuw onloochenbaar

ver overtroffen is 1). Van dien tijd af zijn niet weinigen van meening geweest dat de Platonische Wijsbegeerte zoo grooten invloed op de Kerkvaders in 't algemeen, en ook op Athanasius, uitgeoefend heeft dat het eigenaardig Christelijke, zoo niet geheel, dan toch grootendeels in hunne denkbeelden verdrongen is geworden 2).

In den laatsten tijd heeft men het overdrevene daarvan ingezien, en erkend dat in den loop der tijden eene ontwikkeling der Christelijke waarheid heeft plaats gehad, voornamelijk ook ten opzigte van de leer omtrent den persoon van Jezus Christus. Doch ook nu is men tot overdrijving vervallen, en wel aan twee zijden. Aan de eene zijde is het de herleefde zucht om de kerkelijke regtzinnigheid te handhaven; aan de andere is het de Hegeliaansche Wijsbegeerte, welke, in de ontwikkeling van het dogma eene voortgaande openbaring van den absoluten geest ziende, in gevaar is geraakt, om niet met behoorlijke onpartijdigheid te oordeelen.

Ik wensch zooveel mogelijk in mijne beoordeeling vrij te blijven van eenigen invloed van elders, en de striktste onpartijdigheid in acht te nemen. Men houde in het oog dat ik het alleen te doen heb met Athanasius *als bestrijder der Arianen.*

---

1) Zoo spreekt Semler in zijne historische inleiding tot BAUMGARTEN, *Unters. theol. Streitigk.* B. III. S. 106.

2) BAUR, *Die christ. Lehre von der Dreïeinigk.* Th. I, S. 117.

In de eerste plaats meen ik te moeten wijzen op den *vurigen ijver en de volharding*, waarmede Athanasius de Arianen bestreed. Het is in het eerste Hoofdstuk herinnerd, hoe hij gedurende ongeveer eene halve eeuw in den strijd tegen de Arianen betrokken is geweest. Reeds op de Kerkvergadering te Nicea trad hij openlijk als hun geduchtste tegenstander op, en zijn leven lang is hij die gebleven. Veel heeft hij moeten verduren wegens dien tegenstand; maar hij heeft zich daardoor niet laten afschrikken. Grievende lasteringen heeft men hem aangetijgd, harde vervolgingen heeft hij moeten ondergaan. Herhaalde malen is hij van zijn Bisschoppelijk ambt vervallen verklaard en in ballingschap gezonden, maar hij bleef onbezweken voortgaan in zijne bestrijding van hetgeen naar zijne overtuiging in strijd was met de waarheid.

Wat bij het lezen van Athanasius' geschriften bijzonder in het oog valt, is zijne *scherpzinnigheid*. De zwakke punten van het Arianisme worden door hem meermalen met juistheid opgemerkt, en het is bij voorkeur daartegen dat hij zijne aanvallen rigt. Zoo komt hij, bij voorbeeld, gedurig terug op de bewering der Arianen dat God den Zoon, Hem alleen, heeft geschapen, en dat Deze de Schepper is van alle overige schepselen. Met regt wijst Athanasius, ter bestrijding daarvan, op zulke uitspraken der Schrift, in welke verklaard wordt dat God de Schepper is van alles. In 't bijzonder herinnert hij

ook verklaringen van Jezus dat er geen muschje op aarde valt zonder den Hemelschen Vader; dat Hij de vogelen voedt en de leliën bekleedt; en daaruit leidt hij het besluit af dat, indien het niet beneden God is zulke geringe voorwerpen te verzorgen, het ook niet Zijns onwaardig kan geacht worden de Schepper daarvan te zijn. Zoo juist als dit is opgemerkt, zoo gegrond is ook de bewering van Athanasius dat de Arianen noodzakelijk moesten aannemen dat het geschapene niet geschapen heeft kunnen worden, — *indien* het waarheid is dat zij leerden dat God zelf het niet had kunnen doen. Want als God een tusschenpersoon noodig had om iets te kunnen scheppen, en de Logos een geschapen wezen is, dan kan ook Deze het aanzijn niet ontvangen hebben zonder de tusschenkomst van een ander geschapen wezen; maar ook dit kan wederom niet onmiddellijk door God geschapen zijn; en zoo kan men voortgaan tot in het oneindige, waaruit noodzakelijk moet volgen dat zulk een tusschenpersoon niet heeft kunnen ontstaan en dat derhalve de geheele schepping als eene onmogelijkheid moet worden beschouwd 1):

Ik zeide zoo even: „*Indien* het waarheid is dat zij (de Arianen) beweerden dat God zelf het niet had kunnen doen," namelijk de wereld scheppen. Er bestaat namelijk reden om daaraan te twijfelen. In de naaste bronnen, om het gevoelen

1) *Orat.* II *contra Arian.* cap. 25 sq. *De decretis Nicaen. Syn.* cap. 7 sq.

van Arius te leeren kennen 1), komt zoo iets niet voor. Daarin wordt alleen gezegd dat God door den Zoon, dien Hij vóór de tijden der eenwen heeft gegenereerd, al het overige geschapen heeft; maar er wordt niet gezegd dat God het niet Zelf heeft kunnen scheppen. Het komt mij voor dat dit eene gevolgtrekking is, door Athanasius zelf uit het stelsel der Arianen getrokken. 't Is boven reeds gezegd dat het niet onduidelijk is, dat Athanasius aan Arius consequentiën toeschrijft, die niet door dezen zelven zijn gemaakt 2). Hieruit volgt dan ook dat Athanasius met meer scherpzinnigheid dan eerlijkheid de Arianen bestreden heeft. Hij is op dezelfde klip vervallen, die maar weinigen in het bestrijden van andersdenkenden ontgaan.

Niet minder in het oog vallend dan de scherpzinnigheid van Athanasius, is zijne *scherpheid* in het bestrijden der Arianen. Men behoeft zijne schriften hier en daar maar eens in te zien om er zich van te overtuigen. Enkele plaatsen zal ik hier laten volgen. „Ik heb mij verwonderd," zegt Athanasius, „over hunne onbeschaamdheid, daar zij, ofschoon duidelijk is aangetoond dat de redeneringen der Arianen nietig en ijdel zijn en zij zelven door allen van allerlei boosaardigheid zijn beschuldigd, toch naar de wijze der Joden murmureren....

1) Zie boven, bl. 40.

2) Zie boven, bl. 45 vgg.

Zij zijn zoo onstandvastig in het veranderen van hunne meeningen als kameleons in het veranderen van hunne kleur 1)." „De Arianen, die thans de Joden navolgen, schijnen mij niet ongelijk aan Cajaphas en de Phariseën 2)." „Gelijk zij hardnekkig waren in hunne goddeloosheid en tegen God poogden te strijden, zoo was alles wat zij zeiden vol goddeloosheid 3)." De Ariaansche ketterij, zegt Athanasius, is „de voorlooper van den Antichrist." „Zij beroept zich met veinzen, op de Schrift, zooals haar vader, de Duivel." „Die de Arianen Christenen noemen, dwalen veel en sterk 4)." „Dan kan men ook Cajaphas een Christen noemen, den verrader Judas onder de Apostelen rekenen, beweren dat zij niets kwaads hebben gedaan, die Barabbas boven den Zaligmaker hebben verkozen, Hymenaeus en Alexander als wel gezinden aanbevelen en beweren dat de Apostel hen gelasterd heeft." „De listige man (Arius) kon zich niet verbergen, maar ofschoon hij zich dikwijls, als de slang, naar boven en beneden wendde, is hij toch gevallen in de dwaling der Phariseën.... Arius veinst van God te spreken, woorden uit de Schrift gebruikende, maar

---

1) *De decretis Nicaen. Syn.* cap. 1.
2) Als boven, cap. 2.
3) Als boven, cap. 3.
4) *Orat. I contra Arian.* cap. 1.
5) Als boven, cap. 2.

wordt toch bewezen een atheïst te zijn, daar hij den Zoon loochent en Hem onder het gemaakte telt 1)."

Op zoodanige wijze laat Athanasius zich telkens weder over de Arianen uit. Het is alsof hij geene woorden vinden kan scherp genoeg om hen te veroordeelen, en hij komt er gedurig op terug. Ook in dit opzigt heeft Athanasius zich schuldig gemaakt aan het euvel van zoovelen, die in vroegeren en lateren tijd anders denkenden hebben bestreden, dat de tegenpartij op de hatelijkste wijze wordt voorgesteld, met scheldwoorden wordt overladen en beschuldigd van kwade trouw, geveinsdheid en allerlei boosheid.

Het voornaamste punt echter, waarop wij te letten hebben in de beoordeeling van Athanasius als bestrijder der Arianen, is dit, of de gronden, waarmede hij hen bestreden heeft, den toets kunnen doorstaan.

Hoe hebben wij te oordeelen over de *dogmatische*, hoe over de *exegetische* bestrijding der Arianen door Athanasius? Deze vraag zal ik daarom trachten te beantwoorden.

Bepalen we ons esrst bij zijne *dogmatische* bestrijding.

Zooals gezegd is 2), ging Athanasius uit van het gevoelen dat de leer der Drieëenheid een ware grondleer van het Christendom is. Van die Triniteit beweerde hij dat zij niet is

1) Als boven, cap. 4.

2) Zie boven, bl. 59.

geworden, maar eeuwig, en dat er ééne Godheid is in de Triniteit 1). Hij verzekert dat dit het geloof was der Katholieke Kerk 2). Dit is een der voornaamste argumenten van Athanasius tegen de Arianen.

Het is echter in strijd met de waarheid dat de Triniteit, zooals zij door Athanasius beschreven wordt, van de vroegste tijden af als Kerkelijke leer aangenomen is geweest en daarom door hem het geloof der Katholieke Kerk genoemd mogt worden. „Men heeft regt om vast te stellen dat, over het algemeen, de Kerkvaders vóór de vierde eeuw de ondergeschiktheid van den Zoon aan den Vader hebben geleerd, en dat zij het eeuwig bestaan van den Zoon niet hebben erkend. Eene volkomene gelijkstelling van den Zoon met den Vader komt derhalve bij hen niet voor 3)." Maar dan is het ook

1) Zie boven, bl. 62.

2) Zie boven, bl. 61.

3) Deze woorden heb ik boven, bl. 37, gebezigd, na op de voorafgaande bladzijden een overzigt te hebben gegeven van het leerstuk van de Godheid van Christus, zoo als dat tot op den tijd van Athanasius in de Kerk is voorgedragen. Ik herhaal hier ook, hetgeen ik daar gezegd heb, bl. 31 vg., dat ontkend moet worden, wat sommigen beweerd hebben, dat bij de Apostolische vaders reeds de grondtrekken eener immanente Triniteitsleer gevonden worden, daar toch over den Heiligen Geest nergens in hunne schriften gesproken wordt als over een persoon, behalve in den *Pastor*, waar Hij echter niet voorkomt als onderscheiden van den Zoon van

duidelijk, dat zij onmogelijk aan de Triniteit, gelijk Athanasius die beschrijft, kunnen geloofd hebben; want volgens Athanasius is „de heilige Triniteit der Godheid eeuwig, onveranderlijk en aan geen afwisseling onderhevig."

Daar hij echter geen regt had om dit als bewezen aan te nemen, kan ook aan het door hem aan de Triniteit ontleende argument tegen de Arianen geene waarde worden toegekend.

De leer dat God *Vader* is, wordt insgelijks door Athanasius gebruikt als een wapen om de Arianen te bestrijden 1). De wijze, waarop Athanasius, hiervan uitgaande, den strijd voert, komt mij weinig geschikt voor om goedgekeurd te worden. Hij wil dat Vaderschap van God tot Christus alleen beperken 2). Wie zal daarmede thans met hem instemmen? Het schijnt onnoodig opzettelijk aan te wijzen dat volgens het onderwijs van Christus zelven God de Vader is, niet *van Hem* alleen, maar *van de menschen* in 't algemeen. Het schijnt mij evenwel niet overbodig hier nog eene redenering van Athanasius betreffende dit punt mede te deelen, waaruit

---

God, maar zelf de Zoon wordt genoemd. Het blijkt ook uit ORIGEN. *In Johann.* Tom. II. cap. 6, dat het in zijnen tijd nog niet als ketterij beschouwd werd, als iemand meende dat de Heilige Geest *gemaakt* was.

1) Zie boven, bl. 63 vgg.

2) Zie boven, bl. 64.

tevens kan blijken dat zijne scherpzinnigheid wel eens in sophistische spitsvondigheid ontaardt en niet door duidelijkheid uitmunt. Die redenering luidt aldus: „Indien God de Vader is van den Logos, waarom zou dan de Logos de Zoon niet zijn van zijn eigen Vader? Want iemand is en wordt genoemd Vader, van hem die zijn Zoon is; en iemand is en wordt genoemd Zoon van hem, die zijn vader is. Indien God nu de Vader niet is van Christus, kan de Logos zijn Zoon ook niet zijn; maar indien God Vader is, moet ook de Logos waarlijk zijn Zoon zijn 1). Indien Hij later Vader, en vroeger God (wordt gezegd te zijn geweest), is dat het bedenksel der Arianen. Doch het is ongerijmd dat God verandert, want dat is iets ligchamelijks. Indien (men zegt dat) het is evenals Hij later maker der schepping is geworden, moet men weten dat de verandering behoort tot datgeen, wat later geschiedt, niet

---

1) Dit is eene Sophistische redenering. Dat God Vader is *van Christus*, en Deze derhalve Zoon van God, werd door niemand ontkend; maar er werd ontkend dat *de Logos* de Zoon van God was. Nu zegt Athanasius: „Indien God de Vader niet is *van Christus*, kan *de Logos* ook Zijn Zoon niet zijn, maar indien God Vader is" — hier wordt *van Christus* weggelaten — moet ook de Logos waarlijk Zijn Zoon zijn." Had hij gezegd: „Maar indien God Vader is *van Christus*" enz., wat hij eigenlijk volgens het voorafgaande had moeten zeggen, zou de valschheid der conclusie in het oog vallend zijn geweest.

tot God. Weshalve, indien de Zoon een maaksel was, zou Hij ook met regt later Vader geworden zijn; maar indien de Zoon geen maaksel is, is Hij ook altijd Vader, en is de Zoon altijd 1)."

Ik wil hier nog de opmerking bijvoegen dat Athanasius, indien ik mij niet vergis, zich zeer dikwijls aan begripsverwarring schuldig maakt door *den Vader* gedurig *God* te noemen, waar hij in hetzelfde verband ook van *den Zoon* spreekt. De Zoon is immers, volgens Athanasius, ook God. „*θεός ἐστίν ἀληθινὸς, ἀληθινοῦ πατρὸς ὁμοούσιος*" 2). Maar dan moest hij *God* niet den Vader van den Zoon noemen; want het praedicaat *God* komt evenzeer aan den Zoon toe. En evenmin moest hij spreken van den Logos *Gods*, maar van den Logos *des Vaders*. Dat doet hij evenwel ontelbare malen. — Welligt zal men deze opmerking ook Sophistisch noemen; maar zij is het toch niet in die mate als menige redenering van Athanasius.

---

1) Ook deze laatste redenering schijnt mij een louter sophisme toe. Er wordt volstrekt niet door weêrlegd, wat niet door de Arianen alleen werd beweerd, maar ook reeds door Tertullianus gezegd was (zie boven, bl. 35), dat God niet Vader was vóórdat de Zoon bestond. Athanasius neemt ook hier als bewezen aan, wat juist het punt in quaestie was, het eeuwig bestaan van den Zoon. — De boven aangehaalde woorden komen voor *Orat.* IV *contra Arian.* Cap. 15.

2) *Orat.* I *contra Arian.* cap. 9.

Wat door Athanasius van *den Zoon* wordt gezegd 1) komt mij in meer dan één opzigt gegrond voor. Volgens zijne omschrijving van *ὁμοούσιος* 2) had hij regt om den Zoon eenswezend met den Vader te noemen. Met regt kon hij insgelijks beweren dat de Logos (Rede) des Vaders en zijne Wijsheid eeuwig zijn, gelijk de Vader zelf. En met niet minder regt kon hij ontkennen dat de Wijsheid Gods het vermogen om te scheppen door onderwijs verkregen heeft.

Er zijn echter ook, naar mijn inzien, gewigtige bedenkingen in te brengen tegen hetgeen Athanasius ter bestrijding der Arianen over den Zoon gezegd heeft.

Wanneer Athanasius uit de eenswezendheid van den Zoon met den Vader afleidt dat Hij *volkomen gelijk* aan den Vader, en derhalve ook *zonder begin* was en eeuwig had bestaan, maakt hij eene ongegronde gevolgtrekking. Kinderen zijn, volgens hem, eenswezend met hunne ouders. Daaruit volgt evenwel niet dat zij volkomen aan hen gelijk zijn, en allerminst dat zij even lang bestaan hebben. En zoo stelt Athanasius het toch voor!

Verzekert Athanasius dat de eenswezende Zoon het beeld des Vaders moet zijn, zoo kan dat tot op zekere hoogte worden toegegeven. Hij gaat echter te ver als hij daaruit het besluit trekt dat de Zoon *in alles* den Vader gelijk moet zijn.

1) Zie boven, bl. 70 vgg.

2) Zie boven, bl. 67.

Zoo toch spreekt hij: „Het beeld moet zoodanig zijn als zijn Vader is. Laat ons derhalve zien, wat des Vaders is, opdat wij het beeld beoordeelen, of dit het zijne is. De Vader is eeuwig, onsterfelijk, magtig, Licht, Koning, Albeheerscher, God, Heer, Schepper en Maker; dat moet in het beeld zijn, opdat waarlijk ieder, die den Zoon ziet, den Vader ziet 1)." Duidelijker blijkt nog zijne meening uit de volgende woorden: „In het beeld is de gedaante en gestalte van den Vorst, en in den Vorst is de gedaante, die in het beeld is. Want de gelijkheid in het beeld van den Vorst is volkomen, zoodat hij, die het beeld ziet, daarin den Vorst ziet, en wederom hij, die den Vorst ziet, erkent dat hij dezelfde is, die in het beeld is. Daaruit nu dat de gelijkheid niet verschilt, zou het beeld tot hem, die den Vorst wilde zien, kunnen zeggen 2): *Ik en de Vorst zijn een, want ik ben in hem, en hij is in mij; en wat gij in mij ziet, dat aanschouwt gij in hem, en wat gij in hem gezien hebt, dat aanschouwt gij in mij.* Die derhalve het beeld aanbidt, aanbidt daarin ook den Vorst; want het beeld is zijne gestalte en gedaante. Nademaal nu de Zoon het beeld is van den Vader, moet men noodwendig denken dat de Godheid en het eigenaardige

---

1) *Orat.* I *contra Arian.* cap. 20, 21. Zie boven, bl. 68.

2) Er behoort zeker eene overgroote mate van fantasie toe, zich te kunnen voorstellen dat *een beeld* van een Vorst ook spreken kan.

van den Vader *het zijn* (τὸ εἶναι) van den Zoon is 3)." Wat deze woorden verzekerd wordt, is ongerijmd. De Vorst en het beeld van den Vorst zijn twee van elkander geheel onderscheiden voorwerpen. Hoe groot de gelijkheid van het beeld ook moge zijn, niemand zal zoo dwaas zijn om het beeld *in alles* aan den Vorst gelijk te achten en daaraan dezelfde eer te bewijzen als aan den Vorst zelf. Even ongerijmd is ook de op de vorige bladzijde medegedeelde verklaring van Athanasius, *dat het beeld zoodanig moet zijn als zijn Vader is.* Aan hetgeen hij op die woorden laat volgen, zou men met hetzelfde regt nog kunnen toevoegen dat, de Vader ongeboren zijnde, ook zijn beeld ongeboren moet zijn; dat, daar de Vader *Vader* is, ook het beeld Vader, en daar de Vader onzigtbaar is, ook zijn beeld onzigtbaar wezen moet!

Wat Athanasius met het oog op *het verlossingswerk* ter bestrijding der Arianen in het midden heeft gebragt, schijnt mij insgelijks onvoldoende om hen te weêrleggen.

De Arianen beweerden dat God de menschen door Zijn magtwoord had kunnen verlossen van den vloek, al was de Zaligmaker een schepsel. Wel nu, Athanasius stemt dat toe. Hij verklaart zelfs dat God den vloek had kunnen opheffen, zelfs zonder de zending van den Logos, even als Hij de men

---

3) *Orat.* III *contra Arian.* cap. 5.

schen ook vóór de ark van Noach had kunnen verdelgen, en de Israëlieten zonder Mozes uit Egypte had kunnen verlossen 1).

Nu laat Athanasius daarop wel volgen dat, hoewel God de menschen had kunnen verlossen alleen door Zijn magtwoord, het voor den mensch nuttig was om hem niet op die wijze te verlossen; want de mensch van den vloek ontheven zijnde en weder geworden gelijk Adam vóór den val, zou dan toch weêr tot zonde zijn vervallen, te meer, omdat hij nu had leeren zondigen, en dan zou God al weder door Zijn magtwoord hem hebben moeten verlossen; en daarna zou de mensch op nieuw gezondigd hebben, en zoo zou het altijd zijn voortgegaan 2). Dit is echter eene bewering van Athanasius, waarvan de waarheid door niets kan bewezen worden. Men kan daar de meer waarschijnlijke bewering tegen over stellen, dat de mensch eens verlost zijnde van den vloek en hersteld in den toestand, waarin Adam vóór de overtreding verkeerde, nu, door ondervinding wijzer geworden, aan God gehoorzaam gebleven zou zijn.

Van gelijke gehalte is hetgeen Athanasius aanvoert om te betoogen dat de mensch sterfelijk had moeten blijven, indien de Zoon een schepsel was geweest. Athanasius erkent zelf, gelijk wij zagen, dat God den mensch door Zijn magtwoord

---

1) Zie boven, bl. 71 vgg.

2) *Orat. II contra Arian.* cap. 68, aan het einde.

had kunnen terugbrengen tot den staat, waarin Adam verkeerde vóór de overtreding van Gods gebod. Als dat geschied was, zou de mensch de onsterfelijkheid ook weder teruggekregen hebben. Bovendien gaat de bovenvermelde redenering van Athanasius 1) mank. „Indien," zegt hij, „de Zoon een schepsel ware, dan zou de mensch toch sterfelijk wezen, omdat hij dan met God niet was vereenigd; want een schepsel kan andere schepselen niet met God vereenigen, omdat het zelf nog iemand noodig heeft, die de vereeniging daarstelt; noch ook een gedeelte der schepping zoude een behoudenis kunnen zijn van de schepping, omdat zij zelve de verlossing behoeft." Deze redenering rust op de onderstelling dat er, nadat de mensch tot zonde was vervallen, geen schepsel was dat met God was vereenigd, en dat ieder gedeelte der schepping, d. i. ieder schepsel, verlossing behoefde. Die onderstelling is echter ongegrond. Athanasius spreekt zelf meermalen van Engelen als van Gods dienaren. Voor die Engelen was niet iemand noodig om hen met God te vereenigen, en zij hadden geene behoefte aan verlossing. De vermelde redenering rust derhalve op eene ongegronde onderstelling, en moet daarom verworpen worden.

De *dogmatische* bestrijding der Arianen door Athanasius

1) Zie boven, bl. 73.

heeft alzoo vele zwakke punten. Dat is geen wonder. Men heeft doorgaans in de Christelijke Kerk erkend dat de eeuwige en waarachtige Godheid van den Zoon zoowel als van den Vader, gelijk mede van den Heiligen Geest, eene *verborgenheid* is, die door geen menschelijk verstand ontdekt had kunnen worden, maar door Goddelijke openbaring aan de menschen bekend is gemaakt, en die ook door geen menschelijk verstand kan worden begrepen, maar op gezag der openbaring geloovig moet worden aangenomen.

Dat is ook geheel overeenkomstig de waarheid. Welk menschelijk verstand kan het begrijpen dat de Zoon *geboren* is, en tevens van eeuwigheid, *zonder begin*, persoonlijk bestaat; dat God een *eenig God* is, maar dat er toch *drie* personen zijn, van welke ieder *in dezelfde mate* deelgenoot is van *al de eigenschappen* der Godheid, en dat deze *drie* personen *één* zijn, niet in ethischen zin, maar één God, wat het getal betreft? Voorzeker, dit is volstrekt onbegrijpelijk. Alle pogingen, om de Drieëenheid, of ook de Godheid van den Zoon, door dogmatische of speculatieve argumenten te bewijzen, moeten dan ook als mislukt worden beschouwd.

De andere zijde van de bestrijding der Arianen door Athanasius, *de exegetische*, blijft nog ter beoordeeling over.

Ik zal hier beginnen met de woorden van iemand, die aan Athanasius grooten lof toezwaait, wat zijne dogmatische

bewijsvoering aangaat. 't Is Hesler, dien ik bedoel. Deze oordeelt aldus in zijne verhandeling over Athanasius als verdediger der Homousie 1): „Vatten wij vóór alles de *exegetische* bevestiging van zijn dogma en de *Bijbelsche* weerlegging zijner tegenstanders in het oog, zoo mogen wij den rijkdom van exegetiesch apparaat, de menigvuldigheid der wendingen, de dikwijls scherpzinnige uitvinding van een geheel verschillenden zin in de verklaring van een en dezelfde plaats niet miskennen, ofschoon reeds in de voorgaande uiteenzetting menigmaal aan den dag is gekomen, hoe zijne argumenten deels in de exegetische bevestiging hunne zwakste zijde hebben, in zoover hij dikwijls den tekst niet onbevangen neemt, gelijk die is, maar om dogmatische, apologetische of polemische redenen den tekst geweld aandoet, om dien in zijn belang te verklaren. Die uitbreiding van het begrip van Messiaansche plaatsen in het Oude Testament; die naïeve, bijna identificerende naast elkander plaatsing van het Oude en Nieuwe Testament tot gelijkmatig gebruik voor dogmatische bewijsplaatsen, bij welke b. v. Hoogl. VIII: 1 onmiddelijk van de menschwording van Christus wordt verklaard, die Hem vatbaar maakte om menschelijk lijden op zich te nemen; bij welke Ps. XXXII: 9 het gezegde: *Zijt niet gelijk een paard, gelijk een muilezel*, onmiddelijk als „uitspraak van den mensch-

1) In NIEDNERS *Zeitsch. für die hist. Theol.* Jahrg. 1856. S. 375.

lievenden Logos aangezien wordt, die gekomen was om het verlorene weder te vinden," of Gen. VI: 2 de בְּנֵי הָאֱלֹהִים, even als de zonen van God in het Nieuwe Verbond, in den Zoon alleen het beginsel zullen hebben van hun kindschap Gods enz. — zulk eene exegetische bevangenheid is natuurlijk heden ten dage reeds lang onhoudbaar geworden, gelijk wij zoodanige exegetische misgrepen reeds boven bij zijne uitlegging van Philipp. II: 5 vgg., Hebr. III: 2, Klaagl. IV: 20 ontmoet hebben."

Tot zoo ver Hesler. Zijn oordeel over de exegetische bewijsvoering van Athanasius is alzoo hoogst ongunstig. Het komt mij niet te ongunstig voor.

Letten wij op de weêrlegging der Bijbelplaatsen, die de Arianen tot staving van hun gevoelen bijbragten, door Athanasius, dan moet het wel erkend worden dat hij voldoende heeft aangetoond dat enkele van die plaatsen niet de minste bewijskracht hebben, zoo als Hand. II: 36 en Hebr. III: 2 1); maar geheel onvoldoende is alles, wat hij tegen de meeste plaatsen, op welke zij zich beriepen, heeft aangevoerd.

Van twee dier plaatsen vond ik in 't geheel geene weêrlegging in de schriften van Athanasius. De eene is Matth. XX: 23, waar Jezus verklaart dat het zitten aan Zijne regter- of linkerhand niet door Hem kon gegeven worden, maar

1) Zie boven, bl. 81, 84.

aan dien zou worden gegeven, wien het bereid was door Zijnen Vader. De andere is Joh. V: 19^a, waar Jezus zegt: „Voorwaar, voorwaar zeg Ik u, de Zoon kan van zich zelven niets doen, ten zij Hij den Vader het ziet doen." In beide plaatsen schijnt het zeer duidelijk te zijn uitgesproken dat de Zoon niet dezelfde magt heeft als de Vader. Bevreemdend is het vooral dat Joh. V: 19^a niet door Athanasius wordt besproken, dewijl hij toch meer dan eens gewag maakt van de laatste woorden van dat vers: „Want hetgeen Hij doet, dat doet ook de Zoon desgelijks."

Eene andere plaats, waaraan door de Arianen met regt groot gewigt werd gehecht: „Mijn Vader, Die Mij gezonden heeft, is grooter dan Ik," wordt door Athanasius op tweederlei wijze uitgelegd, van welke de eene zoowel als de andere den zin der woorden geweld aandoet 1).

Hetzelfde moet gezegd worden van de verklaring door Athanasius van Marc. XIII: 32 2), 1 Cor. XV: 24—28 3) en Matth. XIX: 17 4).

Ik moet echter de opmerking maken dat Athanasius niet de eenige is, die zich aan eene gedwongene uitlegging van

---

1) Zie boven, bl. 84 vg.
2) Zie boven, bl. 85 vg.
3) Zie boven, bl. 87 vg.
4) Zie boven, bl. 89 vg.

deze plaatsen heeft schuldig gemaakt. Om dit te bewijzen, zal ik enkele uitleggingen van Marc. XIII: 32 door anderen, die van Athanasius afwijken, hier bijvoegen.

Bij Epiphanius lezen wij het volgende: „Het woord *kennen* komt in de Heilige Schrift niet altijd in dezelfde beteekenis voor. Zou, bij voorbeeld, Adam zijne vrouw Eva vóór de overtreding van Gods gebod gekend hebben of niet? Er is geen twijfel aan; want de Schrift zegt: „Zij waren naakt en schaamden zich niet." Zij waren nu wel naakt, maar niet blind. Dat kunt gij niet ontkennen, want er wordt ook gezegd: „Eva zag den boom dat hij goed was tot spijs en schoon om aan te zien." Dus Adam kende haar, en zij zagen en kenden elkander wederkeerig; en toch, eerst lang daarna, zoo als de Schrift zegt, kende Adam zijne vrouw Eva. Dat eerste kennen en zien moet verstaan worden van de kennis, die door het gezigt en het verstand ontstaat, maar het laatste kennen van die, welke ook door het gebruik wordt te weeg gebragt. Zoo lezen wij ook van David dat, toen hij oud was en niet warm kon worden, eene maagd voor hem gezocht werd en dat zij hem verwarmde en bij hem sliep, en dat hij haar niet kende. David kon nogtans niet onbekend zijn met haar, die aan zijn ligchaam en aan zijne zijde lag" enz. 1). Ik vereenig mij met het oordeel

1) Epiph. *Adv. Haer.* p. 766 sqq.

van Petavius, die zegt dat deze verklaring van Epiphanius hem het minst van allen aannemelijk voorkomt 1).

Er zijn ook nog andere van die van Athanasius afwijkende verklaringen van Marc. XIII: 32, die insgelijks zeer onaannemelijk zijn. Augustinus verzekert: „Hij weet dit niet, omdat Hij onwetenden maakt" *(hoc enim nescit, quod nescientes facit)*, dat is, dat Hij het niet zóó wist dat Hij het toen aan zijne discipelen kon te kennen geven; zoo als gezegd is tot Abraham: „Nu heb ik leeren kennen dat gij God vreest," dat is: „Nu heb Ik gemaakt dat Gij leerdet kennen." 2). Gregorius van Nazianze zegt dat men bij dat gezegde van den Heer moet denken aan Zijne menschheid, of dat men er bij moet voegen: „Ten zij dan gelijk de Vader;" dat is, dat de Zoon het in zoo ver weet, omdat de Vader het weet, van Wien Hij alles heeft ontvangen 3)." Anderen zijn er, die beweren dat Christus noch als God, noch als mensch onbekend was met den dag des oordeels, maar dat Hij ontveinst dat Hij dien kent. Sommigen brengen die ontveinzing tot Zijne Godheid, anderen tot Zijne menschheid, en ook dit later weder opverschillende wijzen 4).

---

1) Petav. *Dogm. Theol.* Tom. I. *De Trinitate* Lib. II. cap. 3. § 9.

2) August. *De Trinit.* Lib. I. cap. 12. § 23.

3) Greg. Naz. *Orat.* XXX. p. 550 sq.

4) Petavius. l. l. § 6. — Theophylactus zegt bij deze plaats: „De Heer, Zijnen discipelen het vragen naar dien dag en die ure

Den meesten bijval heeft echter de verklaring van Athanasius gevonden, volgens welke de Zoon *als mensch* van dien dag en die ure niet wist. Doch ook deze verklaring is onaannemelijk. Al stemt men er zelfs mede in dat, zoo als bij voorbeeld Calvijn aanneemt 2) de beide naturen, de goddelijke en de menschelijke, zóó in Christus in één persoon waren vereenigd dat aan ieder hare eigene hoedanigheden verbleven, dan is het toch ongerijmd, te beweren dat Christus, indien Hij iets niet wist als mensch, maar het als God wel wist, toch zou gezegd hebben dat Hij het niet wist.

De weêrlegging van een der hoofdplaatsen der Arianen, Spr. VIII: 22, door Athanasius, zal in dezen tijd wel door allen voor niets beteekenend worden gehouden.

Dat de Arianen, volgens de tegenwoordig algemeen heerschende zienswijze, door deze plaats in 't geheel niet konden bewijzen dat de *Logos* of de Zoon van God *geschapen* was, wordt zeker door niemand tegengesproken. Door *de wijsheid*

---

willende beletten, zegt dat noch de Engelen, noch de Zoon het weten. Want als Hij gezegd had: „Ik weet het wel, maar wil het ulieden niet openbaren," zou Hij hen bedroefd hebben. Hij handelt wijzer en houdt hen geheel terug van te zoeken het te vernemen en Hem lastig te zijn, door te zeggen: „„Noch de Engelen, noch Ik weten het.""

1) *Comment. in N. T.* ad Matth. XXIV: 36.

van welke in de Spreuken zoo dikwijls gewag wordt gemaakt, is hetzelfde te verstaan, wat ook wij *wijsheid* noemen. De Arianen hadden onregt daarbij te denken aan Christus en den Logos. Dáárom had Spr. VIII: 22 geenerlei bewijskracht voor hun gevoelen.

Naar de algemeene overtuiging van die dagen was echter *de wijsheid*, dáár vermeld, dezelfde als de Logos 1). Athanasius dacht in dit opzigt even zoo als de Arianen. En evenals zij deden, hield hij zich ook aan de LXX en las ἐκτίσε με ofschoon het Hebreeuwsche woord קָנָנִי ook vertaald kan worden (en bij voorbeeld in onze Staten Overzetting vertaald is) door ἐκτησάτο με, *Hij bezat mij.*

Zijn we nu daaraan gedachtig, dat ook Athanasius in Spr. VIII: 22 las: Κύριος ἐκτίσε με ἀρχήν ὁδῶν αὐτοῦ, dan heeft hij de Arianen, wat deze plaats betreft, niet weêrlegd. Door zijne kunstige en gekunstelde uitlegging van die woorden 2) heeft hij volstrekt niet bewezen dat de uitdrukking *heeft mij ge-*

1) De eerste, die, zoover mij bekend is, heeft tegengesproken dat de Wijsheid in de *Spreuken* dezelfde is als de Zoon is Epiphanius geweest. Hij merkt aan, dat Spr. VIII: 22 nooit in de H. S. door eene herhaling is bevestigd, en dat geen der Apostelen die plaats vermeld heeft om ze op Christus toe te passen, en dat daar in 't geheel niet van den Zoon Gods gesproken wordt. *Adv. Haeres.* p. 743, 745.

2) Zie boven, bl. 78—81.

schapen iets anders zou beteekenen dan er gezegd wordt. En zoo is het met verreweg de meeste plaatsen, op welke de Arianen zich beriepen. Athanasius is in zijne pogingen om die te weerleggen niet gelukkig geslaagd.

Wij moeten nu nog het oog slaan op de plaatsen uit de Heilige schrift door Athanasius aangehaald, om zijn gevoelen tegen dat der Arianen te handhaven.

Ik geloof niet dat iemand mij zal tegenspreken, als ik beweer, dat er *zeer vele* plaatsen door Athanasius tot handhaving van zijn gevoelen worden aangehaald, die hoegenaamd geene bewijskracht hebben. Zoo is het — om niet te spreken van *de aanhalingen uit de Apocryphe boeken* — met bijna al de door hem aangevoerde plaatsen uit het Oude Testament. Men zie slechts de boven aangehaalde woorden van Athanasius 1). Er komt bijna geene plaats uit het O. T. in voor, die tegenwoordig nog door iemand op Christus toepasselijk geacht zal worden. En zoo is het overal in zijne geschriften. Er kunnen nog eene menigte andere bij de boven medegedeelde O. Testamentische plaatsen gevoegd worden, die door hem op Christus worden toegepast, maar even weinig toepasselijk op Dezen zijn.

Bijzonder ongepast is de aanhaling van sommige plaatsen, waarin de uitdrukking *het woord* voorkomt. Ik zal er eenigen van mededeelen.

1) Zie boven, bl. 96—105.

Dat de Logos met den Vader geloofd, aangebeden en als God erkend wordt, zal blijken uit Ps. XXXIII: 4: *εὐθὺς ὁ Λόγος τοῦ κυρίου* 1); dat Hij uit God is, uit Ps. XLV: 2: *ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου Λογόν ἀγαθόν* 2). In gelijken zin worden aangehaald Ps. CVII: 20: Hij zond *Zijn woord* uit en heelde hen 3);" Ps. CXIX: 89: „O Heer, *Uw woord* bestaat in eeuwigheid in de hemelen 4);" Jes. XL: 8*b*: „Het *woord* onzes Gods bestaat in eeuwigheid 5);" Jerem. II: 1: „En des Heeren *woord* geschiedde tot mij 6)."

Ook onder de plaatsen uit het Nieuwe Testament, door Athanasius aangehaald om zijn gevoelen tegen de Arianen te handhaven, zijn er onderscheidene, aan welke volstrekt geen gewigt kan worden toegekend. Zoo is het met Hebr. IV: 12: „Want *het woord Gods* is levendig en krachtig, en scherpsnijdender dan eenig tweesnijdend zwaard, en gaat door tot

1) *Orat. II contra Arian.* cap. 71.

2) Van deze plaats maakte Athanasius vooral gaarne gebruik. Zie *De decretis Nicaen. Syn.* cap. 21; *De sentent. Dion.* cap. 2; *Apologia de fuga sua.* cap. 20; *Ep. encyc. ad Episc.* cap. 3; *Orat. III contra Arian.* cap. 67; *Orat. IV contra Arian.* cap. 24; *Ep. II ad Serap.* cap. 6.

3) *De incarn. Verbi Dei.* cap. 40; *Orat. II contra Arian.* cap. 32.

4) *Orat. II contra Arian.* cap. 62.

5) *Orat. I contra Arian.* cap. 48.

6) *Orat. II contra Arian.* cap. 32.

de verdeeling der ziel en des geestes en der zamenvoegselen en des mergs, en is een oordeeler der gedachten en der overleggingen des harten." Athanasius laat daarop volgen: „Hij is derhalve de Demiurg, en zonder Hem is niets gemaakt, en niets kan gemaakt worden zonder Hem 1)."

Onder de Nieuw-Testamentische plaatsen, door welke Athanasius zijn gevoelen poogt te bewijzen, is Openb. I: 4, 8 2): „Die is, en Die was, en Die komen zal." Het schijnt echter duidelijk dat door die woorden niet Christus wordt bedoeld. Men leze slechts het verband, waarin ze in vs. 4 voorkomen: „Genade zij u en vrede van Hem, Die is, en Die was, en Die komen zal; en van de zeven Geesten, die voor Zijnen troon zijn; en van Jezus Christus." Hier wordt derhalve Jezus Christus klaarblijkelijk onderscheiden van Hem, Die is, en Die was, en Die komen zal," d. i. God, zooals nader blijkt uit Openb. IV: 8*b*: „Heilig, heilig, heilig is de Heere God, de Almagtige, Die was, en Die is, en Die komen zal."

Niet anders moet geoordeeld worden over Rom. I: 20 3): „Want het onzigtbare van Hem wordt van de schepping der wereld af uit de schepselen verstaan en doorzien, Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid." Het verband toont wederom

1) *Orat. I contra Arian.* cap. 35; verg. cap. 72.

2) Zie boven, bl. 94.

3) Zie boven, bl. 94.

ten duidelijkste dat niet Christus wordt bedoeld, maar God. In dat Hoofdstuk, en in den geheelen brief, wordt steeds Christus onderscheiden niet alleen van *den Vader*, maar ook van *God*, evenals I: 7*b*, 8*a*: „Genade zij u en vrede van God onzen Vader, en den Heer Jezus Christus. Eerstelijk dank ik mijnen God door Jezus Christus over u allen."

Van geen grooter bewijskracht is het beroep op de uitdrukking *Ik ben* in gezegden van Jezus als: „Ik ben de waarheid; Ik ben de herder" enz. Op de vraag van Athanasius: „Wie, zoodanige gezegden hoorende van God en de Wijsheid en den Logos des Vaders, als Hij van zich zelven spreekt, zal niet dadelijk gelooven, dat door dat *Ik ben!* het eeuwige en het vóór alle eeuwen aanvanglooze van den Zoon wordt aangeduid 1)?" — op die vraag zullen allen wel antwoorden, dat zij het *niet* gelooven.

Op gelijke wijze oordeel ik over de herhaalde malen door Athanasius aangehaalde woorden: „Ik en de Vader zijn een" (Joh. X: 30) 2). De Arianen beriepen zich, zooals Athanasius meldt 3) op de woorden: „Heilige Vader, heilig hen in

1) Zie boven, bl. 97.

2) *Epist. encyc. ad. Ep.* cap. 3; *Orat. I contra Arian.* cap. 4; *Orat. II* cap. 54; *Orat. III* cap. 5, 6, 55; *Orat. IV* cap. 2, 8, 23; *Epist. II ad Serap.* cap. 2; *De incarn. et contra Arian.* cap. 4; *Ad Afros Episc. epist.* cap. 6.

3) *Orat. III contra Arian.* cap. 17.

Uwen naam, die Gij Mij gegeven hebt, opdat zij een zijn, gelijk ook Wij een zijn" (Joh. XVII: 11), en: „Ik bid niet voor hen alleen, maar ook voor degenen, die door hun woord in Mij gelooven zullen, opdat allen een zijn, gelijk Gij Vader in Mij en Ik in U, opdat ook zij in ons een zijn, opdat de wereld geloove, dat Gij Mij gezonden hebt; en Ik heb hun de heerlijkheid gegeven, die Gij Mij gegeven hebt, opdat zij een zijn gelijk Wij een zijn; Ik in hen en Gij in Mij, opdat zij volmaakt zijn in een, opdat de wereld geloove, dat Gij mij gezonden hebt" (Joh. XVII: 20—23). De Arianen spraken daarover aldus tot hunne tegenpartij: „Indien, gelijk wij in den Vader een worden, zoo ook Hij en de Vader een zijn, en Hij ook alzoo in den Vader is; waarom zegt gij dan dat uit Zijne woorden: „Ik en de Vader zijn een," en: „Ik ben in den Vader en de Vader is in Mij," volgt dat Hij eigen aan en gelijk is van wezen als de Vader (*ἴδιον καὶ ὅμοιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας αὐτὸν*)? Want het is noodzakelijk óf dat wij ook van het eigen wezen des Vaders zijn, óf dat Hij ook vreemd is, gelijk wij vreemd zijn 1)." Athanasius verspilt eene menigte woorden om hen te weerleggen. En toch hadden zij, wat dit punt betreft, ongetwijfeld gelijk. Hunne verklaring van de genoemde plaatsen was beter dan die van Athanasius. Ieder bevoegd exegeet zal tegenwoordig zeker instem-

---

1) *Orat. III contra Arian.* cap. 17

men met Calvijn, die het „een *misbruiken* van deze plaats (Joh. X: 30) door de ouden" noemde, wanneer zij daaruit wilden bewijzen, dat Christus eenswezend was met den Vader 1).

Zoo zijn er dan vele Bijbelplaatsen door Athanasius aangehaald, om zijn gevoelen tegen de Arianen te handhaven, die daartoe geheel onvoldoende geoordeeld moeten worden.

Eene andere vraag is het, of er ook plaatsen door hem zijn bijgebragt, op welke hij zich met regt beroepen kon.

Mijn antwoord daarop is: Neen!

Wel komen er onder de door hem aangehaalde Bijbelplaatsen enkele voor, die ook thans nog door menigeen geacht worden de door Athanasius verdedigde leer te bewijzen; maar hiermede kan ik niet instemmen.

Eene opzettelijke beschouwing van al die plaatsen zou een werk van grooten omvang vereischen. Daarmede kan ik mij

1) Calvijn zegt: „Abusi sunt hoc loco veteres, ut probarent Christum esse Patri *ὁμοούσιον*. Neque enim Christus de unitate substantiae disputat, sed de consensu, quem cum Patre habet." *Comm. in N. T. ad. h. l.*

Calvijn drukt zich echter te algemeen uit. Niet al de ouden hebben die plaats op deze wijze misbruikt. Bij Tertullianus lezen wij b. v. het volgende: „*Unum* dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad conjunctionem, ad dilectionem Patris, qui Filium diligit, et ad obsequium Filii, qui voluntati Patris obsequitur." *Adv. Prax.* cap. 22.

derhalve nu niet inlaten. Ik reken het ook voldoende, aangewezen te hebben, dat de exegetische bestrijding der Arianen door Athanasius, onvoldoende is, dewijl hij zoo duidelijk getoond heeft als exegeet geen aanspraak te kunnen maken op ons vertrouwen.

Het resultaat van mijn onderzoek is derhalve, dat Athanasius als bestrijder der Arianen niet dien lof verdient, welke hij zoo dikwijls is waardig gekeurd.

STELLINGEN.

I.

De voorstelling alsof de Arianen alleen van redeneering uitgingen en op bijbelplaatsen geen acht sloegen (zie b. v. DORNER, Die Lehre von der Person Christi. *Th. I. S.* 814. *f.) is strijdig met de waarheid.*

II.

Onjuist is wat Baur zegt (Lehre v. d. Dreiëinigk. *Th. I. S.* 425) *dat voor Athanasius „Logos und Christus schlechthin identiscke Begriffen sint."*

III.

Het Symb. Athanas. *is niet door Athanasius opgesteld.*

IV.

De leer van Athanasius betreffende het verlossingswerk heeft groote overeenkomst met de Anselmiaansche satisfactie theorie.

V.

De Triniteit kan niet bewezen worden door dogmatische of speculative argumenten.

VI.

I. Joh. V: 7. Kan niet gelden als bewijs voor de Triniteit.

VII.

Volgens Athanasius heeft de Zoon van God niet geleden.

VIII.

Het laatste gedeelte van Matth. V: 17, *staat niet alleen*

op het onmiddelijk voorafgaande, maar moet als zeer algemeen worden opgevat.

IX.

Als algemeene regel, betreffende de opschriften der Psalmen, moet aangenomen worden dat zij niet van de dichters zelf afkomstig zijn wier naam zij dragen.

X.

Teregt spreekt Tertullianus van een „testimonium animae naturaliter Christianae" (Apolog. *cap.* 19).

XI.

Niet de vraag van waar *is de Christus, maar* wat *is Hij, is een levensvraag voor de Christelijke gemeente.*

XII.

Jezus heeft geene zedewet gegeven.

XIII.

Op godsdienstig terrein blijft Jezus onovertroffen en daarom onmisbaar.

XIV.

De beste Christen, de beste mensch.

XV.

De geschiedenis der Christelijke Kerk bevat geen minder noodige en nuttige leerstof voor het catechetisch onderwijs dan die van het Israëlitische volk.

XVI.

Columbus was een voorlooper der Hervorming.

XVII.

Het voorname werk op den Christelijken kansel mag niet zijn eigene begrippen over de godsdienst te verdedigen en aan te bevelen, veel minder die van andersdenkenden te bestrijden of te bespotten, maar moet geacht worden te bestaan in het wekken en aankweeken van den geest van Christus in de toehoorders.

XVIII.

Het streven van den Evangelie-dienaar moet zijn zich onnoodig te maken.

XIX.

Het prediken van leeken is af te keuren.

XX.

Die preekmethode, welke den Evangelie-dienaar het best tot zijn doel leidt, is alleen hem aan te bevelen.

XXI.

Het staat den predikant niet vrij naar willekeur de door de Kerk geijkte formules bij de bediening van Doop en Avondmaal te veranderen.

De fouten in de Stellingen KONDEN NIET *meer* veranderd worden.

*** De welwillende lezer gelieve voorkomende drukfouten goedgunstig over het hoofd te zien.

DATE DUE

GAYLORD			PRINTED IN U.S.A.

GTU Library
BR 65 A47 W5
Wilde, G. de/Athanasius als bestrijder d
3 2400 00175 1183

BR
65
A47
W5
LC col

Wilde, G. de
Athanasius als bestrijder der Arianen

BR
65
A47
W5

LC col